

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ
ΚΑΙ
ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ
ΤΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

της

Γεωργίας ΚΟΥΡΤΕΣΗ-ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ

ΟΜΟΤΙΜΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑΣ
ΣΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

**«Προϊστορική Αρχαιολογία: Η Εποχή του Λίθου στη Βαλκανική
και την Ανατολική Μεσόγειο»**

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Αθήνα, Ιούνιος 2020

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

I. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

1. Προσωπικά στοιχεία
2. Σπουδές και τίτλοι
3. Πανεπιστημιακή διδασκαλία
4. Επίβλεψη μεταπτυχιακών και διατριβών
5. Εκπαιδευτικές δράσεις
6. Διοικητικά καθήκοντα στο Τμήμα
7. Ερευνητική δραστηριότητα
8. Ανακοινώσεις σε συνέδρια
9. Διοργάνωση σεμιναρίων και ημερίδων
10. Διάχυση των αποτελεσμάτων της έρευνας
11. Μέλος επιστημονικών φορέων και επιτροπών
12. Γλώσσες

II. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

- A. Πανεπιστημιακές εργασίες
- B. Μονογραφίες
- Γ. Επιστημονική επιμέλεια και συμμετοχή στη συγγραφή
- Δ. Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους
- Ε. Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά
- Z. Πρακτικά συνεδρίων
- Η. Εκθέσεις ερευνών, μελετών
- Θ. Παρουσίαση συνεδρίων, βιβλίων
- I. Επιστημονική εκλαΐκευση
- K. Πανεπιστημιακές σημειώσεις

I. ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Γεωργία Κουρτέση-Φιλίππáκη

Δρ. hab. Προϊστορικής Αρχαιολογίας

**Ομότιμη Καθηγήτρια Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών**

Προσωπική διεύθυνση:

Βεΐκου 75-77

GR – 117 41 Αθήνα

Τηλέφωνα:

+30 210 9243371 (οικία)

+30 697 6960262 (κινητό)

Επαγγελματική διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

GR – 157 84 Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου

Τηλέφωνα:

+30 210 7277485 (γραφείο)

Ηλεκτρονική διεύθυνση:

gkphil@arch.uoa.gr

georgia.philippakis@gmail.com

ΣΠΟΥΔΕΣ ΚΑΙ ΤΙΤΛΟΙ

1970

Απολυτήριο του Γυμνασίου **Θηλέων Ζακύνθου**. Άριστα 18 8/12.

1970-74

Σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πτυχίο της Φιλοσοφικής Σχολής, Τμήμα Ιστορικό-Αρχαιολογικό, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Λίαν Καλώς 8,27.

Διπλωματική εργασία: *Αρχαιολογική τοπογραφία της Ζακύνθου*, καθ. Σ. Ιακωβίδης.

1974-76

Σπουδές Εθνολογίας και Προϊστορικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre. Υπότροφος του γαλλικού κράτους κατά την περίοδο 1975-1976.

Maîtrise de Préhistoire, Université Paris X-Nanterre (Μεταπτυχιακό στην Προϊστορία, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre). Λίαν Καλώς (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A1).

1976-77

D.E.A. – Diplôme d'Études Approfondies de Préhistoire, Université Paris X-Nanterre (D.E.A. – Δίπλωμα σπουδών εμβάθυνσης στην Προϊστορία, Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre). Λίαν Καλώς (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A2).

1977-81

Εκπόνηση διδακτορικής διατριβής.

Thèse de Doctorat de 3e cycle en Archéologie préhistorique, Université Paris I – Panthéon-Sorbonne (Διδακτορική διατριβή 3ου κύκλου στην Προϊστορική Αρχαιολογία, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne). Μέλη της Επιτροπής: J. Chavaillon, J. Garanger, H. de Lumley, R. Treuil. Λίαν Καλώς, με πρόταση δημοσίευσης (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A3).

2006

Habilitation à diriger les Recherches (HDR) en Archéologie préhistorique, Université Paris I – Panthéon-Sorbonne (Διαπίστευση διεύθυνσης ερευνών στην Προϊστορική Αρχαιολογία, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne). Μέλη της Επιτροπής: D. Binder, J. Guilaine, J. K. Kozłowski, G. Touchais, R. Treuil (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A4).

1. ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Ως Επίκουρη Καθηγήτρια στο πλαίσιο του προγράμματος σπουδών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών από το ακαδ. έτος 2007-08 κ.ε., και ως Αναπληρώτρια Καθηγήτρια από το ακαδ. έτος 2014-15 κ. ε. δίδαξα αυτοτελώς τα ακόλουθα μαθήματα και σεμινάρια:

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟ ΜΑΘΗΜΑ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗΣ, Προϊστορική Αρχαιολογία Γ΄ – ΙΑ26

- **«Νεολιθικός πολιτισμός και περιβάλλον»**
Εξαμηνιαίο υποχρεωτικό μάθημα στο 5ο εξάμηνο σπουδών για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας με επώνυμο από Μ-Ω (χειμερινό εξάμηνο 2008-09, 2009-10, 2010-2011, 2011-12).
- **«Νεολιθικές κοινωνίες»**
Εξαμηνιαίο υποχρεωτικό μάθημα κατεύθυνσης στο 5ο εξάμηνο σπουδών για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας με επώνυμο από Α-Μ (χειμερινό εξάμηνο 2012-13), για όλους τους φοιτητές του 5ου εξαμήνου (χειμερινό εξάμηνο 2013-14) & με επώνυμο από Με-Ω (χειμερινό εξάμηνο 2014-15).
- **« Παλαιολιθική Αρχαιολογία»** (χειμερινό εξάμηνο 2015-16 & 2016-17)
Εξαμηνιαίο υποχρεωτικό μάθημα κατεύθυνσης στο 5ο εξάμηνο σπουδών για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας με επώνυμο από Με-Ω.
- **« Παλαιολιθικές και νεολιθικές κοινωνίες»** (από το χειμερινό εξάμηνο 2017-18 κ. εξ.)
Εξαμηνιαίο υποχρεωτικό μάθημα κατεύθυνσης στο 5ο εξάμηνο σπουδών για όλους τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας.

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟ ΜΑΘΗΜΑ ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΟ, Προϊστορική Αρχαιολογία – ΣΑ10

- **«Λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία στην προϊστορική Ελλάδα»**
Εξαμηνιαίο σεμιναριακό μάθημα επιλογής για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας (εαρινό εξάμηνο 2007-08, 2008-09, 2009-10).
- **«Προϊστορικές λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία»**
Εξαμηνιαίο σεμιναριακό μάθημα επιλογής για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας (από το εαρινό εξάμηνο 2011-12 κ. εξ. έως σήμερα).

ΠΡΟΠΤΥΧΙΑΚΟ ΜΑΘΗΜΑ ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΟ ΜΗ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑΚΟ, Προϊστορική Αρχαιολογία – ΙΑ 202

- **«Η εμφάνιση και εξέλιξη του ανθρώπου και οι πρώτες κοινωνίες»**
Εξαμηνιαίο μάθημα επιλογής για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας (εαρινό εξάμηνο 2011-12, 2012-13, 2013-14).
- **«Η εμφάνιση και εξέλιξη του ανθρώπου και οι πρώτες κοινωνίες στην Ελλάδα και τη Βαλκανική»**
Εξαμηνιαίο μάθημα επιλογής για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας (εαρινό εξάμηνο 2015-16 κ. εξ.).
- **«Νεολιθικοποίηση και νεολιθικές κοινωνίες στην ανατολική Μεσόγειο»**
Εξαμηνιαίο μάθημα επιλογής για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας (χειμερινό εξάμηνο 2015-16).

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ

Από το ακαδημ. έτος 2007-08 με γενικό τίτλο **«Η ιστορία της προϊστορικής έρευνας στην Ελλάδα και την Ευρώπη κατά τον 19ο και 20ό αιώνα»**, δίδαξα τα παρακάτω θέματα:

- «Το ζήτημα της αρχαιότητας του ανθρώπου και τα πρώτα εργαλεία» (εαρινό εξάμηνο 2007-08).
- «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα από συστάσεως του ελληνικού κράτους έως τη δεκαετία του 1960» (εαρινό εξάμηνο 2008-09).
- «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1970 έως τις απαρχές του 21ου αι.» (εαρινό εξάμηνο 2009-10).
- «Η ιστορία της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα» (χειμερινό εξάμηνο 2010-11).
- «Η ιστορία της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στη Βαλκανική χερσόνησο» (χειμερινό εξάμηνο 2011-12).
- «Η έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα: Ιστορία και ιστορίες» (χειμερινό εξάμηνο 2012-13, 2013-14).

Από το ακαδημ. έτος 2014-15 η θεματολογία των μεταπτυχιακών σεμιναρίων είναι η ακόλουθη:

- «Πέρα από το Αιγαίο: Η ιστορία της έρευνας στη Δυτική Ελλάδα και τα Ιόνια νησιά» (χειμερινό εξάμηνο 2014-15).
- «Πέρα από το Αιγαίο: Η ιστορία της έρευνας στη Δυτική Ελλάδα, τα Ιόνια νησιά και τις γύρω περιοχές» (χειμερινό εξάμηνο 2015-16).
- «Σύγχρονες μεθοδολογικές προσεγγίσεις της έρευνας για τις προϊστορικές λιθοτεχνίες του λαξευμένου λίθου» (χειμερινό εξάμηνο 2016-17).
- «Η αρχαιολογία των ανοιχτών Παλαιολιθικών θέσεων: αποθετικά περιβάλλοντα, χρήση και οργάνωση του χώρου, υλικός πολιτισμός» (χειμερινό εξάμηνο 2017-18 & 2018-19).

2. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ PARIS I – PANTHEON-SORBONNE

Ως Ειδική Συνεργάτιδα επί συμβάσει από το ακαδ. έτος 1988-89 έως το 2006-07 και έκτοτε ως Επισκέπτρια Καθηγήτρια έως το ακαδ. έτος 2012-13 δίδαξα στο U.F.R. 03 Art et Archéologie (Τμήμα Τέχνης και Αρχαιολογίας) τα παρακάτω μαθήματα:

1ΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ (DEUG)

Από το 1989-90 έως το 2012-13

«Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα και τη Βαλκανική» (6 ώρες).

Μάθημα στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Η προϊστορία του ευρωπαϊκού χώρου» (U.V. 03.329).

Το μάθημα αυτό, που διδάχτηκε για πρώτη φορά σε γαλλικό πανεπιστήμιο, προτείνει μια συνθετική προσέγγιση των παλαιολιθικών πολιτισμών, έτσι όπως εμφανίζονται στον βαλκανικό χώρο, χάρη στα δεδομένα που ήλθαν στο φως με τις μεταπολεμικές σύγχρονες έρευνες. Η σύνθεση αυτή τοποθετείται σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό πλαίσιο, που ορίζεται βόρεια από τις παραδουνάβιες περιοχές και την κεντρική Ευρώπη και νότια από την ανατολική Μεσόγειο.

1995-96 «Κυκλαδικός και μινωικός πολιτισμός» (30 ώρες).

Ετήσιο μάθημα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Αρχαιολογία: Οι Κυκλάδες, η Κρήτη και οι Μυκήνες» (AA 102).

1997-98 «Μυκηναϊκός πολιτισμός» (27 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Αρχαιολογία: Οι Κυκλάδες, η Κρήτη και οι Μυκήνες» (AA 102).

1998-99 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο» (27 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Αρχαιολογία: Οι Κυκλάδες, η Κρήτη και οι Μυκήνες» (ΑΑ 102).

2ΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ (LICENCE, MAÎTRISE)

1988-89 «Η κατοίκηση στον αιγαιακό χώρο κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού» (12 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία» (U.V. 03.360).

1992-93 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο» (12 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία» (U.V. 03.360).

1995-96 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο και στη Βαλκανική» (12 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία Ι» (U.V. 03.360).

1997-98 «Η ηπειρωτική Ελλάδα και το Αιγαίο κατά τη 2η χιλιετία» και «Ο μυκηναϊκός κόσμος: Ιστορία και πολιτισμός» (60 ώρες).

Εξαμηνιαία μαθήματα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία ΙΙ» (U.V. 03.326).

1998-99 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο και στη Βαλκανική», «Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού» και «Η Μινωική Κρήτη» (60 ώρες).

Εξαμηνιαία μαθήματα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία Ι» (U.V. 03.360).

1999-00 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο και στη Βαλκανική» και «Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού» (55 ώρες).

Εξαμηνιαία μαθήματα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία Ι» (U.V. 03.360).

2000-01 «Η Νεολιθική και η Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο και στη Βαλκανική» και «Οι Κυκλάδες στην Εποχή του Χαλκού» (55 ώρες).

Εξαμηνιαία μαθήματα και φροντιστήρια στο πλαίσιο της διδακτικής ενότητας «Αιγαιακή Πρωτοϊστορία Ι» (U.V. 03.360).

3. ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ

Ως Ειδική Επιστήμονας (σύμβαση ν. 407) για το ακαδ. έτος **1994-95**, δίδαξα στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας το παρακάτω μάθημα:

1994-95 «Η Παλαιολιθική εποχή: Το περιβάλλον, ο άνθρωπος, ο πολιτισμός» (72 ώρες).

Εξαμηνιαίο μάθημα στους τεταρτοετείς φοιτητές

4. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ PAUL VALÉRY- MONTPELLIER III

Ως Επισκέπτρια Καθηγήτρια κατά το εαρινό εξάμηνο του ακαδ. έτους **2014-15** και συγκεκριμένα από 30 Μαρτίου έως 19 Απριλίου 2015, στα πλαίσια μιας ήδη υπάρχουσας συνεργασίας μεταξύ της ερευνητικής ομάδας που με προσκάλεσε (UMR *Archéologie des Sociétés méditerranéennes / Archéologie des Milieux et des Ressources*) και εμένα της ίδιας, προσέφερα σεμιναριακά μαθήματα στο Τμήμα Γεωγραφίας & Αρχαιολογίας (UFR III) και συμμετείχα στο προγραμματισμό των ερευνητικών προγραμμάτων της εν λόγω ομάδας. Τα μαθήματα έγιναν στα πλαίσια του ΠΜΣ « Préhistoire, Protohistoire, Paléoenvironnements ».

«Peuplement et sociétés préhistoriques dans les îles ioniennes, Grèce occidentale» (Εποίκηση και προϊστορικές κοινωνίες στα Ιόνια νησιά, δυτική Ελλάδα).

«Les âges de la pierre en Grèce. Histoire et pratique d'une autre archéologie» (Οι Εποχές του Λίθου στην Ελλάδα. Ιστορία και Πρακτική μιας άλλης αρχαιολογίας)

«100 ans de recherches sur les sociétés néolithiques agropastorales en Grèce, 1908-2008» (100 χρόνια έρευνας για τις νεολιθικές γεωργοκτηνοτροφικές κοινωνίες στην Ελλάδα, 1908-2008).

Όσον αφορά την έρευνα προγραμματίστηκαν δράσεις και συνεργασίες στη βόρεια Ελλάδα και την νότια Αλβανία, περιοχές που αποτελούν το πεδίο δραστηριοτήτων μου αλλά και όπου εργάζονται ερευνητές της ομάδας. Συμμετείχα στο σεμινάριο AniMed και στην Ημερίδα για την Ηπειρο που οργανώθηκε από τη Δρ. A. Gardeisen και έφερε σε επαφή ερευνητές διαφόρων Ιδρυμάτων (Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, Πανεπιστήμια Paul Valéry-Montpellier 3 και Pau) που εργάζονται στη περιοχή.

5. ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΣΕ ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ 3ου ΚΥΚΛΟΥ ΚΑΤΟΠΙΝ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΣ

1983 «Réflexions sur l'hypothèse d'un déplacement saisonnier des chasseurs paléolithiques en Épire» (Σκέψεις αναφορικά με την υπόθεση μιας εποχιακής μετακίνησης των παλαιολιθικών κυνηγών στην Ήπειρο). (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ01).

Σεμινάριο με θέμα «Les structures d'habitat. Circulation et échanges. Le déplacement et le séjour» (Οι δομές κατοικίας. Κυκλοφορία και ανταλλαγές. Η μετακίνηση και η διαμονή), Collège de France, διευθ. καθηγ. A. Leroi-Gourhan.

1987 «Le Paléolithique en Grèce et dans les pays adjacents» (Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα και στις γειτονικές χώρες).

Σεμινάριο του Centre de Recherches Préhistoriques, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne, διευθ. καθηγ. Y. Taborin.

1991 «L'habitat au Paléolithique dans le continent européen» (Η κατοίκηση κατά την Παλαιολιθική εποχή στην ευρωπαϊκή ήπειρο).

Σεμινάριο του Centre de Protohistoire Égéenne, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne, διευθ. καθηγ. R. Treuil.

1992 «Οι παλαιολιθικές κοινωνίες» και «Αποτελέσματα των ερευνών της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα».

Σεμινάριο μεταπτυχιακής κατάρτισης των πτυχιούχων Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, διευθ. καθηγ. Γ. Κορρές.

1993-94 «Η Παλαιολιθική εποχή στη νότια Βαλκανική».

Σεμινάριο στο Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

- 1995 «Mobilité et échanges chez les chasseurs-cueilleurs paléolithiques: Exemples du sud-est européen»** (Η κινητικότητα και οι ανταλλαγές στους παλαιολιθικούς κυνηγούς-τροφοσυλλέκτες: Παραδείγματα από τη νοτιοανατολική Ευρώπη). Σεμινάριο του Centre de Protohistoire égéenne, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne, διευθ. καθηγ. G. Touchais με θέμα «Échanges, contacts et relations dans le monde égéen pré- et protohistorique» (Ανταλλαγές, επαφές και σχέσεις στον αιγαιακό προϊστορικό και πρωτοϊστορικό κόσμο).
- 1997 «Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα: Συμπεράσματα και προοπτικές».** Σεμινάριο για τους τεταρτοετείς φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, διευθ. καθηγ. Κ. Γαλλής.
- 2000 «Matières premières lithiques au Néolithique en Macédoine orientale»** (Λίθινες πρώτες ύλες κατά τη Νεολιθική εποχή στην ανατολική Μακεδονία). Σεμινάριο του Centre de Protohistoire égéenne, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne, διευθ. καθηγ. R. Treuil.
- 2000-01 «Η παλαιολιθική κατοίκηση στο Αιγαίο».** Σεμινάριο για τους φοιτητές της κατεύθυνσης Αρχαιολογίας του Τμήματος Μεσογειακών σπουδών, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- 2001 «La notion de territoire: Définitions, concepts de base, approche transdisciplinaire»** (Η έννοια του χώρου επικράτειας: Ορισμός, βασικές έννοιες, διεπιστημονική προσέγγιση) και
«Peuplement humain et territoires au Paléolithique dans le monde égéen» (Ανθρώπινη κατοίκηση και χώροι επικράτειας κατά την Παλαιολιθική εποχή στο Αιγαίο). Σεμινάριο «Territoires égéens et autres» (Χώροι επικράτειας στο προϊστορικό Αιγαίο και αλλού), Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne.
- 2006-07«Ζωτικοί πόροι, εκμετάλλευση, τεχνολογία και διακίνηση αγαθών στην προϊστορική Ελλάδα».** Μεταπτυχιακό Σεμινάριο, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών, διευθ. καθηγ. Ι. Καραλή.
- 2010, 16 Δεκεμβρίου**
«La Grèce des origines: Enjeux et perspectives de la recherche archéologique» (Η Ελλάδα των απαρχών: Προκλήσεις και προοπτικές της αρχαιολογικής έρευνας). Μεταπτυχιακό Σεμινάριο Αιγαιακής Προϊστορίας, Πανεπιστήμιο Montpellier III και UMR 5140, CNRS, δρ. A. Gardeisen.
- 2011, 17 Ιανουαρίου**
«Η προϊστορία της νοτιοανατολικής Ευρώπης: Τέσσερα ερωτήματα». Σεμινάριο της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, Αθήνα.
- 2012, 8 Οκτωβρίου**
 Παρουσίαση του βιβλίου: *Archéologie du territoire, de l'Égée au Sahara*, Paris: Publications de la Sorbonne, 2011 (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Γ3). Σεμινάριο της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, Αθήνα.
- 2012, 19 Δεκεμβρίου**
«La Grèce paléolithique: Histoire et enjeux de la recherche» (Η Παλαιολιθική Ελλάδα: Ιστορία και προκλήσεις της έρευνας).

Μεταπτυχιακό Σεμινάριο Αρχαιολογίας «Nouvelles approches, nouveaux enjeux», Πανεπιστήμιο Aix-Marseille, LAMPEA, UMR 7269, καθηγ. J.-P. Bracco.

2013, 22 Οκτωβρίου

«La Préhistoire ancienne de la Grèce: La perception de l'antiquité de l'homme et sa gestion en milieu archéologique» (Η πρώιμη προϊστορία της Ελλάδας: Η πρόσληψη της αρχαιότητας του ανθρώπου και η διαχείρισή της στον αρχαιολογικό χώρο).

Forum Archéo, Actualités de l'archéologie, Πανεπιστήμιο Lille 3, καθηγ. A. Muller.

ΕΠΙΒΛΕΨΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΙΒΩΝ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ: 2007-08 κ.ε.

HDR

ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΡΙΑ ΚΑΙ ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΡΙΣΗΣ (1)

• Armelle Gardeisen, «Animal et sociétés: points de vue archéozoologiques» (Ζώο και κοινωνίες: αρχαιοζωολογικές προσεγγίσεις). **Πανεπιστήμιο Paul Valéry-Montpellier 3 και UMR 5140 « Archéologie des sociétés méditerranéennes »**, CNRS, 30/10/2016.

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ (9)

• Ιωάννης Μάνος, «Les industries lithiques taillées du Néolithique final/Bronze ancien du site préhistorique de Proskynas, Grèce centrale dans leur contexte régional» (Οι λιθοτεχνίες της Τελικής Νεολιθικής/Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την προϊστορική θέση του Προσκυνά, κεντρική Ελλάδα στο ευρύτερο γεωγραφικό τους πλαίσιο). **Συνδιεύθυνση με την καθηγ. J. Renard, Πανεπιστήμιο Montpellier III**, Δεκέμβριος 2011.

• Ιωάννα Σπηλιωτακοπούλου, «Οι προϊστορικές λιθοτεχνίες της Τελικής Νεολιθικής και Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Αττική», σε εξέλιξη.

• Μαρία Ζευγολατάκου, «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στη Βαλκανική και την ανατολική Μεσόγειο κατά το Μεσοπόλεμο με έμφαση στην Ελλάδα», σε εξέλιξη.

• Nathalie Thomas, «De la conception à l'utilisation des pierres à aiguiser, polissoirs et autres outils de l'abrasion dans le monde égéen à l'Âge du Bronze» (Από τη σύλληψη στη χρήση των εργαλείων για τριβή και ακόνιση στον αιγαιακό κόσμο κατά την Εποχή του Χαλκού), Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne **Επόπτρια της υποτρόφου στο πλαίσιο του 1rst Foreigner's Fellowship Onassis Foundation (2012-13)**, Δεκέμβριος 2017.

• Σοφία Λύχνα, «Λιθοτεχνίες αποκρουσμένου λίθου και δίκτυα ανταλλαγών στη Δυτική Μακεδονία κατά τη Νεολιθική περίοδο. Το παράδειγμα του Κλείτου 1 Κοζάνης», σε εξέλιξη.

• Ελένη Πιπέλια, «Le rôle des "faux" objets archéologiques dans le trafic illicite en Grèce» (Ο ρόλος των «κίβδηλων» αρχαιολογικών αγαθών στην παράνομη διακίνηση αρχαιοτήτων στην Ελλάδα). **Συνεπίβλεψη (co-tutelle) με τον καθηγ. A. Schnapp, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne**, σε εξέλιξη.

• Γιώργος Στεργίου, «Οι κοινωνίες της Εποχής του Χαλκού στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα υπό το πρίσμα των λίθινων λαξευμένων εργαλειοτεχνιών: Ζητήματα διακίνησης των πρώτων υλών και παραγωγής των εργαλείων σε οικιστικά περιβάλλοντα», σε εξέλιξη.

- Μαρία Μέξη, «Η τριπτή και λειασμένη λιθοτεχνία στην Αττική κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού: η περίπτωση του οικισμού του Κορωπίου. Ζητήματα μεθοδολογίας, προέλευσης πρώτων υλών, παραγωγής και διακίνησης», σε εξέλιξη.
- Ουρανία Πάλλη, «Ο χαλαζίας στις προϊστορικές κοινωνίες του ελλαδικού χώρου από την Παλαιολιθική έως και την Μυκηναϊκή περίοδο: χρήσεις και ερμηνείες», σε εξέλιξη.
- Μάνθος Τριανταφυλόπουλος, «Χαρτογραφώντας τα μοντέλα ανθρώπινης εγκατάστασης και τις τεχνολογικές εξελίξεις στη Μεσολιθική Ελλάδα με χρήση νέων τεχνολογιών», σε εξέλιξη..

ΜΕΛΟΣ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (11)

- Καλλιόπη Γιαννοπούλου, «Τα οστέινα εργαλεία και τα μικροαντικείμενα της Νεολιθικής περιόδου από τη Φτελιά Μυκόνου και το σπήλαιο Σαρακηνού της Βοιωτίας» (Α. Σάμψων, Α. Καραλή), Δεκέμβριος 2009.
- Ξένια Έλληνα, «Τέχνηρα από οστό, κέρατο και ελεφαντόδοντο στην προϊστορική Κύπρο: Παραγωγή – Οικονομία – Κοινωνία» (Ε. Μαντζουράνη, Α. Καραλή), Απρίλιος 2010.
- Jean Cantuel, «Les apports de l'archéozoologie à notre connaissance du Néolithique égéen» (Η συμβολή της αρχαιοζωολογίας στη γνώση της αιγαιακής Νεολιθικής) (J. Renard), **Μέλος (rapporteur) εξεταστικής επιτροπής, Πανεπιστήμιο Blaise Pascal-Clermont Ferrand II**, Δεκέμβριος 2010.
- Οδυσσέας Κακαβάκης, «Οι λιθοτεχνίες πελεκημένου λίθου της Νεολιθικής εποχής στην ανατολική και κεντρική Μακεδονία: Παράγοντες και συνθήκες διαφοροποίησης» (Ε. Μαντζουράνη, Ν. Ευστρατίου), Φεβρουάριος 2012.
- Δημήτριος Ρούσσο, «Γεωαρχαιολογική έρευνα δομικών πρώτων υλών και κατασκευαστικών τεχνικών κατά τη Μέση Νεολιθική στην περιοχή Νέο Μοναστήρι Φθιώτιδας» (Β. Καρακίτσιος, Φ. Α. Πομόνη-Παπαϊωάννου, **Τμήμα Γεωλογίας και Γεωπεριβάλλοντος ΕΚΠΑ**), σε εξέλιξη.
- Στεφανία Μιχαλοπούλου, «Η Αρχαιότερη Νεολιθική στη Δυτική Μακεδονία: η συμβολή της μελέτης του ζωοαρχαιολογικού υλικού των θέσεων Φυλλοτσαΐρι Μαυροπηγής και Πόρτες Ξηρολίμνης» (Α. Καραλή, Α. Curci), Μάρτιος 2017.
- Δέσποινα Φουντουλάκη, «Τεχνολογική διερεύνηση της πρώιμης παραγωγής του χαλκού με βάση τα αρχαιμεταλλουργικά κατάλοιπα από τη θέση Προμαχώνας Topolnica: αρχαιολογική, αρχαιμετρική και πειραματική προσέγγιση» (Γ. Παπαδάτος, Ι. Μπασιάκος), σε εξέλιξη.
- Nicolas Tardy, «Les industries en quartz de Kovačevo (Bulgarie), Madžari (ARYM), Promachonas-Topolnica et Dikili Tash (Grèce): Reconstitution des systèmes techniques dans le contexte de la Néolithisation de l'Europe du sud-est » (Alain Beeching, **Université Lumière-Lyon 2**), Σεπτέμβριος 2016.
- Cécile Ménager, «Apparition et diffusion de la percussion indirecte dans le monde égéen pré- et protohistorique» (Eric Thirault, **Université Lumière-Lyon 2**), σε εξέλιξη.
- Παναγιώτα Μπαρλαγιάννη, «Οικιακοί και Κοινοτικοί χώροι κατά την Περίοδο Ubaid και την Πρώιμη Περίοδο Uruk: Το παράδειγμα του Tere Gawra» (Κ. Κοπανιάς, Ν. Ευστρατίου), σε εξέλιξη.
- Σοφία Δουλκερίδου, «Η παρουσίαση στο κοινό της τεχνολογίας του παρελθόντος. Θεωρητική διερεύνηση και αναζήτηση νέων μεθόδων και πρακτικών» (Α. Χουρμουζιάδη, Δ. Καταπότη, **Πανεπιστήμιο Αιγαίου**), σε εξέλιξη.

ΜΕΛΟΣ ΕΠΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΙΣΗΓΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (14)

- Φάνης Μαυρίδης, «Ένα αρχιπέλαγος πολιτισμών. Η Νεολιθική περίοδος στα νησιά του Αιγαίου: Αρχαιολογικά δεδομένα, θεωρία, ερμηνεία» (Γ. Κορρές), Μάρτιος 2009.
- Ορέστης Δεκαβάλλας, «L'alimentation au Néolithique et à l'Âge du Bronze dans le monde égéen à travers des résidus organiques dans les poteries» (Η διατροφή κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού μέσα από τα οργανικά υπολείμματα στα αγγεία) (R. Treuil και M. Regert), **Πανεπιστήμιο Bordeaux I**, Δεκέμβριος 2011.
- Αικατερίνη Παπαγιάννη, «Η συμβολή της μικροπανίδας στη μελέτη του παλαιοπεριβάλλοντος του Αιγαίου: Οι περιπτώσεις Ακρωτηρίου Θήρας, Μόχλου και Μινωικών Χανίων Κρήτης» (Λ. Καραλή), Μαΐος 2012.
- Αλεξάνδρα Σαλίχου, «Ενδοκοινοτική οργάνωση και οικονομία των αστικών θέσεων της Κρήτης κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Το παράδειγμα της εγκατάστασης της Κάτω Ζάκρου: Προσέγγιση των θέσεων στη βάση των υλικών καταλοίπων» (Λ. Πλάτων), Ιούλιος 2012.
- Γιάννης Βοσκόγ, «Κοινωνικο-οικονομικές διαστάσεις της αποθήκευσης στην Κύπρο κατά την Ύστερη Νεολιθική και Χαλκολιθική περίοδο» (Ε. Μαντζουράνη), Μάρτιος 2013.
- Στέφανος Λινγκοβανλής, «Ανθρώπινη δραστηριότητα και τεχνολογική συμπεριφορά κατά τη Μέση και την Ανώτερη Παλαιολιθική εποχή στη βορειοδυτική Ελλάδα» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Φεβρουάριος 2014.
- Δημήτρης Μάτσας, «Η Σαμοθράκη και η Νεώτερη Νεολιθική στο ΒΑ Αιγαίο» (Γ. Κορρές), Μάρτιος 2014.
- Τουφεξής, «Οικιστική δραστηριότητα και οργάνωση του χώρου στους οικισμούς της Νεότερης Νεολιθικής στη Θεσσαλία. Παραδείγματα από τους οικισμούς στον Προφήτη Ηλία Μάνδρας, Μακρυχώρι, Γαλήνη και Ραχμάνι» (Α. Μουνδρέα-Αγραφιώτη, **Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**), Μάιος 2017.
- Εμμανουέλλα Αποστολάκη, «Η δυναμική του οικιακού χώρου. Παραδείγματα νοικοκυριών από τη Νεοανακτορική κοινωνία της Κρήτης» (Λ. Πλάτων), Ιούλιος 2014.
- Βαία Μαστρογιαννοπούλου, «Συμβολή στην ερμηνεία της γραπτής νεολιθικής κεραμικής με βάση το σπήλαιο Σαρακηνού Κωπαιδας, στην Κεντρική Ελλάδα» (Λ. Καραλή), σε εξέλιξη.
- Μαρία Τσιμπουκάκη, «Η Παλαιοανακτορική περίοδος στην ακραία ανατολική Κρήτη: ο χαρακτήρας, ο ρόλος και η εξέλιξη της λιμενικής εγκατάστασης στη Κάτω Ζάκρο» (Λ. Πλάτων), Φεβρουάριος 2018.
- Μιχαήλ Ζωϊτόπουλος, «Η "Μετανακτορική" περίοδος στην ακραία ανατολική Κρήτη. Οι ενδείξεις από τη Ζάκρο» (Λ. Πλάτων), Φεβρουάριος 2018.
- Χριστίνα Κολιπέτσα, «Οι λύχνοι της Μινωικής Κρήτης» (Λ. Πλάτων), Απρίλιος 2016.
- Ikue Yoshimitsu, «The head and face decoration of human figures in Cretomycenaean iconography and its significance» (Ε. Μαντζουράνη), Ιούνιος 2018.

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΑ ΔΙΠΛΩΜΑΤΑ Α΄ ΚΥΚΛΟΥ

ΕΠΟΠΤΡΙΑ (13)

- Βενετία Νιάρχου, «Les industries lithiques taillées de l'Âge du Bronze égéen: Anciennes et nouvelles approches» (Τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία σύνολα της εποχής του Χαλκού στο Αιγαίο: Παλιές και νέες προσεγγίσεις). **Συνεποπτεία με τον καθηγ. G. Touchais, Πανεπιστήμιο Paris I–Panthéon-Sorbonne**, Ιούνιος 2012.
- Μαρία Ζευγολατάκου, «Κατοίκηση και κατοικία κατά τη Νεολιθική εποχή στην ανατολική Πελοπόννησο», Δεκέμβριος 2012.

- Δημήτρης Λαμπρόπουλος, «Η Νεολιθική κατοίκηση στη δυτική Ελλάδα: Ανθρώπινη εγκατάσταση και χωροοργάνωση», Δεκέμβριος 2012.
- Ιωάννα Σπηλιωτακοπούλου, «Ζαπάνι Κερατέας: Μια λιθοτεχνία της Πρωτοελλαδικής II εποχής από την Αττική», Δεκέμβριος 2012.
- Κατερίνα Ψωμά, «Ξαγκουνάκι Διρού: Μια υπαίθρια εγκατάσταση της Τελικής Νεολιθικής από τη σκοπιά των λίθινων λαξευμένων εργαλείων», Ιούνιος 2015.
- Βασιλική Σχίζα, «Η τέχνη στις κοινωνίες των παλαιολιθικών κυνηγών-τροφοσυλλεκτών», Σεπτέμβριος 2015.
- Χαρά Μουρταράκου, «Η Παλαιολιθική εποχή στα ελληνικά Μουσεία» **Διατμηματικό ΕΚΠΑ- Μουσειακές Σπουδές**, 2014.
- Θωμάς Παππάς, «Οι λίθινες πρώτες ύλες στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: μια γεωαρχειολογική προσέγγιση», Νοέμβριος 2016.
- Γιώργος Στεργίου, «Η κατεργασία και διακίνηση του σοκολατί πυριτόλιθου της Πίνδου στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας - το παράδειγμα της Δράμεσης», Οκτώβριος 2017
- Κατερίνα Νάκα, «Εποχικότητα και κατοίκηση κατά τη Παλαιολιθική εποχή», Ιούνιος 2018
- Μαρία Χελιώτη, «Η προϊστορική λιθοτεχνία από το Κανάλι Θεσπρωτίας», Ιούνιος 2018
- Μάνθος Τριανταφυλόπουλος, «Η Μεσολιθική εποχή στην Ελλάδα: μοντέλα κατοίκησης και στρατηγικές επιβίωσης», Ιούνιος 2018.

ΜΕΛΟΣ ΤΡΙΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (15)

- Στεφανία Μιχαλοπούλου, «Αμφίβια και ερπετά από παλαιολιθικές θέσεις της βόρειας Μεσογείου» (Λ. Καραλή), Δεκέμβριος 2009.
- Δημήτρης Κλουκίνας, «Η Πρώιμη και Μέση Ακεραμική περίοδος στην Κύπρο: Ζητήματα αποικισμού, συνέχειας και ασυνέχειας» (Ε. Μαντζουράνη), Ιούνιος 2009.
- Χρυσάνθη Κονταξή, «Η χρήση των σπηλαίων κατά τη Νεολιθική εποχή στην Πελοπόννησο» (Λ. Καραλή), Δεκέμβριος 2011.
- Αγαθή-Μαρία Κωβαίου, «Τα φυτά στη διατροφή κατά την Εποχή του Λίθου: Τα αρχαιολογικά δεδομένα από τον ελλαδικό χώρο» (Λ. Καραλή), Δεκέμβριος 2011.
- Ιωάννα-Μαρία Φιλιππόγλου, «Το νερό ως παράγων κατοίκησης στη Μακεδονία κατά τη Νεολιθική περίοδο» (Λ. Καραλή), Φεβρουάριος 2012.
- Ευαγγελία Μελέα, «Περιβαλλοντική ανασύνθεση της Κρήτης: Στοιχεία περιβάλλοντος και οικονομίας από τα τέλη της Πλειστόκαινου έως τη Νεολιθική εποχή» (Λ. Καραλή), Φεβρουάριος 2012.
- Αλίκη Μεταλληνού, «Συγκριτική προσέγγιση του τρόπου διαχείρισης δύο προϊστορικών χώρων: Δισπηλιό Καστοριάς-Ακρωτήρι Θήρας» (Ν. Πολυχρονάκου-Σγουρίτσα), Ιούνιος 2014.
- Παρασκευή Σταΐκου, «Λίθινες αιχμές στην προϊστορική Ελλάδα: Μια διαχρονική προσέγγιση στην τεχνολογία και την τυπολογία τους» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Ιανουάριος 2014.
- Παναγιώτα Μπαρλαγιάννη, «Ανιχνεύοντας τις κοινωνικές διαφοροποιήσεις στα αρχαιολογικά κατάλοιπα του πολιτισμού Ubaid της Αρχαίας Μεσοποταμίας» (Κ. Κοπανιάς), Φεβρουάριος 2017.
- Μαριάνθη Ευαγγελινάκη, «Αναζητώντας το παιδί. Μεσολιθικές και επιπαλαιολιθικές παιδικές ταφές στον ελλαδικό και συροπαλαιστινιακό χώρο» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Φεβρουάριος 2015.
- Μαρία Ζουριδάκη, «Οι λεπίδες στη προϊστορική Ελλάδα: ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη τεχνολογία παραγωγής και τις χρήσεις» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Μάρτιος 2018.

- Ελένη Ζερβάκη, «Η αρχαιολογία των τελευταίων Νεάντερταλ και οι θεωρίες για την εξαφάνιση του είδους» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Οκτώβριος 2016.
- Σοφία Δουλκερίδου, «Η λιθοτεχνία λαξευμένου λίθου του λημναίου οικισμού Δισπηλιού Καστοριάς. Η τομή Δ4β.» (Ν. Γαλανίδου, **Πανεπιστήμιο Κρήτης**), Οκτώβριος 2012.
- Μαρία Χατζηβασιλειάδου, «Διαχείριση Πολιτιστικών Αγαθών Φιλίππων. Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ντικιλί Τας» (Π. Πετρίδης, **Διατμηματικό ΕΚΠΑ - Διαχείριση Μνημείων, Αρχαιολογία, Πόλη και Αρχιτεκτονική**), Δεκέμβριος 2014.
- Θανάσης Τσιρογιάννης, «Οι επιφανειακές έρευνες στην περιοχή της Ηπείρου και η συνεισφορά τους στα Παλαιολιθικά δεδομένα της Βορειοδυτικής Ηπειρωτικής Ελλάδας» (Μ. Φωτιάδης, **Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων**), Ιανουάριος 2020.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ PARIS I – PANTHEON-SORBONNE (1988-89 έως 2006-07)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (1)

- Τατιάνα Θεοδωροπούλου, «L'exploitation des ressources marines au Néolithique et à l'Âge du Bronze en Grèce du nord» (Η εκμετάλλευση των θαλάσσιων πόρων κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού στη βόρεια Ελλάδα) (R. Treuil και J. Desse), Οκτώβριος 2007.

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ (1)

- Αθηνά Μπολέτη, «L'exploitation de l'éméri en Egée et en Méditerranée orientale à l'Âge du Bronze» (Η εκμετάλλευση της σμύριδας στο Αιγαίο και την ανατολική Μεσόγειο κατά την Εποχή του Χαλκού) (R. Treuil), Οκτώβριος 2009.

DIPLOMES D'ÉTUDES APPROFONDIES (DEA)

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (2)

- Isabelle Garnaud, «Détermination des matières premières de l'industrie lithique taillée du site néolithique de Dikili Tash, Macédoine orientale, Grèce» (Προσδιορισμός των πρώτων υλών του εργαλειακού συνόλου της νεολιθικής θέσης Ντικιλί Τας, ανατολική Μακεδονία, Ελλάδα) (R. Treuil και F. Fröhlich), Ιούνιος 2000.

- Βαρβάρα Κατσιάνου, «Le peuplement préhistorique en Étolocarnanie, Grèce» (Η προϊστορική κατοίκηση στην Αιτωλοακαρνανία, Ελλάδα) (R. Treuil, L. Lespez και Η. Procopiou), Ιούνιος 2000.

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ (4)

- Παρασκευή Παπαγεωργίου, «La conservation-restauration: Stratégie et gestion. Réflexion sur les sites de Dikili Tash, Dispilio, Amphipolis (Grèce du nord)» (Η συντήρηση: Στρατηγική και διαχείριση. Σκέψεις πάνω στις θέσεις Ντικιλί Τας, Δισπηλιό, Αμφίπολις [βόρεια Ελλάδα]), Ιούνιος 2001.

- Αμερσώ Ψαρρού, «Analyses anthracologiques préliminaires de deux gisements archéologiques: Dikili Tash (Macédoine orientale), Erakita (Péloponnèse du nord), Grèce» (Προκαταρκτικές ανθρακολογικές αναλύσεις δύο αρχαιολογικών θέσεων: Ντικιλί Τας [Ανατολική Μακεδονία] και Εράκιτα [βόρεια Πελοπόννησος], Ελλάδα), Σεπτέμβριος 2002.

- Σοφία Βακιρτζή, «L'enregistrement sédimentaire des activités humaines dans les sites épipaléolithiques: L'exemple du site Federmesser du Closeau (Rueil Malmaison, Hauts-de-Seine)» (Η ιζηματολογική καταγραφή των ανθρώπινων δραστηριοτήτων στις επιπαλαιολιθικές θέσεις: Το παράδειγμα της θέσης Federmesser του Closeau [Rueil Malmaison, Hauts-de-Seine]), Σεπτέμβριος 2002.

- Μαρία Θεοδόση, «Approche archéozoologique de deux ensembles gaulois: Les Stades de la motte et l'Avicenne» (Αρχαιοζωολογική προσέγγιση δύο γαλατικών συλλογών της: Les Stades de la motte et l'Avicenne), Σεπτέμβριος 2005.

MAITRISES

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ (4)

- Κερασία Ντούνη, «Les pintaderas néolithiques» (Οι νεολιθικές σφραγίδες) (R. Treuil), Οκτώβριος 1999.

- Isabelle Garnaud, «Les matériaux de l'outillage lithique au Néolithique en Grèce du nord» (Τα υλικά των λίθινων εργαλείων της Νεολιθικής στη βόρεια Ελλάδα) (R. Treuil και F. Fröhlich), Οκτώβριος 1999.

- Έλενα Μαραγκουδάκη, «À propos du costume féminin minoen» (Το γυναικείο ένδυμα στη Μινωϊκή εποχή) (R. Treuil), Οκτώβριος 1999.

- Σοφία Τρούλη, «La notion de territoire en Crète prépalatiale et protopalatiale» (Η έννοια του χώρου επικράτειας στην προανακτορική και πρωτοανακτορική Κρήτη) (R. Treuil και H. Procopiou), Οκτώβριος 2001.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΕΙΣ

Στο πλαίσιο της διδασκαλίας μου στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (2007-08 κ.ε.) οργάνωσα και διεκπεραίωσα τις παρακάτω δραστηριότητες:

ΕΠΙΣΚΕΨΕΙΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ

Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (Νεολιθικά), Μουσείο Γουλανδρή Φυσικής Ιστορίας, Μουσείο Ορυκτολογίας του Τμήματος Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών, Εργαστήριο Fitch της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, Εργαστήριο Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών κ.ά.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΕΚΔΡΟΜΕΣ

Μονοήμερη εκδρομή «Η προϊστορική Βοιωτία», 8/10/ 2009.

Τριήμερη εκδρομή «Η νεολιθική Θεσσαλία», 26-29/11/2009.

Διήμερη εκδρομή «Η νεολιθική Θεσσαλία», 3-5/12/ 2010.

Τετραήμερη εκδρομή στο Βερολίνο, 18-21/3/2013.

Δωδεκαήμερη εκδρομή «Η Παλαιολιθική Γαλλία και Ισπανία», 2-14/12/2014

ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΙΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΗΤΩΝ

Jean Paul Demoule, καθηγητής Προϊστορικής Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Paris I- Panthéon-Sorbonne, Γαλλία, "The Neolithic : why, where, when : a worldwide history" (11.5.2010)

Κώστας Γαλλής, τ. Εφορος Αρχαιοτήτων Λάρισας & Καθηγητής του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης, "1970-1995: εικοσιπέντε χρόνια προϊστορικής έρευνας στην Κεντρική Θεσσαλία" (11.5.2010)

Albert J. Ammerman, O'Connor Professor of the Humanities, Colgate University, New York, USA, "The Paradox of the First Argonauts" (23.11. 2010).

Ροζαλία Χρηστίδου, Δρ. Προϊστορικής Αρχαιολογίας και Ερευνήτρια στο Wiener Laboratory, Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή, "Οστέινα προϊστορικά εργαλεία και τεχνολογία" (2/5/2009).

Π. Ελεφάντη, μεταδιδακτορική ερευνήτρια Wiener Laboratory, Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή.

- "Η μετάβαση από την Μέση στην Υστερη Παλαιολιθική στην Ευρώπη" (21/4/2010).
- "Ερευνώντας την ελληνική ύπαιθρο: πρώτα αποτελέσματα του ερευνητικού προγράμματος «The prehistoric stones of Greece» (7/10/2010).
- "Η Παλαιολιθική εποχή στην ιταλική χερσόνησο" (10 & 19/11/2015).

B. Τουρλούκης, μεταδιδακτορικός ερευνητής Πανεπιστημίου Eberhard-Karls, Tübingen.

- "Παλαιολιθικές έρευνες στην Ελλάδα στα πλαίσια του PaGE Project: προκαταρκτικά αποτελέσματα" (24/4/2014).
- "Αποθετικά περιβάλλοντα των ανοικτών παλαιολιθικών θέσεων" (13 & 14/12/2017).

J. C. Donati, μεταδιδακτορικός ερευνητής Institute for Mediterranean Studies, Υπότροφος Προγράμματος Υποτροφιών προς Αλλοδαπούς του Ιδρύματος Ωνάση (2017-18) "Τηλεπισκόπηση στην Αρχαιολογία" (17/5/2018).

Στα πλαίσια του Παλαιολιθικού Σεμιναρίου προσκλήθηκαν και προσέφεραν διάλεξη παρακάτω ερευνητές της αλλοδαπής (ενδεικτικά):

Naama Goren-Inbar, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Ιεροσολύμων, Ισραήλ, "The Acheulian site of Gesher Benot Ya'aqon, Israel: environment, hominin culture, subsistence and adaptation" (16.12.2015).

Geoff Bailey, καθηγητής Πανεπιστημίου York, Μ. Βρετανία, "Submerged landscapes and hominin dispersals: a world perspective" (14.1.2016).

Javier Baena Preysler, καθηγητής Αυτόνομου Πανεπιστημίου Μαδρίτης, Ισπανία, "The Lower and Middle Paleolithic in Madrid (Spain): recent discoveries" (18.2.2016).

Κατερίνα Χαρβάτη, καθηγήτρια Πανεπιστημίου Eberhard-Karls, Tübingen, Γερμανία, "Νέες παλαιοανθρωπολογικές έρευνες στα πλαίσια του προγράμματος PaGE, 2012-2015" (25.5.2016).

Janusz K. Kozłowski, καθηγητής Πανεπιστημίου Jagellon Κρακοβίας, Πολωνία, "The Middle/Upper Palaeolithic transition in the Northern Balkans and the Danubian Basin" (18.1. 2017).

Ivor Karvanić, καθηγητής Πανεπιστημίου Zagreb, Κροατία, "Late Middle and early Upper Palaeolithic of Croatia in the context of Central and South Eastern Europe" (23.2.2017).

Sylvie Beyries, Διευθύντρια ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Νίκαια, Γαλλία, "The Roc-aux-Sorciers shelter, a palaeolithic site with its exceptional sculptures" (16.3.2017).

Paolo Biagi, Πανεπιστήμιο Ca' Foscari Βενετίας, Ιταλία, "Middle Palaeolithic highland zone exploitation of the northern Pindos of Western Macedonia" (9.6.2017).

Χρόνης Τζεδάκης, καθηγητής University College London, Μ. Βρετανία, "Ξεκλειδώνοντας τα μυστήρια της Εποχής των Παγετώνων" (12.12.2017).

ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΑΣΚΗΣΗ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Στο πλαίσιο του Προγράμματος της Πρακτικής Άσκησης Φοιτητών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, τα ακόλουθα επιστημονικά ευρωπαϊκά ιδρύματα δέχτηκαν τους φοιτητές μας.

- **Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology**, Λειψία
2011 – Αλέξανδρος Καρακωστής
- **Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας (CNRS, UMR 7041)**, ανασκαφή της παλαιολιθικής θέσης Abri des Douattes.
2012 – Εμμανουέλλα Ζενζεφύλλη, Μυρσίνη Σπέγη

- **Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας (CNRS, CEPAM)**, Κέντρο Μελετών της Προϊστορίας, Αρχαιότητας και Μεσαίωνα, Νίκαια.
2012 – Σοφία Κοράκη, Κωνσταντίνα Οικονόμου
- **Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne**, ανασκαφή της παλαιολιθικής θέσης Étioilles.
2011 – Κατερίνα Ψωμά, Μυρσίνη Σπέγη, Παρασκευή Σταθοπούλου
2012 – Μαρία Χελιώτη
2013 – Άννα Κοστιούκ
2015 - Γαρουφαλλιά Στέτου
- **Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne**, ανασκαφή της παλαιολιθικής θέσης Pincevent.
2013 – Μαριάνθη Λαζαρίδου, Μάνος Βακόνδιος
- **Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne**, ανασκαφή της παλαιολιθικής θέσης Ormesson.
2013– Γεωργία Λουκοπούλου
- **Πανεπιστήμιο Rennes I**, ανασκαφή της μεσολιθικής θέσης Beg-er-Vil.
2013 – Λυγερή Παπαγιαννάκη

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΑ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ ΣΤΟ ΤΜΗΜΑ

- Μέλος της Επιτροπής αναμόρφωσης του Προπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης κατά το ακαδ. έτος 2008-09.
- Εξετάστρια στο Διαγωνισμό Υποτρόφων της Διεύθυνσης Κληροδοτημάτων του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά το ακαδ. έτος 2010-11.
- Εκλεγμένο μέλος της ΓΣ του Τμήματος κατά τα ακαδ. έτη 2008-09 και 2011-12 και μόνιμο μέλος από το ακαδ. έτος 2014-15 και εξής.
- Επιμέλεια έκδοσης του Οδηγού Προπτυχιακών Σπουδών, σε συνεργασία με τους Στ. Κατάκη κατά το ακαδ. έτος 2012-13 και Δ. Πλάντζο κατά το ακαδ. έτος 2013-14.
- Εξετάστρια των υποψήφιων υποτρόφων του κληροδοτήματος «Σοφία Σαριπόλου» κατά το ακαδ. έτος 2012-13.
- Μέλος εκλεκτορικών σωμάτων κρίσης μελών ΔΕΠ.
- Υπεύθυνη τριών Συμβάσεων Erasmus+ : Eberhard Karls Universitat Tubingen (από το ακαδ. έτος 2015 έως το 2021), Universita degli studi di Ferrara (από το ακαδ. έτος 2016 έως το 2021), Universitat Autònoma de Madrid (από το ακαδ. έτος 2017 έως το 2021).
- Εκπρόσωπος του χώρου της Προϊστορικής Αρχαιολογίας στη Συντονιστική Επιτροπή Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΣΕΜΣ) κατά το ακαδ. έτος 2013-14.
- **Επιστημονική υπεύθυνη κατά τα ακαδ. έτη 2014-15 και 2015-16 του έργου με τίτλο: «Κεντρικές Δράσεις για την Πρακτική Άσκηση του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών»**, που εντάσσεται στην Πράξη «Πρακτική άσκηση φοιτητών τριτοβάθμιας εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών» του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη ανθρώπινου δυναμικού, εκπαίδευση και δια βίου μάθηση», στους Άξονες Προτεραιότητας 7 και 8, και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από Εθνικούς Πόρους. Διεύθυνση της υλοποίησης του προγράμματος και συμμετοχή στις ακόλουθες εργασίες: **1)** Δράσεις δημοσιότητας και προσέλκυσης φορέων υποδοχής Πρακτικής Άσκησης, **2)** Επίβλεψη και συντονισμός πρακτικής άσκησης του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας και **3)** Τελική έκθεση αξιολόγησης του προγράμματος πρακτικής άσκησης. Στα πλαίσια του εν λόγω προγράμματος οι φοιτητές μας έγιναν δεκτοί από Ιδρύματα της Ημεδαπής και της Αλλοδαπής (Επιστημονικά Κέντρα, Εφορείες Αρχαιοτήτων, Μουσεία, Αρχεία κλπ).

- **Διευθύντρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας από το ακαδ. έτος 2014-15 έως και σήμερα.**

Το ΠΜΣ του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας προσμετρά σήμερα (στοιχεία ακαδ. έτους 2017-2018) 259 εγγεγραμμένους μεταπτυχιακούς φοιτητές και 313 εγγεγραμμένους υποψηφίους διδάκτορες.

Κατά τη διάρκεια της συγκεκριμένης τετραετούς θητείας μου και στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού των παρεχομένων υπηρεσιών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας αποφασίστηκε η δημιουργία μίας ηλεκτρονικής βάσης δεδομένων (ΠΥΞΙΔΑ) για τη διαχείριση των μεταπτυχιακών φοιτητών και υποψηφίων διδασκόντων που να εξασφαλίζει την εγγραφή των φοιτητών, τις δηλώσεις των μαθημάτων τους, την ενημέρωσή τους και την κατάθεση βαθμολογιών εκ μέρους του διδακτικού προσωπικού του Τμήματος. Απαραίτητη προϋπόθεση ήταν ο έλεγχος των φακέλλων των φοιτητών και η καταχώρηση των προσωπικών στοιχείων και βαθμολογιών των εγγεγραμμένων σε φύλλο Excel, δράση που έγινε κατά τα ακαδ. έτη 2014-16. Εξασφαλίστηκε έτσι η καλλίτερη διαχείριση του φοιτητικού μητρώου, το οποίο ενημερώθηκε και επικαιροποιήθηκε. Το ηλεκτρονικό φοιτητολόγιο ΠΥΞΙΔΑ λειτουργεί σήμερα στη Γραμματεία των Μεταπτυχιακών Σπουδών.

Παράλληλα με τα παραπάνω διηύθυνα τις απαραίτητες δράσεις για την απρόσκοπτη λειτουργία του ΠΜΣ: Προκύρηξη εξετάσεων και διεξαγωγή διαδικασίας εισαγωγής νέων φοιτητών, κατάρτιση του προγράμματος των σεμιναριακών μαθημάτων, καταχώρηση βαθμολογιών, επιμέλεια Οδηγού Σπουδών του ΠΜΣ, συλλογή και πρωτοκόλληση εισερχομένων θεμάτων και προώθηση για συζήτηση στην Επιτροπή Μεταπτυχιακών Σπουδών η οποία συγκαλείται κάθε μήνα, τήρηση πρακτικών των συνεδριάσεων, αρχειοθέτηση εγγράφων, διεξαγωγή ορκωμοσίας και απονομή πτυχίων.

Θέσπισα, τέλος, ετήσιες επιστημονικές συναντήσεις των μεταπτυχιακών φοιτητών ανά χώρο που έγιναν υπό τη μορφή ημερίδων στις 31.1.2015, 27.5.2016 και 25.5.2017.

ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ

A. ΕΡΕΥΝΕΣ ΠΕΔΙΟΥ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

- **Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας (2011-2015).**

Πενταετές ερευνητικό πρόγραμμα που διεξάγεται από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σε συνεργασία με την ΑΒ' ΕΠΚΑ, τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και τα Πανεπιστήμια της Γενεύης και της πόλης Tübingen. Χρηματοδοτείται από τον ΕΛΚΕ, το Πρόγραμμα Archeomed-Mistrals και τα παραπάνω Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα. (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ε5, Η8-Η11 και ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 39, 53, 54).

Στις ερευνητικές περιόδους 2011 και 2012 εκπαιδεύτηκαν συνολικά 29 φοιτητές/τριες (23 Πανεπιστήμιο Αθηνών, 3 Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne, 3 Πανεπιστήμιο Paris IV). Συμμετείχαν επίσης 3 μεταπτυχιακοί φοιτητές (1 Πανεπιστήμιο Κρήτης, 1 Πανεπιστήμιο Montpellier III, 1 Πανεπιστήμιο Αμστερνταμ (UvA)).

- **Έρευνα και ανασκαφή στις αποθέσεις ερυθρογής (terra rossa) της Θεσπρωτίας (2016-2017).**

Διετές ερευνητικό πρόγραμμα δειγματοληψιών και δοκιμαστικών τομών στις θέσεις Μόρφι και Πόποβο που διεξάγεται από το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, σε

συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, το Εργαστήριο Malcolm H. Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα και το Πανεπιστήμιο Eberhard Karls της πόλης Tübingen από το οποίο και χρηματοδοτείται. (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. H13).

- **Ανατολική Μακεδονία (1989-90).**

Ερευνητικό πρόγραμμα με στόχο την διερεύνηση της παλαιολιθικής κατοίκησης. Συγκρότηση πενταμελούς διεπιστημονικής ομάδας (Α. Δημάδης, Χ. Γεωργίου, Κ. Τρανταλίδου, Ι. Αναγνώστου), υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας, με τη συνεργασία της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ και του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ) (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z02, Z03).

- **Θάσος (2002).**

Ερευνα πεδίου με στόχο τον εντοπισμό πηγών λίθινων πρώτων υλών με τη συνεργασία της ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Σ. Παπαδόπουλος), του Πανεπιστημίου της Caen (L. Lespez) και τη συμμετοχή των Ρ. Χρηστίδου και Σ. Βακιρτζή (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z18, H7).

ΣΥΝΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

- **Σιδάρι, βόρεια Κέρκυρα (2004-10).**

Μεσολιθική, Νεολιθική, Εποχή του Χαλκού. Σε συνεργασία με την Η΄ ΕΠΚΑ και το Επιστημονικό Ίδρυμα Collège de France (J. Guilaine). Χρηματοδότηση από το πρόγραμμα «Καποδίστριας» του Πανεπιστημίου Αθηνών. Δρομολόγηση και συντονισμός του ανασκαφικού προγράμματος. Μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z15).

Στην ερευνητική περίοδο του 2010 εκπαιδεύτηκαν 3 φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΕ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ανατολική Μακεδονία

- **Προμαχώνας-Τοπόλνιτσα, ελληνοβουλγαρικά σύνορα (1997-2000).**

Νεότερη Νεολιθική. Σε συνεργασία με την ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη) και τη Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών (Η. Todorova). Συντονισμός της μελέτης και μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z14, Z21, H2).

- **Ντικιλί Τας, πεδιάδα της Δράμας (1987 κ.ε.).**

Νεότερη Νεολιθική. Σε συνεργασία με την ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Δ. Μαλαμίδου), τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, το Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne και την ερευνητική ομάδα UMR 7041 CNRS (R. Treuil, P. Darque). Μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. B2, E4, Z11, Z14, Z17, Z21).

Στερεά Ελλάδα

- **Σπήλαιο Σαρακηνού, Βοιωτία (2004-09).**

Παλαιολιθική, Νεολιθική και Εποχή του Χαλκού. Σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Αιγαίου (Α. Σάμψων) και το Πανεπιστήμιο Jagellon Κρακοβίας (J. K. Kozlowski). Μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ12).

- **Κίρρα, Βοιωτία (2008 κ.ε.).**

Μέση Εποχή του Χαλκού. Σε συνεργασία με την Ι΄ ΕΠΚΑ και τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών (J. Zurbach). Μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. H14).

Στην ανασκαφή συμμετέχουν προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας.

- **Plaghia Peninsula Survey, Αιτωλοακαρνανία (2013-14).**

Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας (2001-04). Σε συνεργασία με την ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ, το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και το Πανεπιστήμιο του Darmstadt (F. Lang).

Συντονισμός της μελέτης και μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 43).

Στην ερευνητική περίοδο 2013 και στο πλαίσιο του Erasmus Intensive Programme «Material and Materiality – post-fieldwork processing of archaeological finds» συμμετείχαν 3 φοιτητές του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Πελοπόννησος

- **Diros Project, Μάνη (2011 κ.ε.).**

Επανεξέταση της στρωματογραφίας της τομής B1 και έρευνα επιφανείας έξω από το σπήλαιο Αλεπότρυπας. Σε συνεργασία με την Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας Νοτίου Ελλάδας και την Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (W. Parkinson, Field Museum, Chicago και M. Galaty, Mississippi State University). Συντονισμός της μελέτης και μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ15, Δ17).

- **Κεγγρεαί Κορινθίας (2014/2015).**

Έρευνα πεδίου με στόχο τον εντοπισμό των πρώτων υλών και μελέτη των λίθινων ευρημάτων. Σε συνεργασία με τη Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή (C. Morgan) και το Πανεπιστήμιο του Εδιμβούργου (Ch. Hayward) (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ18).

Ιόνια νησιά

- **Σπήλαιο Γράβας Γαρδικίου, νοτιοδυτική Κέρκυρα (2010 κ.ε.).**

Ύστερη Παλαιολιθική. Σε συνεργασία με την Η' ΕΠΚΑ και τον ανασκαφέα της θέσης Α. Σορδίνια. Με την ευγενική υποστήριξη του Ιδρύματος Ι. Φ. Κωστοπούλου. Μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 40).

- **Zakynthos Archaeology Project, Ζάκυνθος (2006-10 κ.ε.).**

Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας. Σε συνεργασία με τη ΔΕ' ΕΠΚΑ, το Ολλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και το Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ (UvA) (G. J. Van Wijngaarden). Συντονισμός της μελέτης και μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ11, Ζ19, Η4).

Στην επιφανειακή έρευνα (2009-10) και τη μελέτη του αρχαιολογικού υλικού (2010-13) συμμετείχαν 11 φοιτητές/τριες του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ιρακινό Κουρδιστάν

- **Ιστορική και Αρχαιολογική Αποστολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (2011-2016).**

Ανασκαφή της προϊστορικής θέσης Tell Nader, Ερμπίλ (Κ. Κοπανιάς). Συντονισμός της μελέτης και μελέτη των λίθινων ευρημάτων (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Η5 και ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 42).

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ

1973 Φουρνί, Αρχάνες Κρήτης. Μινωικό νεκροταφείο, διευθ. Γ. Σακελλαράκης, Εφορεία Αρχαιοτήτων.

1974 Σπήλαιο Κίτσου, Λαύριο Αττικής. Νεότερη Νεολιθική, διευθ. N. Lambert, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών.

1975 Υπαίθρια θέση Pincevent, Γαλλία. Ύστερη Παλαιολιθική, διευθ. A. Leroi-Gourhan, Collège de France.

1976 Υπαίθρια θέση Étiolles, Γαλλία. Ύστερη Παλαιολιθική, διευθ. Y. Taborin, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne.

1978 Βαθύλακκος, δυτική Μακεδονία. Μειόκαινο-Πλειόκαινο, διευθ. I. Μελέντης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και L. de Bonis, Πανεπιστήμιο Poitiers.

- 1979 Υπαίθρια θέση Montigny-sur-Loing, Γαλλία.** Ύστερη Παλαιολιθική, διευθ. B. Schmider, CNRS.
Σπήλαιο Font-Robert, Γαλλία. Ύστερη Παλαιολιθική, διευθ. G. Mazière και M. Fonton, Εφορεία Αρχαιοτήτων της περιοχής Limousin.
- 1979-80 Δήμητρα Σερρών.** Νεότερη Νεολιθική, διευθ. Δ. Γραμμένος, ΙΗ' ΕΠΚΑ (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ06, Ζ04).
- 1988 Ζάκωνθος, περιοχή Βασιλικού.** Σύντομη έρευνα πεδίου του Εργαστηρίου Δυναμικής Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Paris XI-Orsay με τη συνεργασία του D. Sorel.
- 1988 Σπήλαιο Τέμνατα, Βουλγαρία.** Μέση και Ύστερη Παλαιολιθική, διευθ. N. Sirakov, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών, J. K. Kozłowski, Πανεπιστήμιο Jagellon Κρακοβίας και H. Laville, Πανεπιστήμιο Bordeaux.
- 1997 Σπήλαιο Περιστέρι Ι, Ήπειρος.** Μέση Παλαιολιθική, διευθ. Α. Μπαρτσιώκας, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- 2001-02 Μαρουλάς, Κύθνος.** Μεσολιθική εποχή, διευθ. Α. Σάμψων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

- 1974 Σπήλαιο Κίτσου, Λαύριο Αττικής και Musée de l'Homme, Laboratoire de Préhistoire, Παρίσι**
 Συμμετοχή στην καταγραφή και επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού της Νεολιθικής εποχής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο, διευθ. N. Lambert, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών.
- 1978 Αρχαιολογικό Μουσείο Ναυπλίου**
 Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Ύστερης Παλαιολιθικής και Μεσολιθικής από τις ανασκαφές στο **σπήλαιο Φράγγθι**, διευθ. Th. Jacobsen, Πανεπιστήμιο Indiana, USA, σε συνεργασία με την C. Perlès.
 Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης Παλαιολιθικής από την ανασκαφή στη θέση **Κοκκινόβραχος** Αργολίδας, διευθ. Ε. Πρωτονοταρίου-Δειλάκη, Εφορεία Αρχαιοτήτων.
Ιδιωτικές Συλλογές Τλούπα και Χουλιάρα, Λάρισα
 Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης Παλαιολιθικής από επιφανειακή περισυλλογή στις υπαίθριες θέσεις στις όχθες του **θεσσαλικού Πηνειού**.
- 1979 Αρχαιολογικό Μουσείο Αρχαίας Ολυμπίας**
 Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από την έρευνα πεδίου της γαλλικής ομάδας στην **Ηλεία**, διευθ. A. Leroi-Gourhan, Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne.
Αρχαιολογικό Μουσείο Ιωαννίνων
 Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές **Καστρίτσας** και **Ασπροχάλικου**, διευθ. E. S. Higgs, Πανεπιστήμιο Cambridge.
Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου
 Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από την έρευνα πεδίου της γερμανικής ομάδας στη **θεσσαλική πεδιάδα**, διευθ. V. Milošić, Πανεπιστήμιο Heidelberg.

Οι παραπάνω αρχαιολογικές αποστολές και μελέτες συλλογών έγιναν στο πλαίσιο της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής με την οικονομική υποστήριξη του Γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Α3). Στοιχεία από αυτές τις μελέτες χρησιμοποιήθηκαν περαιτέρω σε πολλά από τα δημοσιεύματά μου, που αφορούν κυρίως την Παλαιολιθική εποχή (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ01, Δ02, Δ03, Δ07, Ζ02, Ζ10, Ζ16 κ.ά.).

1979-80 Αρχαιολογικό Μουσείο Αμφίπολης

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από την ανασκαφή της τούμπας **Δήμητρα** Σερρών, διευθ. Δ. Γραμμένος, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ06, Ζ04).

1980 Αρχαιολογικό Μουσείο Σερρών

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την ανασκαφή στην **Πεντάπολη** Σερρών, ανατολική Μακεδονία, διευθ. Δ. Γραμμένος, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ε2).

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από την ανασκαφή στα **Βασιλικά** Θεσσαλονίκης, κεντρική Μακεδονία, διευθ. Δ. Γραμμένος, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ.

1988 Σπήλαιο Τέμνατα, βορειοδυτική Βουλγαρία

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο, διευθ. Ν. Sirakov, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών, J. K. Kozlowski, Πανεπιστήμιο Jagellon Κρακοβίας και H. Laville, Institut du Quaternaire, Bordeaux.

Βραχοσκεπή Κλειδί, Ήπειρος

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές στη βραχοσκεπή, διευθ. G. Bailey, Πανεπιστήμιο Cambridge, σε συνεργασία με την C. Roubet.

1989 Αρχαιολογικό Μουσείο Φιλίππων

Μακροσκοπική και μικροσκοπική μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από τις ανασκαφές του J. Deshayes στο **Ντικιλί Τας**, και από άλλες προϊστορικές θέσεις, σε συνεργασία με τον I. Godfriaux, École Polytechnique de Mons, Βέλγιο, με στόχο τον προσδιορισμό των λίθινων πρώτων υλών (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. B2, E4, Z11, Z14, Z17, Z21).

Αρχαιολογικό Μουσείο Κομοτηνής

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από τη **Λεπτή Ορεστιάδας**, Έβρου, Θράκη, έρευνες Π. Φάκλαρη, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ε3).

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεολιθικής εποχής από το σπήλαιο **Μαρώνεια** Ροδόπης, Θράκη, ανασκαφές Ε. Πεντάζου, Εφορεία Αρχαιοτήτων.

1989-90 Σπήλαιο Αλεπότρυπας, Διρός, Μάνη

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο, διευθ. Γ. Παπαθανασόπουλος (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ15, Δ17).

1990 Υπαίθριες θέσεις στην περιοχή Ορφεί, νότια Βουλγαρία. Ύστερη Παλαιολιθική, Εξέταση των λίθινων εργαλείων της Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές, διευθ. S. Ivanova, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών.

1996 Αρχαιολογικό Μουσείο Κορυτσάς, νότια Αλβανία

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού από τις ανασκαφές στη θέση **Sonjan**, διευθ. G. Touchais, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και F. Prendi, Ακαδημία Επιστημών Αλβανίας (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z08, H1, H3).

1997 Αρχαιολογικό Μουσείο Καβάλας

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων από την ανασκαφή των ορυχείων ώχρας στη θέση **Τζίνες** Θάσου, διευθ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z18).

Προμαχώνας, ανατολική Μακεδονία

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από τις ανασκαφές του ελληνικού τομέα, διευθ. Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ και Η. Todotona, Βουλγαρική Ακαδημία Επιστημών (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. H2).

Ανθρωπολογικό Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές στη θέση **Απήδημα** Μάνης, διευθ. Θ. Πίτσιος, Πανεπιστήμιο Αθηνών (Ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 13).

Σπήλαια Κλεισούρας, Αργολίδα

Εξέταση των εργαλειακών συνόλων Μέσης και Ύστερης Παλαιολιθικής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο αρ. 1, διευθ. Μ. Κουμουζέλη, Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας και J. K. Kozlowski, Πανεπιστήμιο Jagellon Κρακοβίας.

1997-00 Ντικιλί Τας, ανατολική Μακεδονία

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από τις ανασκαφές του γαλλικού τομέα, διευθ. R. Treuil, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. B2, E4, Z11, Z14, Z17, Z21).

2000 Κοβάτσεβο, νότια Βουλγαρία

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Αρχαιότερης Νεολιθικής, διευθ. M. Lichardus και J.-P. Demoule, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne.

Δισπηλιό, δυτική Μακεδονία

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής, διευθ. Γ. Χουρμουζιάδης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Αρχαιολογικό Μουσείο Κορυτσάς, νότια Αλβανία

Συνέχιση της μελέτης των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού από τις ανασκαφές στη θέση **Sovjan**, διευθ. G. Touchais, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και F. Prendi, Ακαδημία Επιστημών Αλβανίας, με τη συνεργασία της L. Astruc (CNRS) για τα ίχνη χρήσης (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z08, H1, H3).

2001-02 Σπήλαιο Σαρακηνού, Βοιωτία

Μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης Παλαιολιθικής, Νεολιθικής και Εποχής του Χαλκού, διευθ. Α. Σάμψων, Πανεπιστήμιο Αιγαίου (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A12).

2002 Αρχαιολογικό Μουσείο Θάσου

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων από τις θέσεις **Τζίνες**, **Λιμενάρια**, **Σκάλα Σωτήρος** και **Άγιος Ιωάννης**, διευθ. Δ. Μαλαμίδου και Σ. Παπαδόπουλος, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z18, H7).

Αρχαιολογικό Μουσείο Κέρκυρας

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων από τις θέσεις **Έρμονες**, **Δικαστικό**, **Κανόνι**, διευθ. Γ. Μεταλληνού, Η΄ ΕΠΚΑ.

2003 Σπήλαιο Δράκαινας, Κεφαλλονιά

Εξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο, διευθ. Γ. Στρατούλη, Εφορεία Σπηλαιολογίας και Παλαιοανθρωπολογίας, σε συνεργασία με τον δρ. N. Andriesen.

2004 Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Προκαταρκτική μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την ανασκαφή στη θέση **Αρχοντικό** δυτικής Μακεδονίας, διευθ. Α. Πιλάλη και Α. Παπανθίμου, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σε συνεργασία με την L. Astruc (CNRS) για τα ίχνη χρήσης.

Αρχαιολογικό Μουσείο Κορυτσάς, νότια Αλβανία

Συνέχιση της μελέτης των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού από τις ανασκαφές στη θέση **Sonjan**, διευθ. G. Touchais, Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών και P. Lera, Ακαδημία Επιστημών Αλβανίας (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z08, H1, H3).

Σπήλαιο Αλεπότρυπας, Διρός, Μάνη

Επανεξέταση των λίθινων εργαλειακών συνόλων της Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής από τις ανασκαφές στο σπήλαιο, διευθ. Γ. Παπαθανασόπουλος (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ15, Δ17).

2011 Αρχαιολογικό Μουσείο Λήμνου

Εξέταση των λίθινων ευρημάτων της Μέσης Χαλκοκρατίας από τη θέση **Κουκονήσι** της Λήμνου, διευθ. Χρ. Μπουλώτης, σε συνεργασία με τη μεταπτυχιακή φοιτήτρια Β. Νιάρχου (Ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 38).

2012 Αρχαιολογικό Μουσείο Λαυρίου

Εξέταση των λίθινων ευρημάτων της Πρώιμης Εποχής Χαλκού από τη θέση **Ζαπάνι Κερατέας** στην Αττική, σε συνεργασία με τη μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ι. Σπηλιωτακοπούλου (Ανακοινώσεις σε συνέδρια αρ. 41 και Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z23).

2013 Αρχαιολογικό Μουσείο Κηφισιάς

Μελέτη των λίθινων ευρημάτων της Αρχαιότερης Νεολιθικής από ανασκαφές σε οικόπεδα στην **Κηφισιά**, στην **Άνοιξη**, στο **Μαρούσι**, στη **Ροδόπολη**, στον **Άγιο Στέφανο Αττικής**, Β' ΕΠΚΑ.

2014/2015 Ακαδημία Επιστημών και Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, Τίρανα, Αλβανία

Μελέτη των λίθινων λαξευμένων τέχνηρων από την ανασκαφή της θέσης **Vashtemi** (Αρχαιότερη Νεολιθική) σε συνεργασία με το Πανεπιστήμιο του Cincinatti και με τον ερευνητή της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας R. Ruka.

2014/2015 Αρχαιολογικό Μουσείο Ισθμού Κορινθίας και Ficht Laboratory της Βρετανικής Σχολής Αθηνών

Μελέτη των λίθινων λαξευμένων τέχνηρων από την επιφανειακή έρευνα που διεξήχθη στις **Κεγχρεές Κορινθίας** σε συνεργασία με τον Ο. Μεταξά (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ18).

2014/2015 Αρχαιολογική βάση Κίρρας Φωκίδας

Μελέτη των λίθινων λαξευμένων τέχνηρων από την ανασκαφή στη Κίρρα Φωκίδας με τη συμμετοχή του μεταπτυχιακού φοιτητή Γ. Στεργίου (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. H14).

2017 Αρχαιολογική βάση Ντικιλί Τας, Κρηνίδες Καβάλας

Μελέτη των λίθινων λαξευμένων τέχνηρων από την ανασκαφή των οικιών του Τομέα VI στη θέση Ντικιλί Τας με τη συμμετοχή του μεταπτυχιακού φοιτητή Γ. Στεργίου.

2018 Αρχαιολογική βάση Ντικιλί Τας, Κρηνίδες Καβάλας

Μελέτη των λίθινων λαξευμένων τέχνηργων από την ανασκαφή στη θέση Ντικιλί Τας με στόχο τη διερεύνηση της τεχνικής της έμμεσης κρούσης σε συνεργασία με την υποψήφια Δρ. του Πανεπιστημίου της Λυών 2 Cécile Ménager. Η εξειδικευμένη αυτή έρευνα θα γίνει επίσης στα αρχαιολογικά σύνολα των θέσεων Δήμητρας Σερρών και Προμαχώνα-Τοπόλνιτσας.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΕΙΣ ΣΕ ΣΥΝΕΔΡΙΑ

1. Ξάνθη, 4-10 Οκτωβρίου 1981

11ο Διεθνές Συμπόσιο για τη Νεότερη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού. Υπουργείο Πολιτισμού.

Ανακοίνωση:

«Τα εργαλεία σύνολα της Εποχής του Χαλκού στην ανατολική Μακεδονία: Η θέση της Πεντάπολης Σερρών» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. E2).

2. Θεσσαλονίκη, 10-15 Οκτωβρίου 1989

Ε΄ Διεθνές Συμπόσιο «Αρχαία Μακεδονία», Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου.

Ανακοίνωση:

«Προϊστορικές λιθοτεχνίες από την ανατολική Μακεδονία: Το παράδειγμα της Δήμητρας» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z04).

3. Ζάκυνθος, 20-22 Οκτωβρίου 1989

Α΄ Συνέδριο «Οι οικισμοί της Ζακύνθου από την Αρχαιότητα μέχρι το 1953», Εταιρεία Ζακυνθιακών Μελετών.

Ανακοίνωση:

«Η προϊστορική κατοίκηση στη Ζάκυνθο» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z05).

4. Παρίσι, 3-7 Νοεμβρίου 1989

XXIIIe Congrès International de la Société Préhistorique de France.

Ανακοίνωση:

«Aghios Nikolaos, Vassilikos: Un nouveau site préhistorique dans l'île de Zakynthos, îles ioniennes, Grèce» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. A05).

5. Δράμα, 24-26 Νοεμβρίου 1989

Επιστημονική Συνάντηση «Η Δράμα και η περιοχή της: Ιστορία και πολιτισμός». Δήμος Δράμας.

Ανακοίνωση:

«Νέα προϊστορικά ευρήματα από την περιοχή της Δράμας» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z03).

6. Clermont Ferrand, 25-27 Οκτωβρίου 1990

Ie Colloque International sur l'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. CNRS.

Ανακοίνωση:

«Les plus anciennes occupations humaines dans le territoire épirote et aux confins de l'Illyrie méridionale» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z06).

7. Θεσσαλονίκη, 17-19 Ιανουαρίου 1991

4η Συνάντηση για το αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Βόρειας Ελλάδας.

Ανακοίνωση:

«Η διερεύνηση της παλαιολιθικής κατοίκησης στην ανατολική Μακεδονία: Προκαταρκτική ανακοίνωση, 1989-90» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z02).

8. Αθήνα, 23-25 Μαΐου 1991

Διεθνές Συνέδριο «Οι χερσαίοι δρόμοι στην Ελλάδα από τους Προϊστορικούς έως τους Βυζαντινούς χρόνους», Καναδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο.

Ανακοίνωση:

«Territoire, déplacement et communication chez les chasseurs paléolithiques de la Grèce continentale».

9. Ιωάννινα, 6-11 Σεπτεμβρίου 1994

Α΄ Διεθνές Συνέδριο «The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas», Υπουργείο Πολιτισμού και Βρετανική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«The Lower and Middle Palaeolithic in the Ionian islands: New finds» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ07).

10. Chantilly, 16-19 Οκτωβρίου 1996

IIIe Colloque International sur l'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité. CNRS.

Ανακοίνωση:

«Le peuplement paléolithique en Épire et en Illyrie méridionale».

11. Θεσσαλονίκη, 12-15 Φεβρουαρίου 1997

10η Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Βόρειας Ελλάδας.

Ανακοίνωση:

«Η Παλαιολιθική εποχή στη Μακεδονία και τη Θράκη».

12. Liège, 28 Απριλίου-3 Μαΐου 1997

Διεθνές Συνέδριο «Préhistoire d'Anatolie: Genèse de deux mondes», Université de Liège, Βέλγιο.

Ανακοίνωση:

«Le Paléolithique au nord et nord-est de la Grèce».

13. Θεσσαλονίκη & Καστοριά, 26-28 Νοεμβρίου 1998

Διεθνές Συμπόσιο στη μνήμη του Δ. Ρ. Θεοχάρη «Η προϊστορική έρευνα στην Ελλάδα και οι προοπτικές της: θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί».

Ανακοίνωση:

«Η Παλαιολιθική εποχή στη βόρεια Ελλάδα» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ09).

14. Αθήνα και Αρεόπολη, 25-28 Σεπτεμβρίου 1998

Διεθνές Συμπόσιο «Παλαιοανθρωπολογικές έρευνες στη χερσόνησο της Μάνης, νότια Πελοπόννησος», Ανθρωπολογικό Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Une première approche des industries lithiques taillées d'Apidima, Magne».

15. Lorient, 8-10 Ιουνίου 2000

Διεθνές Συνέδριο «L'Albanie dans l'Europe préhistorique», Πανεπιστήμιο Bretagne-sud.

Ανακοίνωση:

«L'apport des industries lithiques taillées à l'étude du Néolithique et de l'Âge du Bronze: Quelques exemples égéens et balkaniques».

16. Ρόδος, 23 Μαρτίου 2001

Διεθνές Συνέδριο «The Aegean Basin between the Balkans, Anatolia and near East: Local experimentations and outward interactions in an island society», Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ανακοίνωση:

«Les premiers peuplements humains en Égée: Données et perspectives».

17. Παρίσι, 24-26 Απριλίου 2002

Διεθνές Συνέδριο «Dynamiques environnementales et Histoire en domaines méditerranéens», Université Paris IV.

Ανακοίνωση:

«Ressources minérales et outillage lithique taillé au Néolithique dans le monde égéen».

18. Αθήνα, 21-23 Νοεμβρίου 2002

Διεθνές Συνέδριο «Mythos: La préhistoire égéenne du XIXe au XXIe s. ap. J.-C.». École Française d'Athènes, UMR 7041 du CNRS & Université de Paris I – Panthéon-Sorbonne.

Ανακοίνωση:

«Chasseurs-cueilleurs paléolithiques dans le monde égéen: Veut-on de ces ancêtres?» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z10).

19. Θάσος, 11 Ιουλίου 2003

Επιστημονική Ημερίδα «Δέκα χρόνια ανασκαφικής έρευνας στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναριών», ΙΗ' ΕΠΚΑ.

Ανακοίνωση:

«Λίθινες πρώτες ύλες και προϊστορική κατοίκηση στη Θάσο: Μια νησιώτικη προσέγγιση» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z18).

20. Αθήνα, 21-23 Νοεμβρίου 2003

Διεθνές Συνέδριο Ανθρωπολογίας «*Homo sapiens*: Past, Present and Future. Paleoanthropology and modern human populations of Eastern Mediterranean», Ανθρωπολογικό Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Gestion des ressources lithiques et territoires au Paléolithique dans la péninsule de Magne: L'exemple d'Apidima».

21. Κέρκυρα, 17 Δεκεμβρίου 2004

Επιστημονική Ημερίδα «Η προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της: Προβλήματα και προοπτικές». Τιμητική ημερίδα για τον Α. Σορδίνια, Η' ΕΠΚΑ.

Ανακοίνωση:

«Τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία σύνολα: Ένας νέος δρόμος για την προϊστορική έρευνα στα Ιόνια νησιά» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z12).

22. Κύθηρα, 21-24 Μαΐου 2006

Η' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Κύθηρα, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών.

Ανακοίνωση:

«Οι νέες ανασκαφικές έρευνες στο Σιδάρι Κέρκυρας: Πρώτα αποτελέσματα και προοπτικές» με τους Γ. Μεταλληνού και J. Guilaine (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z15).

23. Λευκάδα, 7-9 Αυγούστου 2006

Διεθνές Συνέδριο για τον W. Dörpfeld, Πνευματικό Κέντρο Λευκάδας.

Ανακοίνωση:

«Τα λίθινα εργαλεία στο έργο του W. Dörpfeld: Προσεγγίσεις και ερμηνείες» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z13).

24. Παρίσι, 10-12 Ιανουαρίου 2007

Συνέδριο «Corps et couleurs». Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας, GDR CNRS 2322.

Ανακοίνωση:

«Corps et couleurs corporelles en Grece néolithique» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ09).

25. Θεσσαλονίκη, 25-28 Φεβρουαρίου 2007

20ή Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Βόρειας Ελλάδας.

Ανακοίνωση:

«Λίθινες πρώτες ύλες και εγχειρηματικές αλυσίδες της Νεότερης Νεολιθικής στη Βόρεια Ελλάδα: Το παράδειγμα του Ντικιλί Τας» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ11).

26. Αθήνα, 27 Μαΐου 2007

Συμπόσιο «Survey in the Central Ionian Islands: The Last Ten Years». Ιρλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών

Ανακοίνωση:

«Lithics in the Ionian Islands: Historical and Methodological perspectives in a flint country»

27. Λιουμπλιάνα, 9-11 Νοεμβρίου 2007

14th Neolithic Seminar «The Neolithic Mind, Populations and Landscapes». Ljubljana University.

Ανακοίνωση:

«Lithics in the Greek Neolithic: territorial perspectives from an off-obsidian area» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ14).

28. Αθήνα, 31 Μαρτίου 2008

Επιστημονική Ημερίδα «Αλεπότρυπα 50 χρόνια (1958-2008). Η αρχαιολογική αξία και η αναπτυξιακή διάσταση του Νεολιθικού Διρού». Κέντρο Νεολιθικών Μελετών Διρού και Παλλακωνική Ένωση.

Ανακοίνωση:

«Νεολιθικές λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία από το σπήλαιο της Αλεπότρυπας, Διρός, Ν. Πελοπόννησος».

29. Λυών, 14-16 Μαΐου 2008

Διεθνές συνέδριο «L'écriture de l'histoire et... de la Préhistoire d'hier à aujourd'hui», Université Jean Moulin, Lyon 3.

Ανακοίνωση:

«La recherche des origines en Grèce: Le Paléolithique et la pierre taillée» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ16).

30. Αθήνα, 6-7 Απριλίου 2009

Ανασκαφή και έρευνα, VII, Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία στα Ιόνια νησιά: Ιστορικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις».

31. Riva del Garda, 15-20 Σεπτεμβρίου, 2009

15th Annual Meeting of the European Association of Archaeologists.

Ανακοίνωση:

«Honey Balkan flint in Neolithic Northern Greece: Presumptions and realities».

32. Παρίσι, 24-26 Σεπτεμβρίου 2009

Xe Congrès de l'Association Internationale des Études du sud-est européen.

Ανακοίνωση:

«Peuplement et habitat en Grèce paléolithique: Un nouveau regard».

33. Αθήνα, 14-15 Απριλίου 2011

Ανασκαφή και έρευνα, VIII. Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Οι σύγχρονες έρευνες στο Σιδάρι Κέρκυρας και το ζήτημα της Νεολιθικοποίησης στη δυτική Ελλάδα».

34. Θεσσαλονίκη, 1-3 Μαρτίου 2012

25η Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Βόρειας Ελλάδας.

Ανακοίνωση:

«Λίθινα τέχνηρα και χωροργάνωση κατά τη Νεότερη Νεολιθική στη βόρεια Ελλάδα: Το παράδειγμα του Ντικιλί Τας» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z17).

35. Αθήνα, 22-23 Ιουνίου 2012

Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο στη μνήμη του Σπ. Μαρινάτου, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Μελετώντας τα λίθινα στη δεκαετία του 1960: Η συμβολή του Σπ. Μαρινάτου». (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z22).

36. Γενεύη, 3 Νοεμβρίου 2012

1ère Journée d'études égéennes, Université de Genève, département des Sciences de l'Antiquité.

Ανακοίνωση:

«Les premières sociétés paléolithiques dans le monde égéen: Quelles approches, quels enjeux ?» (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z25).

37. Θεσσαλονίκη, 22-24 Νοεμβρίου 2012

Διεθνές Συνέδριο «1912-2012. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία». Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης.

Ανακοίνωση:

«Τα λίθινα στην προϊστορία της Μακεδονίας: Ιστορική και μεθοδολογική προσέγγιση». (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z20).

38. Παρίσι, 11-14 Δεκεμβρίου 2012

14e Rencontre égéenne internationale «Physis: L'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique», Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne.

Ανακοίνωση:

«Local vs exogène ? L'impact du milieu naturel sur la composition des assemblages lithiques néolithiques en Grèce». (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z21).

39. Ηγουμενίτσα, 23 Ιανουαρίου 2013

Το Έργο της ΔΒ΄ ΕΠΚΑ κατά το 2012. Υπουργείο Πολιτισμού, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.

Ανακοίνωση:

«Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: Οι άνθρωποι και το ποτάμι».

40. Αθήνα, 5-6 Απριλίου 2013

Ανασκαφή και έρευνα, ΙΧ. Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοινώσεις:

«Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: 2011-2013» και «Προϊστορικές λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία: Σύγχρονες έρευνες και αποτελέσματα».

41. Κορωπί, 17-20 Οκτωβρίου 2013

ΙΕ΄ Επιστημονική Συνάντηση νοτιοανατολικής Αττικής, Εταιρεία Μελετών νοτιοανατολικής Αττικής.

Ανακοίνωση:

«Λιθοτεχνίες της Πρώιμης Εποχής Χαλκού από τη νότια και νοτιοανατολική Αττική: Παλιές και νέες προσεγγίσεις» με την Ι. Σπηλιωτακοπούλου. (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z23).

42. Αθήνα, 1-3 Νοεμβρίου 2013

Διεθνές συνέδριο «Archaeological Research in the Kurdistan Region of Iraq and the Adjacent Areas», Πανεπιστήμιο Αθηνών και Cambridge.

Ανακοίνωση:

«Lithics in the Ubaid Culture: an overview from Tell Nader (Erbil)».

43. Μεσολόγγι, 6-8 Δεκεμβρίου 2013

2ο Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο «Το Αρχαιολογικό Έργο στην Αιτωλοακαρνανία και στη Λευκάδα», ΛΣΤ΄ ΕΠΚΑ.

Ανακοίνωση:

«Οι προϊστορικές λιθοτεχνίες από τη χερσόνησο της Πλαγιάς Αιτωλοακαρνανίας: Μια πρώτη προσέγγιση».

44. Αθήνα, 17-18 Ιανουαρίου 2014

Συμπόσιο «Προσλήψεις και χρήσεις των φυλετικών θεωριών στην Ελλάδα (19ος-20ός αιώνας) ». Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης, Μουσείο Μενάκη.

Ανακοίνωση:

«Το Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών: φυλετισμός και παλαιοανθρωπολογία στην Ελλάδα (τέλη 19ου-αρχές 20ού αιώνα)» με το Β. Καραμανωλάκη. (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z24).

45. Αθήνα, 1 Φεβρουαρίου 2014

Επιστημονική Ημερίδα «Που αρχίζει το Παρελθόν μας; Η συγκρότηση της επιστήμης της Παλαιοανθρωπολογίας και της Παλαιολιθικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα», Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοινώσεις:

«Η προβληματική της ημερίδας «Που αρχίζει το παρελθόν μας ;»

«Τα λίθινα τέχνηρα ως αρχαιολογικό εύρημα: πρόσληψη και διαχείριση».

46. Θεσσαλονίκη, 13-15 Μαρτίου 2014

27η Συνάντηση για το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και στη Θράκη, Υπουργείο Πολιτισμού και Βόρειας Ελλάδας.

Ανακοινώσεις:

«Από τη Θάσο στο Δισπηλιό: σκέψεις με αφορμή το σεμινάριο «Οι λιθοτεχνίες και οστεοτεχνίες της νεολιθικής εποχής στη βόρεια Ελλάδα» (Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή & Πανεπιστήμιο Αθηνών, 18-28/9/2013)».

«Προμαχόνας – Τοπόλνιτσα: λίθινοι πόροι, τεχνολογία, παραγωγή και χωροργάνωση κατά τη Νεότερη Νεολιθική» με τους Αικ. Κωστάκη & Ν. Tardy.

47. Κέρκυρα, 26 Απριλίου-2 Μαΐου 2014

Γ' Διεθνές Πανιώνιο Συνέδριο, Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών.

Ανακοίνωση:

«Για μία Ιόνια Προϊστορία: Έρευνες και ανασκαφές της τελευταίας εικοσαετίας στα Ιόνια Νησιά».

48. Αθήνα, 5 Ιουνίου 2014

Ημερίδα «Η συγχρονία της διαχρονίας», Σύλλογος Μεταπτυχιακών φοιτητών Ιστορίας & Αρχαιολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοίνωση:

«Το σεμινάριο "Η ιστορία της προϊστορικής έρευνας στην Ελλάδα" και η συμβολή των μεταπτυχιακών φοιτητών».

49. Ιωάννινα, 10-13 Δεκεμβρίου 2014

Το Αρχαιολογικό Έργο στη ΒΔ Ελλάδα και τα νησιά του Ιονίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων & ΕφΑ ΒΔ Ελλάδας και νησιών του Ιονίου.

Ανακοίνωση:

«Νέες έρευνες για την Εποχή του Λίθου στη Θεσπρωτία, Αιτωλοακαρνανία και τα Ιόνια νησιά (2004-2014)».

50. Αθήνα, 9-11 Ιανουαρίου 2015

Αρχαιολογικοί Διάλογοι 2015, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Συμμετοχή με προβολή ντοκουμαντέρ:

«Αθήνα-Παρίσι-Μαδρίτη: στα ίχνη του Homo antecessor, Παλαιολιθικές αρχαιότητες και ταυτότητες στην Ευρώπη του σήμερα».

51. Αθήνα, 22-23 Απριλίου 2015

Ανασκαφή και έρευνα, Χ. Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ανακοινώσεις:

«Από τη Θάσο στο Δισπηλιό. Το σεμινάριο "Οι λιθοτεχνίες και οστεοτεχνίες της Νεολιθικής εποχής στη βόρεια Ελλάδα", ΕΚΠΑ & ΕφΑ (18-28/9/2013) ».

«Βίος και πολιτεία» ενός πυρήνα μηλιακού οπιανού: από το υλικό στην υλικότητα».

52. Ζάκυνθος 12 Ιουνίου 2015

Εσπερίδα για την αρχαιολογική δραστηριότητα στη Ζάκυνθο. Υπουργείο Πολιτισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων

Ανακοίνωση:

«Οι πρώτες κοινωνίες στη Ζάκυνθο».

53. Tubingen, 1-4 Δεκεμβρίου 2016

Closing Symposium ERC starting Grant project "PAGE" Paleoanthropology at the Gates of Europe. Eberhard Karls Universitat Tubingen

Ανακοίνωση:

«The Middle Kalamas Archaeology project, Thesprotia, Greece: 2011-2015».

54. Ηγουμενίτσα, 8-11 Δεκεμβρίου 2016

Α' Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο για τη Θεσπρωτία. Υπουργείο Πολιτισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.

Ανακοίνωση:

«Η αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: 2011-2015».

55. Αθήνα, 14-15 Οκτωβρίου 2017

«Making, Understanding, Storytelling», A Workshop on Experimental Archaeology Irish Institute of Hellenic Studies at Athens (IIHSA) & Centre of Experimental Archaeology, University College Dublin in coll. with the Museum of Cycladic Art.

Ανακοίνωση:

«Stone knapping in Prehistory and the contribution of Experimental Archaeology»

56. Παρίσι, 3-9 Ιουνίου 2018

18th World Congress of the International Union of the Prehistoric and Protohistoric Sciences (UISPP).

Ανακοίνωση:

«L'Antiquité dans tous ses états: évolutions et révolutions en Préhistoire ancienne en Grèce» με τον Γ. Βαβουρανάκη

ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΗ ΣΕΜΙΝΑΡΙΩΝ, ΗΜΕΡΙΑΔΩΝ, ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ
--

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

2001-04

«Territoires égéens et autres» (Χώροι επικράτειας στο προϊστορικό Αιγαίο και αλλού), εβδομαδιαίο σεμινάριο 3ου κύκλου σε συνεργασία με τους R. Treuil και G. Touchais, Πανεπιστήμιο Paris I – Panthéon-Sorbonne (συνολικά 100 ώρες).

Το σεμινάριο αυτό είχε ως στόχο τη διερεύνηση της έννοιας του territory, territoire (χώρος επικράτειας) κατά τους Προϊστορικούς και Ιστορικούς χρόνους στο Αιγαίο, στην Εγγύς Ανατολή και τη δυτική Ευρώπη. Πενήντα περίπου ερευνητές ερχόμενοι από το χώρο όχι μόνο της προϊστορίας και της αρχαιολογίας αλλά και της γεωγραφίας, της γεωμορφολογίας, της εθνολογίας, της ιστορίας, ακόμα και της γενετικής συνέβαλαν σε αυτόν το στόχο προωθώντας την έρευνα σε διεπιστημονικό επίπεδο (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Γ3).

2013, 18-28 Σεπτεμβρίου

«Les industries lithiques et osseuses du Néolithique de la Grèce du nord» (Οι λιθοτεχνίες και οστεοτεχνίες της Νεολιθικής στη βόρεια Ελλάδα).

Séminaire de formation doctorale της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών σε συνεργασία με τη δρ. Ρ. Χρηστίδου, UMR 5133, CNRS.

Το σεμινάριο αυτό απευθύνεται σε υποψήφιους διδάκτορες και περιλαμβάνει θεωρητικά μαθήματα, επισκέψεις σε αρχαιολογικά μουσεία (Θάσου, Καβάλας, Δράμας, Θεσσαλονίκης, Κοζάνης κ.ά.) και αρχαιολογικούς χώρους (Λιμενάρια, Ντικίλι Τας, Δισπηλιό κ.ά.) της περιοχής και εξέταση του αρχαιολογικού υλικού (λιθοτεχνίες και οστεοτεχνίες). Συμμετείχαν δέκα υποψήφιοι διδάκτορες από τη Γαλλία, την Ιταλία, τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία και την Ελλάδα.

2015-16 και εξής

Παλαιολιθικό Σεμινάριο.

Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών & Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Από το ακαδημαϊκό έτος 2015-16 έχω θεσπίσει και συνδιευθύνω το Παλαιολιθικό Σεμινάριο με στόχο τη προώθηση της Παλαιολιθικής Αρχαιολογίας, ενός γνωστικού αντικείμενου που πρώτη εισήγαγα το 2011 στη διδασκαλία του Τμήματός Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το Παλαιολιθικό Σεμινάριο, πέραν από το γεγονός ότι προσφέρει στους φοιτητές μας τη δυνατότητα να ακούσουν διαλέξεις ειδικών στο θέμα και να ενημερωθούν, έχει βαθύτατη απήχηση στην αρχαιολογική κοινότητα της χώρας και στο ευρύ κοινό. Λειτουργεί ως forum για την παρουσίαση και συζήτηση των σύγχρονων θεωρητικών ρευμάτων και των πορισμάτων της έρευνας πεδίου. Κατά τα τρία πρώτα έτη λειτουργίας του Παλαιολιθικού Σεμιναρίου έχουν γίνει συνολικά 19 διαλέξεις από συναδέλφους καθηγητές η/και ερευνητές από την

Ελλάδα και το εξωτερικό. Οι διαλέξεις του Παλαιολιθικού Σεμιναρίου αναρτώνται στην ιστοσελίδα <http://www.blod.gr>

2016, 5-6 Απριλίου

«Η λάξευση του λίθου στην Προϊστορία». Πειραματικό Εργαστήριο λάξευσης
Πανεπιστημιούπολη Ζωγράφου, Φιλοσοφική Σχολή.

Στο πλαίσιο του Παλαιολιθικού Σεμιναρίου και με τη συμμετοχή του καθηγητή Javier Baena Preysler του Αυτόνομου Πανεπιστημίου της Μαδρίτης διοργάνωσα ένα υπαίθριο εργαστήριο λάξευσης του λίθου. Συνδυάζοντας τη θεωρητική προσέγγιση με τη πρακτική μια 15μελής ομάδα φοιτητών των Πανεπιστημίων Αθηνών, Κρήτης, Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων ασκήθηκε στις προϊστορικές τεχνικές λάξευσης και στη διαδικασία παραγωγή λίθινων εργαλείων.

2017, 21 Μαρτίου

«Η λειτουργία και χρήση των λίθινων εργαλείων». Ημερίδα Πειραματικής
Αρχαιολογίας

Εθνικό και Κποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών & Εργαστήριο Αρχαιολογικών Επιστημών
Malcolm H. Wiener, Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα με τη συμβολή του
Ιδρύματος Ωνάση.

Σε συνεργασία με το Εργαστήριο Malcolm H. Wiener της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα και με τη συμβολή του Ιδρύματος Ωνάση διοργάνωσα μια ημερίδα Πειραματικής Αρχαιολογίας. Συνδυάζοντας τη θεωρητική προσέγγιση με την πρακτική διαδικασία μια 15μελής ομάδα φοιτητών ασκήθηκε στη χρήση των λίθινων λαξευμένων εργαλείων και την παρατήρηση των ιχνών χρήσης σε μικροσκόπιο με την καθοδήγηση της Δρ. Sylvie Beyries, Διευθύντριας Ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών της Γαλλίας, CNRS, CEPAM, Νίκαια και Υποτρόφου του Προγράμματος Υποτροφιών προς Αλλοδαπούς του Ιδρύματος Ωνάση (2016-17).

ΗΜΕΡΙΔΕΣ

2010, 11 Μαΐου

«Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα και η ιστορία της»
Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Στην ημερίδα συμμετείχαν με εισήγηση οι καθηγ. Κ. Γαλλής, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και J.-P. Demoule, Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne, καθώς και πέντε μεταπτυχιακοί φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τα Πρακτικά της ημερίδας είναι υπό έκδοση σε ειδικό τεύχος του περιοδικού *Διαχρονία* του Συλλόγου Μεταπτυχιακών Φοιτητών Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Γ4).

2014, 1 Φεβρουαρίου

«Πού αρχίζει το παρελθόν μας; Η συγκρότηση της επιστήμης της Παλαιoανθρωπολογίας και της Παλαιολιθικής Αρχαιολογίας στην Ελλάδα» σε συνεργασία με τον Β. Καραμανωλάκη
Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

Η ημερίδα έχει στόχο τη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες έγινε 1) η πρόσληψη και διαχείριση των εννοιών που σχετίζονται με το απώτερο παρελθόν του ανθρώπου στη σύγχρονη Ελλάδα, 2) η ένταξη/ενσωμάτωση της προβληματικής της ανθρωπογένεσης στην αρχαιολογική σκέψη και στην ιστορική προσέγγιση του παρελθόντος στη χώρα, 3) η ανάπτυξη της ερευνητικής δραστηριότητας για το απώτερο παρελθόν στην Ελλάδα σε σχέση με το τρίπτυχο «έρευνα πεδίου/πανεπιστημιακή διδασκαλία/δημοσίευση των αποτελεσμάτων» και 4) η περαιτέρω διάδοση της γνώσης στην κοινωνία (ανάδειξη θέσεων, μουσειακές εκθέσεις, διδασκαλία στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, τύπος κλπ.).

ΚΥΚΛΟΣ ΔΙΑΛΕΞΕΩΝ

2013, 11 Μαρτίου-24 Μαΐου

«**Τέχνες και Τεχνολογία στην Προϊστορία**». Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Ο κύκλος αυτός περιελάμβανε επτά διαλέξεις κατά τις οποίες συζητήθηκαν θέματα σχετικά με την τεχνολογία του λίθου και της κεραμικής, τη μεταλλοτεχνία, τη ναυπηγική, την αρχαιομετρία και την αισθητική της τέχνης που κάλυψαν από την Παλαιολιθική έως και τη Μυκηναϊκή εποχή σε έναν ευρύ γεωγραφικά χώρο. Τις διαλέξεις, που προσφέρονται δωρεάν και είναι ανοιχτές στο κοινό, παρακολούθησαν φοιτητές, διδάσκοντες, άλλοι συνάδελφοι και ενδιαφερόμενοι. Πρόκειται για μια πρωτοβουλία του Μουσείου στην κατεύθυνση μετάδοσης της έγκυρης και επιστημονικής γνώσης με τρόπο επεξηγηματικό και εύληπτο, ώστε να μπορεί αυτή να γίνεται κατανοητή και από το ευρύτερο καλλιεργημένο κοινό.

ΣΥΝΕΔΡΙΑ (συνδιοργάνωση/επιστημονική επιτροπή)

1997, 23-27 Σεπτεμβρίου

6ο Διεθνές Πανιόνιο Συνέδριο «**Οι οικισμοί της Ζακύνθου από την Αρχαιότητα μέχρι το 1953**», Εταιρεία Ζακυνθιακών Μελετών, Ζάκυνθος.

1998, 25-28 Σεπτεμβρίου

Διεθνές Συμπόσιο «**Παλαιοανθρωπολογικές έρευνες στη Χερσόνησο της Μάνης, νότια Πελοπόννησος**», Ανθρωπολογικό Μουσείο Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα και Αρεόπολη.

2004, 22-25 Απριλίου

Διεθνές Συνέδριο «**Autour de la cuisine: Les pratiques alimentaires au Néolithique et à l'Âge du Bronze dans le monde égéen**» (Περί μαγειρικής: Οι διατροφικές συνήθειες στη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο), Πανεπιστήμιο Blaise Pascal- Clermont-Ferrand II, Clermont-Ferrand.

2004, 17 Δεκεμβρίου

Επιστημονική Ημερίδα «**Η προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της: Προβλήματα και προοπτικές**». Τιμητική ημερίδα για τον Α. Σορδίνια, Η' ΕΠΚΑ, Κέρκυρα.

2010, 3-4 Αυγούστου

Συνέδριο «**Νήρικος-Λευκάς-Κάστρο: Η μακροβιότερη πρωτεύουσα της Λευκάδας**», Γιορτές Λόγου και Τέχνης, Λευκάδα.

2015, 22-23 Απριλίου

Ανασκαφή και έρευνα, Χ. Από το ερευνητικό έργο του Τομέα Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.
Στρογγυλή τράπεζα «**Υλικότητα και Αρχαιολογία**».

2016, 8-11 Δεκεμβρίου

Α' Διεθνές Αρχαιολογικό και Ιστορικό Συνέδριο για τη Θεσπρωτία. Υπουργείο Πολιτισμού, Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.

2015, 31 Ιανουαρίου

1ο Συνέδριο των Μεταπτυχιακών Φοιτητών Προϊστορικής Αρχαιολογίας. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

2016, 27 Μαΐου

2ο Συνέδριο των Μεταπτυχιακών Φοιτητών Προϊστορικής Αρχαιολογίας, «**Κοινωνία και Οικονομία στην Ανατολική Μεσόγειο από τη Νεολιθική έως και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού**». Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

2017, 25 Μαΐου

3ο Συνέδριο των Μεταπτυχιακών Φοιτητών Προϊστορικής Αρχαιολογίας, «**Υλικός Πολιτισμός και γνωσιακές λειτουργίες στην Προϊστορία**». Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΥΡΥ ΚΟΙΝΟ, ΘΕΡΙΝΑ ΣΧΟΛΕΙΑ

1985 «Η εμφάνιση της ζωής και η εξέλιξη των ειδών» και «Ο κόσμος των απολιθωμάτων και η μελέτη τους»

Ελεύθερο Πανεπιστήμιο της πόλης Boulogne-Billancourt, Γαλλία.

«Η προϊστορική τέχνη»

Ελεύθερο Πανεπιστήμιο της πόλης Créteil, Γαλλία.

«Από την εμφάνιση του ανθρώπου έως την ανακάλυψη της γραφής»

Πολιτιστικός Σύλλογος «Les amis de l'histoire», Παρίσι.

1986 «Η Ελλάδα: Προϊστορικός πολιτισμός και υλικά κατάλοιπα»

Κύκλος 5 διαλέξεων στον πολιτιστικό Σύλλογο «L'Arcus», Παρίσι.

1995 - 96 «Η Ελλάδα από τους απώτατους χρόνους έως τη Μυκηναϊκή εποχή»

Κύκλος 4 διαλέξεων στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο της πόλης Maisons-Alfort, Γαλλία.

1996 – 97 «Η προϊστορική και πρωτοϊστορική Ελλάδα»

Κύκλος 15 διαλέξεων στο Σύλλογο Φίλων του Μουσείου της πόλης Melun, Γαλλία.

1998 «Η Παλαιολιθική Ελλάδα»

Ελληνικό σπίτι, Παρίσι.

2009, 11 Δεκεμβρίου

«Η τέχνη των παλαιολιθικών σπηλαίων: Ιστορία και μύθος μιας παράστασης»

Κέντρο Σημειολογίας του Θεάτρου, Πανεπιστήμιο Αθηνών, διευθ. Κ. Μ. Θωμαδάκη.

2012, 28 Μαρτίου

«Η συμβολή του σπηλαίου της Αλεπότρυπας στην έρευνα της Νεολιθικής εποχής στη Νότια Ελλάδα».

Παρουσίαση της έκδοσης «Το Νεολιθικό Διρό: Σπήλαιο Αλεπότρυπα», εκδ. Μέλισσα, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή, Αθήνα.

2012, 9-27 Ιουλίου

«Προϊστορικές λιθοτεχνίες και λίθινα εργαλεία: Μια διαχρονική προσέγγιση» και «Πρακτική άσκηση στη νεολιθική λιθοτεχνία από το Δισπηλιό»

Ε' Ανασκαφικό Διδασκαλείο στο Δισπηλιό, διευθ. Γ. Χουρμουζιάδης.

2013, 28 Ιανουαρίου

«Τα λίθινα στο έργο ελλήνων και ξένων αρχαιολόγων στα Ιόνια νησιά: Ιστορία μιας προσέγγισης»

Σύλλογος Φίλων του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

2013, 11 Μαρτίου

«Από το λίθο στο εργαλείο: Πειραματική και αρχαιολογική προσέγγιση μιας προϊστορικής λιθοτεχνίας»

Κύκλος διαλέξεων «Τέχνες και τεχνολογία στην προϊστορία», Μουσείο Αρχαιολογίας και Ιστορίας της Τέχνης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

2013, 9 Απριλίου

«Οι πρώτες νεολιθικές κοινωνίες στην Εγγύς Ανατολή: Υλικός πολιτισμός και σύμβολα»

Κύκλος διαλέξεων «Αρχαία ελληνική Μεσόγειος: Αρχαιολογία, Θρησκεία και πολιτισμική ταυτότητα», Επιστήμης Κοινωνία, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών.

2013, 15 Ιουλίου

«Η Παλαιολιθική εποχή: Κοινωνίες και πολιτισμοί» και «Προϊστορικές λιθοτεχνίες και βάσεις δεδομένων»

ΣΤ' Ανασκαφικό Διδασκαλείο στο Δισπηλιό, διευθ. Γ. Χουρμουζιάδης.

2013, 10 Αυγούστου

«Προϊστορικές λιθοτεχνίες: Μεθοδολογικές προσεγγίσεις»

Erasmus Intensive Programme «Material and Materiality – post-fieldwork processing of archaeological finds», Πανεπιστήμιο Darmstadt, Πάλαιρος, Αιτωλοακαρνανία.

2013, 3 Νοεμβρίου

«Οι προϊστορικοί χρόνοι στον ελλαδικό χώρο: Η Εποχή του Λίθου»

«Ιστορίας Επίσκεψις: Μια επαναπροσέγγιση της Ιστορίας, των προβλημάτων και των μεθόδων της». Πρόγραμμα μαθημάτων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών για τους καθηγητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

2014, 4 Οκτωβρίου

«Le Paléolithique de la Grèce, histoire et actualité»

Εκδήλωση "Le mois de la Préhistoire", Μουσείο Saint Germain-en-Laye, Γαλλία.

2015, 4 Μαΐου

«Η εμφάνιση του ανθρώπου και οι πρώτες κοινωνίες στην Ελλάδα»

Διαδρομές. Πρόγραμμα διαλέξεων του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών για το ευρύ κοινό.

2015, 9 Οκτωβρίου

«Αρχαιολογική Έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: 2011-2015»

Αιγαιακή διάλεξη, Αιγεύς–Εταιρεία Αιγαιακής Προϊστορίας & Σουηδικό Ινστιτούτο Αθηνών.

2015, 4-5 Δεκεμβρίου

«Αρχαιολογική Έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: 2011-2015»

Σεμινάριο «Μουσεία, Περιβάλλον, Πολιτισμός». ΚΠΕ Φιλιατών σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θεσπρωτίας. Αρχαιολογικό Μουσείο Ηγουμενίτσας.

2016, 29 Νοεμβρίου

«Αρχαιολογική Έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας: (2011-2016)»

Παλαιολιθικό Σεμινάριο 2016-17. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστημίου Αθηνών.

2017, 29 Σεπτεμβρίου

Η βραδιά του Ερευνητή. Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο, Horizon 2020

Συμμετοχή της ερευνητικής ομάδας της Εποχής του Λίθου υπό την εποπτεία μου με προβολή βίντεο, επίδειξη ανασκαφικής πρακτικής και τέχνηρων πειραματικής λάξευσης.

ΜΟΥΣΕΙΑΚΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ (Συμμετοχή στη διοργάνωση)

1989 Μουσείο Σπηλαιού Αλεπότρυπας, Διρός, Μάνη

Τεχνολογική και τυπολογική κατάταξη των λίθινων πελεκημένων εργαλείων για την έκθεση.

1996 Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή

Επιλογή αντικειμένων από τις χώρες της Βαλκανικής (Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, Αλβανία) και κατάρτιση καταλόγου για την έκθεση «Ο Νεολιθικός κόσμος», σε συνεργασία με συναδέλφους (V. Nikolov, I. Gatzov, F. Prendi) από τις παραπάνω χώρες. Αποστολή του Ιδρύματος Ν. Π. Γουλανδρή στη Σόφια.

1998 Αρχαιολογικό Μουσείο Δράμας

Πραγματοποίηση ενός πόστερ «Η αναπαράσταση του περιβάλλοντος κατά το Πλειστόκαινο», σε συνεργασία με την A. Emery-Barbier, ερευνήτρια του CNRS.

2004 Αρχαιολογικό Μουσείο Θάσου

Συγγραφή κειμένου για την έκθεση των προϊστορικών εργαλειακών συνόλων από τις θέσεις Τζίνες, Λιμενάρια, Σκάλα Σωτήρος, Αγ. Ιωάννης Θάσου.

Αρχαιολογικό Μουσείο Προμαχώνα

Συγγραφή κειμένου για την έκθεση των προϊστορικών εργαλειακών συνόλων από τη θέση Προμαχώνας-Τοπόλνιτσα, ελληνοβουλγαρικά σύνορα.

2014 Musée des Antiquités Nationales de Saint-Germain-en-Laye, Γαλλία

Αρχαιολογική έρευνα και συγγραφή κειμένου για τον κατάλογο της έκθεσης «La Grèce des origines: Entre rêve et archéologie».

ΞΕΝΑΓΗΣΕΙΣ ΣΕ ΜΟΥΣΕΙΑ

1979-87 Muséum National d'Histoire Naturelle (Εθνικό Μουσείο Φυσικής Ιστορίας),

Παρίσι. Ως Τακτική Συνεργάτιδα σε θέματα Προϊστορίας ανέλαβα ξεναγήσεις ομάδων μαθητών πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και ομάδων ενηλίκων στο πλαίσιο της Έκθεσης «3.000.000 d'années d'aventure humaine» (Τρία εκατομμύρια χρόνια ανθρώπινης περιπέτειας) και στις μόνιμες εκθέσεις Παλαιοντολογίας και Ορυκτολογίας του ίδιου ιδρύματος (*έγιναν συνολικά 332 ξεναγήσεις*) (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. 69).

ΜΕΛΟΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΦΟΡΕΩΝ & ΕΠΙΤΡΟΠΩΝ

- Μέλος της επιστημονικής ομάδας UMR 7041 «Archéologie et Sciences de l'Antiquité» (Αρχαιολογία και Επιστήμες της Αρχαιότητας) του CNRS από το 1993.

- Μέλος της Επιτροπής 14 «Civilisations néolithiques de la Méditerranée et de l'Europe», Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques (UISPP) από το 2004.
- Μέλος της École Doctorale d'Archéologie – ED 112 (Σχολή Μεταπτυχιακών Σπουδών Αρχαιολογίας) του Πανεπιστημίου Paris I – Panthéon-Sorbonne από το 2006.
- Μέλος της συντακτικής επιτροπής του περιοδικού *Études balkaniques* (Association Pierre Belon), Παρίσι, εκδ. de Boccard από το 2008.
- Μέλος του Συλλόγου Φίλων του Ιστορικού Αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Συλλόγου Φίλων του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου από το 2011.
- Μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου της Ένωσης Αρχαιολόγων Ελλάδας «Hώς», 2013-2015.
- Αξιολογήτρια επιστημονικών προτάσεων: Ίδρυμα Υποτροφιών Fernand Braudel (2011), Centre National du Livre (CNL) (2012), Agence Nationale de la Recherche (ANR) (2013), Ίδρυμα Ωνάση (2014), FNRS (2015), Κέντρο Έρευνας για τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες - ΚΕΑΕ (από το 2016), ΓΓΕΤ/ΕΛΙΔΕΚ (2017), Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (2018).
- Peer reviewer: Journal of Lithic Studies, Journal of Field Archaeology, The Journal of Archaeological Science, Αιγαιακές Σπουδές, Δωδώνη, etc.
- Μέλος της Επιτροπής Αξιολόγησης των προτάσεων στα πλαίσια του 3ου Μαθητικού Διαγωνισμού (2017-18) «Χρήστος Τσουντας: στα χνάρια ενός αρχαιολόγου, στα χνάρια της προϊστορίας». Μουσείο Ιστορίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΓΛΩΣΣΕΣ

- **Νέα ελληνικά**, μητρική γλώσσα.
- **Αρχαία ελληνικά και Λατινικά**, γυμνασιακές και πανεπιστημιακές σπουδές.
- **Γαλλικά**
Ανώτερες σπουδές γλώσσας, λογοτεχνίας και τέχνης στο Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών (Institut Français d'Athènes). Diplôme d'Études Supérieures (1974).
- **Αγγλικά**
Σπουδές στο Βρετανικό Ινστιτούτο (Institut Britannique) στο Παρίσι (1994-95).
- **Γερμανικά**
Σπουδές στο Goethe Institut Αθηνών (1972-74) και στο Αυστριακό Ινστιτούτο (Institut Autrichien) στο Παρίσι (1975-76).
- **Ρωσικά**
Σπουδές γλώσσας και πολιτισμού στο Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμών (Institut National des Langues et Civilisations Orientales, INALCO) στο Παρίσι (1975-78).

ΙΙ. ΑΝΑΛΥΤΙΚΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΤΩΝ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

Συνοπτικός πίνακας δημοσιευμάτων

Τύπος δημοσιεύματος	Αδημοσίευτα	Δημοσιευμένα	Υπό δημοσίευση	Σύνολο
A. - Πανεπιστημιακές εργασίες	4			4
B. - Μονογραφίες		1	1	2
Γ. - Επιστημονική επιμέλεια		4		4
Δ. - Κεφάλαια σε συλλογικούς τόμους		17	1	18
Ε. - Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά		6		6
Ζ. - Πρακτικά συνεδρίων		24	1	25
Η. - Εκθέσεις ερευνών, μελετών	9	5		14
Θ. - Βιβλιοπαρουσιάσεις		1		1
Ι. - Επιστημονική εκλαΐκευση		4		4
Κ. - Πανεπιστημιακές σημειώσεις	2			2
Σύνολο	15	61	4	80

- A1. Kourtessi G., 1976. *Les statuettes féminines paléolithiques de l'Europe occidentale, étude de la morphologie, des techniques, de la répartition géographique (Τα γυναικεία παλαιολιθικά ειδώλια της δυτικής Ευρώπης, μελέτη της μορφολογίας, των τεχνικών, της γεωγραφικής κατανομής)*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία (Maîtrise), Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre, 159 σελ.**

Έργα του *Homo sapiens sapiens*, που έζησε κατά την Ύστερη Παλαιολιθική (35.000-10.000 π. Χ.), τα γυναικεία παλαιολιθικά ειδώλια, γνωστά και με το όνομα *Venus*, έχουν κυρίως μελετηθεί ως έργα τέχνης. Η παρούσα εργασία προτείνει μια αρχαιολογική μελέτη των ειδωλίων που βρέθηκαν στη δυτική Ευρώπη, εστιάζοντας σε θέματα όπως η γεωγραφική τους κατανομή, η μορφολογία τους, τα υλικά και οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Σε αντίθεση με την κεντρική και ανατολική Ευρώπη, όπου αυτά τα ευρήματα αφθονούν, στη δυτική Ευρώπη (Γαλλία, Βέλγιο, Γερμανία, Ισπανία και Ιταλία) δεν ξεπερνούν τα 80 αντικείμενα. Τα γυναικεία παλαιολιθικά ειδώλια της δυτικής Ευρώπης ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια ανασκαφών που ανάγονται αφενός στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα (Γαλλία, Βέλγιο, Ιταλία) και αφετέρου στον 20ό αιώνα (Ισπανία, Γερμανία). Προέρχονται κυρίως από σπήλαια, βραχοσκεπές και ανασκαφές υπαίθριων θέσεων, ενώ λίγα (6) από αυτά είναι επιφανειακά ευρήματα. Η μελέτη της γεωγραφικής κατανομής έδειξε ότι απαντούν σε συγκεκριμένες περιοχές, ενώ σε άλλες απουσιάζουν εντελώς σχηματίζοντας τρεις χαρακτηριστικές ομάδες: την ομάδα της φραγκοκανταβρικής ζώνης (νοτιοδυτική Γαλλία και βόρεια Ισπανία), τη μεσογειακή ομάδα (Ιταλία) και την ομάδα της κοιλάδας του Ρήνου (Γερμανία), με προεκτάσεις στα ανατολικά (πρώην Ανατολική Γερμανία) και τα βορειοδυτικά (Βέλγιο).

Απαντούν αφενός οι στεατοπυγικές και αφετέρου οι σχηματοποιημένες μορφές. Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για την αναπαράσταση του γυναικείου σώματος, συνήθως γυμνού. Η ένδυση και η κόσμηση, αν και ιδιαίτερα σπάνιες, λαμβάνουν τη μορφή υφάσματος γύρω από τους γοφούς, ζώνης, κουκούλας, κόμμωσης και περιδεραιού. Η γυναικεία μορφή αναπαριστάται συνήθως όρθια με τον κορμό ευθύ και τα κάτω άκρα στον ίδιο άξονα με το κεφάλι. Παρατηρούνται όμως και μορφές γονατιστές, καθιστές ή σε χορευτική στάση. Στην τελευταία αυτή ομάδα ανήκουν τα ειδώλια της κοιλάδας του Ρήνου. Πολλά από τα ειδώλια φέρουν οπή στο λαιμό, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι είχαν χρησιμοποιηθεί ως περιάπτα, ενώ σε άλλα τα κάτω άκρα είναι ενωμένα σαν να προορίζονταν να στηθούν όρθια. Κατά κανόνα είναι μικρών διαστάσεων. Το ύψος τους δεν ξεπερνά τα 22,5 εκ., με το μέσο ύψος να τοποθετείται μεταξύ 3 και 9 εκ. Το πλάτος κυμαίνεται από 1 έως 6 εκ.

Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία και κατατάσσονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: τα οργανικά και τα ανόργανα. Μεταξύ των οργανικών υλικών διαπιστώνεται η χρήση χαυλιόδοντα μαμούθ, κέρατου τάρανδου και ελαφιού, οστού και δοντιών ιππιδών. Ας σημειωθεί ότι τα υλικά προέρχονται από το άμεσο περιβάλλον των παλαιολιθικών και συμμετέχουν στην κατασκευή και άλλων αντικειμένων, χρηστικών ή μη. Μεταξύ των ανόργανων υλικών παρατηρούμε τη χρήση του στεατίτη, του σερπεντίνη, του ψαμμίτη λίθου, του ασβεστόλιθου, του λιγνίτη, του λειμωνίτη, του αχάτη. Η επιλογή τους έχει άμεση σχέση με τους ζωτικούς πόρους που είναι διαθέσιμοι στην κάθε περιοχή. Για παράδειγμα, η απουσία μαμούθ και τάρανδου στην Ιταλία, λόγω των κλιματικών συνθηκών, οδήγησε στη χρήση ανόργανων υλικών όπως ο στεατίτης. Επίσης, καθώς το ελάφι αντικατέστησε το μαμούθ και τον τάρανδο στη

Γαλλία κατά το τέλος της Ύστερης Παλαιολιθικής, τα ειδώλια αυτής της εποχής είναι φτιαγμένα από κέρατο ελάφου.

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τα υλικά. Η κρούση χρησιμοποιήθηκε στα πρώτα στάδια της κατεργασίας των σκληρών υλικών, και κυρίως των πετρωμάτων, ενώ η εγχάραξη χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση των λεπτομερειών. Τέλος, η λείανση εφαρμόστηκε για την ολοκλήρωση του έργου. Οι σύγχρονες πειραματικές προσπάθειες έδειξαν ότι τα εργαλεία από πυριτόλιθο είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικά, και συγκεκριμένα οι σφηνίσκοι για την κατεργασία του χαυλιόδοντα και οι γλυφίδες για το κέρατο και το οστόν.

Η χρονολογική τοποθέτηση των γυναικείων παλαιολιθικών ειδωλίων υπήρξε για πολλά χρόνια ασαφής. Τούτο οφείλεται όχι μόνο στην παλαιότητα των ανασκαφών και την απουσία στρωματογραφικών δεδομένων τη στιγμή της ανακάλυψης, αλλά κυρίως στην έντονη αμφισβήτηση της αυθεντικότητάς τους. Παράλληλα, η αναθεώρηση των χρονοπολιτισμικών υποδιαιρέσεων της Ύστερης Παλαιολιθικής, εποχή στην οποία ανήκουν, οδήγησε στη συχνή μετάθεσή τους σε διαφορετικούς χρονοπολιτισμικούς ορίζοντες. Σήμερα είναι βέβαιο ότι εμφανίζονται κατά την Ωρινάκεια πολιτισμική φάση και απαντούν μέχρι και το τέλος της Μαγδαλήνιας, απουσιάζοντας όμως στη Σολουτραία περίοδο. Οι στεατοπυγικές μορφές φαίνεται να είναι παλαιότερες και απαντούν κυρίως στη φραγκοκανταβρική ζώνη, ενώ οι «αδύνατες» σχηματοποιημένες μορφές ανήκουν στη Μαγδαλήνια περίοδο και απαντούν κυρίως στην κοιλάδα του Ρήνου.

Η συμβολή της εργασίας αυτής έγκειται στο ότι για πρώτη φορά τα γυναικεία παλαιολιθικά ειδώλια της δυτικής Ευρώπης μελετήθηκαν από αρχαιολογική σκοπιά λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνο αισθητικές παραμέτρους, όπως γινόταν στο παρελθόν, αλλά εντάσσοντας αυτά τα έργα στο φυσικό και πολιτισμικό περιβάλλον του παλαιολιθικού ανθρώπου.

A2. Kourtessi G., 1977. *Le Paléolithique en Grèce, étude des industries lithiques de l'Épire (Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα, μελέτη των λιθοτεχνιών της Ηπείρου)*. Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία (D.E.A.), Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre, 32 σελ.

Η παρούσα εργασία αποτελεί μαζί με την υπ' αρ. 27 του παρόντος υπομνήματος, η οποία έχει δημοσιευθεί, τη μία από τις δύο μελέτες που εκπονήθηκαν στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού διπλώματος D.E.A. Συνίσταται σε μια πρόταση μελέτης των λιθοτεχνιών της παλαιολιθικής Ηπείρου και αποτελείται από τρία μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται το ιστορικό και η εξέλιξη των προϊστορικών ερευνών στην Ελλάδα, κυρίως σε ό,τι αφορά το θέμα της ανθρώπινης κατοίκησης κατά την Παλαιολιθική εποχή. Εξετάζεται επίσης σύντομα η συμβολή της Γεωλογίας του Τεταρτογενούς και της Παλαιοντολογίας, κλάδοι που είναι άμεσα συνδεδεμένοι με τη μελέτη της απώτερης προϊστορίας. Διαπιστώνεται ότι η έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα, σχετικά πρόσφατη, αναπτύχθηκε μεταπολεμικά, κυρίως από τη δεκαετία του 1960 και μετά, χάρη στη δραστηριότητα ξένων ερευνητών. Το δεύτερο μέρος παρουσιάζει τις παλαιολιθικές θέσεις της Ηπείρου (Ασπροχάλικο, Καστρίτσα, Κοκκινόπηλος) και τα λίθινα εργαλεία σύνολα που αποτελούν το κυρίως αρχαιολογικό υλικό. Τα λίθινα εργαλεία σύνολα της Ηπείρου συγκρίνονται με άλλα από τον ελλαδικό χώρο και κυρίως με αυτά του σπηλαίου Φράγγθι της Αργολίδας. Στο τρίτο μέρος εξετάζονται τα γενικά προβλήματα της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα (προσανατολισμός, ορολογία), αλλά και άλλα ειδικότερα, κυρίως μεθοδολογικά (χρήση λίστας τύπων), ενόψει της μελέτης των λιθοτεχνιών.

Η εργασία αυτή κατέδειξε την αναγκαιότητα της μελέτης των εργαλείων συνόλων που προέρχονται από τις παλαιολιθικές θέσεις της Ηπείρου, καθώς και τη σημασία τους.

Οδήγησε στην εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής, η οποία δεν περιορίστηκε στην Ήπειρο, αλλά επεκτάθηκε στο σύνολο της ηπειρωτικής χώρας.

- A3. Kourtessi-Philippakis G., 1981. *Le Paléolithique de la Grèce continentale: État de la question et perspectives de recherche (Η Παλαιολιθική εποχή της ηπειρωτικής Ελλάδας: Κατάσταση της έρευνας και προοπτικές)*. Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne, 2 τόμοι.**

Για το σχολιασμό αυτού του συγγράμματος βλ. παρακάτω δημοσίευση υπ. αρ. **B1**.

- A4. Kourtessi-Philippakis G., 2006. *Peuplement et sociétés préhistoriques dans le monde égéen: L'apport des études lithiques (Κατοίκηση και προϊστορικές κοινωνίες στον αιγαιακό κόσμο: Η συμβολή της μελέτης των λίθινων)*. Travaux présentés en vue d'une Habilitation à diriger les recherches (HDR) en Archéologie préhistorique. Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne, 150 σελ, 37 πίνακες.**

Ο τόμος αυτός συνόδευσε το συγγραφικό μου έργο κατά τη διαδικασία της αξιολόγησής μου για την απόκτηση της Habilitation à diriger les recherches (HDR) en Archéologie préhistorique (Διαπίστευση διεύθυνσης επιστημονικών ερευνών στην Προϊστορική Αρχαιολογία), που έγινε στις 16 Ιανουαρίου 2006 στο Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne. Αποτελείται από δύο μέρη.

Το πρώτο μέρος «Parcours scientifique» (Επιστημονική πορεία, 34 σελ.) παρουσιάζει τα στάδια της επιστημονικής μου κατάρτισης και εξέλιξης, και της επαγγελματικής μου σταδιοδρομίας από τις πανεπιστημιακές σπουδές μου έως σήμερα. Το ιστορικό αυτό αναφέρεται κυρίως στα γεγονότα που με οδήγησαν στο να επιλέξω την προϊστορική αρχαιολογία ως αντικείμενο σπουδών και στις συνθήκες υπό τις οποίες άρχισα να εξειδικεύομαι στο γνωστικό μου αντικείμενο, τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία της Προϊστορικής εποχής. Παρουσιάζει τα στάδια της εκπόνησης της διδακτορικής μου διατριβής και των ερευνών που ανέλαβα στη συνέχεια στο πεδίο. Εξηγεί πώς η αρχική μου ειδίκευση στην Παλαιολιθική εποχή διευρύνθηκε και προς τη Νεολιθική, η οποία βρίσκεται επίσης στο επίκεντρο των επιστημονικών ενδιαφερόντων μου, όπως αποδεικνύει η συμμετοχή μου σε ανασκαφικές έρευνες και μελέτες αρχαιολογικού υλικού από τη βόρεια Ελλάδα (Δήμητρα, Ντικιλί Τας, Προμαχώνας-Τοπόλνιτσα), την κεντρική (Σαρακηνός) και τη νότια (Αλεπότρυπα). Η σωστική ανασκαφή στο Σιδάρι Κέρκυρας, την οποία συνδιοργάνωσα πρόσφατα, και η επεξεργασία του αρχαιολογικού υλικού που βρίσκεται σε εξέλιξη θα συμβάλουν σημαντικά στην κατανόηση της απαρχής της Νεολιθικής εποχής στα Ιόνια νησιά, περιοχή που ανοίγει νέους ορίζοντες στην ελληνική προϊστορική έρευνα, η οποία μέχρι σήμερα επικεντρωνόταν, και αναφορικά με τα παραπάνω θέματα, στην ηπειρωτική χώρα και στο Αιγαίο. Το ιστορικό αυτό αναλύει επίσης τη δεκαπενταετή διδακτική μου εμπειρία στο Τμήμα Τέχνης και Αρχαιολογίας (U.F.R. 03 Art et Archéologie) του Πανεπιστημίου Paris I-Panthéon-Sorbonne αλλά και σε άλλα ελληνικά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα (Πανεπιστήμια Αθηνών, Θράκης, Αιγαίου), η οποία μου επέτρεψε να επεξεργαστώ πολλά από τα θέματα που θίγει η προϊστορική έρευνα στον ελλαδικό και τον αιγαιακό χώρο, όπως η ανθρώπινη εγκατάσταση, η κατοίκηση και η οργάνωση του χώρου, η εκμετάλλευση και προμήθεια των ζωτικών πόρων και η διακίνηση των αγαθών, η οργάνωση της οικονομίας και η λειτουργία των χώρων επικράτειας, η τεχνολογία του πελεκημένου λίθου, οι πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ του ελλαδικού χώρου και των γειτονικών περιοχών κλπ. Αυτό έγινε μέσα από τη διδασκαλία μου στον 1ο και 2ο κύκλο σπουδών, την οργάνωση σεμιναρίων 3ου κύκλου και τη συμμετοχή μου σε αυτά, καθώς και την παρακολούθηση των μεταπτυχιακών εργασιών (Maîtrises, D.E.A., διδακτορικές διατριβές) των φοιτητών μου.

Το δεύτερο μέρος «Mémoire de synthèse» (Συνθετική μελέτη, 115 σελ.) αποτελεί μια αυτόνομη εργασία που επιχειρεί τη σύνθεση των επιστημονικών αποτελεσμάτων των ερευνών μου κατά την τελευταία εικοσιπενταετία. Αποτελείται από τρία κεφάλαια, η ακολουθία των οποίων είναι ενδεικτική της εξέλιξης του επιστημονικού μου προβληματισμού και της ανάπτυξης της ερευνητικής μου δραστηριότητας.

Το πρώτο κεφάλαιο αυτής της συνθετικής μελέτης (σσ. 7-34) φέρει τον τίτλο «Όψεις της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα» και αναλύει τον προβληματισμό μου σχετικά με το ρόλο που διαδραμάτισε ο βορειοελλαδικός χώρος κατά την εποίκηση της ευρωπαϊκής ηπείρου ή ακόμα τις σχέσεις του ανθρώπου με το περιβάλλον του στα Ιόνια νησιά, μια περιοχή όπου οι μεταβολές της θαλάσσιας στάθμης δημιουργούσαν διαρκώς νέες συνθήκες προσαρμογής στον περιβάλλοντα χώρο. Παραθέτει δε τα νέα στοιχεία που ήρθαν στο φως με τις επιφανειακές έρευνες που διεξήγαγα τόσο στη Μακεδονία όσο και στα Ιόνια νησιά.

Το δεύτερο κεφάλαιο (σσ. 35-68) φέρει τον τίτλο «Η Νεολιθική εποχή και τα εργαλειακά σύνολα από πελεκημένο λίθο» και συνιστά μια προσέγγιση της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα μέσα από τη μελέτη αρχαιολογικού υλικού τόσο από την πεδιάδα της Δράμας όσο και από την κεντρική και τη νότια Ελλάδα. Για παράδειγμα, η μελέτη και δημοσίευση του λίθινου εργαλειακού συνόλου από τη νεολιθική τούμπα του Ντικιλί Τας στην πεδιάδα της Δράμας συμβάλλει στη διεύρυνση της γνώσης μας σχετικά με την οργάνωση της οικονομίας, της τεχνολογίας και του τρόπου ζωής των Νεολιθικών. Η ιδιαιτερότητα της θέσης συνίσταται στο ότι έφερε στο φως οικιστικά κατάλοιπα, γεγονός το οποίο επέτρεψε τη χωροταξική μελέτη και ανάλυση των λίθινων ευρημάτων, μια μελέτη μοναδική μέχρι σήμερα στη βόρεια Ελλάδα. Τα αποτελέσματα της μελέτης του Ντικιλί Τας εντάσσονται στο ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό πλαίσιο και μας βοηθούν να σχηματίσουμε μια πλήρη εικόνα της Νεότερης Νεολιθικής στον βορειοελλαδικό χώρο. Η μελέτη και δημοσίευση του λίθινου εργαλειακού συνόλου από τα σπήλαια του Σαρακηνού στη Βοιωτία και της Αλεπότρυπας στη Μάνη συμβάλλει στη διεύρυνση των γνώσεων μας ως προς τα εργαλειακά σύνολα της Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής του νοτιοελλαδικού χώρου, γνωστά μέχρι σήμερα από τις θέσεις Σάλιαγκος, Κίτσος, Σκοτεινή Θαρρουνίων, Φράγγχι κλπ. Παράλληλα δε, εντάσσεται στη μελέτη που επικεντρώνεται στην εντατική χρήση των σπηλαίων την ίδια εποχή στη νότια Ελλάδα. Η σύγκριση βόρειας και νότιας Ελλάδας φέρνει στο φως μια έντονη διαφοροποίηση όσον αφορά τις πρώτες ύλες, τα δίκτυα διακίνησης, τις τεχνικές επεξεργασίας των υλικών και τους τύπους των εργαλείων. Στο Βορρά επικρατεί ποικιλία πρώτων υλών, από τις οποίες άλλες είναι ντόπιες (χαλκηδόνιος, ίασις, χαλαζίας) και άλλες εισαγόμενες είτε από τη Βαλκανική (ξανθός πυριτόλιθος) είτε από τη νότια Ελλάδα (μηλιακός οψιανός). Κατά συνέπεια, οι τεχνικές επεξεργασίας των υλικών αυτών ποικίλλουν, προσαρμοζόμενες κάθε φορά στις ιδιότητες των λίθινων πόρων. Μεταξύ των εργαλείων επικρατούν οι λεπίδες με πλευρική επεξεργασία και στίλβη, οι οποίες αποτελούν και το ένα τρίτο των εργαλείων στις θέσεις της πεδιάδας της Δράμας. Πρόκειται για εργαλεία κοπής φυτών, η παρουσία των οποίων επιβεβαιώνει την άσκηση των γεωργικών εργασιών και ίσως του θερισμού. Η κατανομή του εργαλειακού υλικού στο χώρο, όπως αυτή μελετήθηκε στη θέση του Ντικιλί Τας, κατέδειξε ότι η παραγωγή των εργαλείων γινόταν μέσα στον οικισμό, συχνά μάλιστα και μέσα στους κατοικημένους χώρους. Στο Νότο η εικόνα είναι εντελώς διαφορετική. Εδώ επικρατεί ο μηλιακός οψιανός σε ποσοστά που φτάνουν έως και το 95%, συνοδευόμενος από λίγα εργαλεία από πυριτόλιθο. Η κατεξοχήν τεχνική είναι η πίεση, η οποία οδηγεί στην παραγωγή λεπίδων με ευθύγραμμες πλευρές και ακμές. Μεταξύ των εργαλείων επικρατούν επίσης οι λεπίδες, τα ξύστρα και τα φυλλόσχημα. Η χρήση αυτών των εργαλείων δεν έχει ακόμη εξακριβωθεί, δεν αποκλείεται όμως να χρησιμοποιήθηκαν για άλλου είδους εργασίες και όχι αποκλειστικά γεωργικές.

Το τρίτο κεφάλαιο (σσ. 69-85) φέρει τον τίτλο «Τα εργαλειακά σύνολα της Εποχής του Χαλκού: Παραδόσεις και νεωτερισμοί». Πραγματεύεται αφενός το θέμα της μετάβασης από τη Νεότερη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού μέσα από τη μελέτη υλικού προερχόμενου από βορειοελλαδικές θέσεις (Πεντάπολη, Σκάλα Σωτήρος κλπ.) αφετέρου το ρόλο και τη χρήση των λίθινων εργαλείων κατά τη Μέση και Ύστερη Χαλκοκρατία μέσα από τη μελέτη υλικού προερχόμενου από τις θέσεις Σοβγιάν, στην πεδιάδα της Κορυτσάς, στον Καστανά κλπ. Διαπιστώνεται ότι οι ποσοτικές και ποιοτικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται στην τεχνολογία και την τυπολογία των εργαλείων σε σχέση με τη Νεολιθική εποχή οφείλονται κυρίως στις αλλαγές που επήλθαν στο οικονομικοτεχνικό σύστημα λειτουργίας των οικισμών και τις οποίες αντανακλούν τα λίθινα εργαλειακά σύνολα. Η συνθετική αυτή εργασία τελειώνει (σσ. 86-88) με τα συμπεράσματα και τις προοπτικές που ανοίγει στην προϊστορία του ελλαδικού χώρου η μελέτη των λίθινων πελεκημένων εργαλείων. Παρατίθεται, τέλος, εκτενής βιβλιογραφία (σσ. 89-111) και εικονογράφιση αποτελούμενη από 37 πίνακες.

B - ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

- B1. Kourtessi-Philippakis G., 1986. *Le Paléolithique de la Grèce continentale: État de la question et perspectives de recherche (Η Παλαιολιθική εποχή της ηπειρωτικής Ελλάδας: Κατάσταση της έρευνας και προοπτικές)*, Paris: Publications de la Sorbonne, 267 σελ.**

Πρόκειται για τη δημοσίευση της διδακτορικής μου διατριβής (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Α3), που αποτελεί την πρώτη σύνθεση των δεδομένων που αφορούν την Παλαιολιθική εποχή της Ελλάδας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1980, εποχή κατά την οποία εκπονήθηκε η συγκεκριμένη εργασία, τα δεδομένα από τη νησιωτική Ελλάδα ήταν ακόμα ελάχιστα και γι' αυτόν το λόγο δεν συμπεριελήφθησαν εδώ. Το κείμενο συνοδεύεται από βιβλιογραφία 188 τίτλων, μια σειρά χαρτών 1:100.000, στρωματογραφικές τομές, σχέδια εργαλείων και φωτογραφίες.

Στον πρόλογο αναφέρονται οι στόχοι καθώς και η μεθοδολογία της έρευνας, το πρώτο στάδιο της οποίας ήταν αμιγώς βιβλιογραφικό. Καθώς η ερευνητική δραστηριότητα που αφορά την Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα οφειλόταν κυρίως σε ξένες σχολές, οι δημοσιεύσεις ήταν διασκορπισμένες σε διαφορετικά περιοδικά και γραμμένες σε πολλές γλώσσες, από τις οποίες η ελληνική, η γαλλική, η αγγλική, η γερμανική, η ιταλική και η ρωσική γλώσσα ήταν οι πιο κοινές. Το δεύτερο στάδιο ήταν η έρευνα στο πεδίο. Η υπογράφουσα επισκέφθηκε όλες τις ανασκαμμένες παλαιολιθικές θέσεις ανά την ηπειρωτική χώρα: Πετράλωνα, στην κεντρική Μακεδονία, Ασπροχάλικο και Καστρίτσα στην Ήπειρο, Φράγχι στην Αργολίδα και μελέτησε την τοπογραφία τους και τον περιβάλλοντα χώρο. Ανάλογη προσέγγιση ακολουθήθηκε και για τις υπαίθριες θέσεις. Ενώ ο εντοπισμός των πιο εκτεταμένων υπαίθριων θέσεων, όπως ο Κοκκινόπηλος στην Ήπειρο, δεν έθεσε ιδιαίτερα προβλήματα, σε άλλες περιπτώσεις, όπως στις όχθες του θεσσαλικού Πηνειού ή στην πεδιάδα της Ηλείας, ήταν πολύ πιο δύσκολο, για γεωμορφολογικούς λόγους, να εντοπιστούν οι θέσεις. Η μελέτη του αρχαιολογικού υλικού έγινε στα μουσεία Θεσσαλονίκης, Ιωαννίνων, Αρχαίας Ολυμπίας, Ναυπλίου και Βόλου. Κατά τη διάρκεια αυτής της έρευνας χρησιμοποίησα ένα μοντέλο καταγραφής των δεδομένων, η δομή του οποίου επέτρεψε όχι μόνο τη συστηματική οργάνωση των πληροφοριών, αλλά και την ανάδειξη των κενών της έρευνας, για παράδειγμα, στα θέματα δομών κατοικίας και έργων τέχνης. Το μοντέλο αυτό αποτελεί και τη βάση του corpus των αρχαιολογικών θέσεων, οι οποίες παρουσιάζονται στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας κατά περιοχές. Ένα εκτεταμένο κείμενο αφιερωμένο σε καθεμιά θέση

πληροφορεί σχετικά με την τοπογραφία, τις συνθήκες ανακάλυψης και ανασκαφής, τη στρωματογραφία, τη χρονολόγηση, την πανίδα, τα λίθινα εργαλεία και ευρήματα κλπ. Στο ιστορικό, που αποτελεί και το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου, αναλύονται οι συνθήκες υπό τις οποίες ήρθαν στο φως τα πρώτα ευρήματα, που οδήγησαν στις συστηματικές έρευνες πεδίου και στις πρώτες ανασκαφές εκ μέρους των ξένων σχολών κατά τη δεκαετία 1960-1970 και η ύφεση της τελευταίας δεκαετίας.

Στο πρώτο μέρος παρουσιάζονται οι αρχαιολογικές θέσεις κατά περιοχή. Ο βορειοελλαδικός χώρος παραμένει terra incognita όσον αφορά την παλαιολιθική κατοίκηση. Μία μόνο θέση, το σπήλαιο των Πετραλώνων, στο οποίο ήρθε στο φως ένα ανθρώπινο κρανίο, περιέχει ίσως ενδείξεις ανθρώπινης κατοίκησης, για τις οποίες όμως έχουν εκφραστεί πολλές αμφιβολίες, ενώ στο Παλαιόκαστρο Γρεβενών βρέθηκε επιφανειακά ένας χειροπέλεκυς. Η Ήπειρος είναι η περιοχή στην οποία έγιναν οι πιο συστηματικές έρευνες. Διενεργήθηκαν ανασκαφές στο σπήλαιο της Καστρίτσας και στη βραχοσκεπή του Ασπρογάλικου, οι οποίες αποκάλυψαν δέκα περίπου υπαίθριες θέσεις. Στη Θεσσαλία εντοπίστηκαν πάνω από τριάντα υπαίθριες θέσεις στις όχθες του θεσσαλικού Πηνειού, αλλά και στην ενδοχώρα, ενώ στη Στερεά Ελλάδα ανασκαφή διενεργήθηκε στη βραχοσκεπή Σειντί. Τέλος, η Πελοπόννησος έχει να επιδείξει αφενός τα σπήλαια Φράγγχι και Κεφαλάρι στην Αργολίδα, καθώς και λίγες υπαίθριες επιφανειακές θέσεις στην ίδια περιοχή, αφετέρου δύο σημαντικές συγκεντρώσεις υπαίθριων θέσεων στις περιοχές Αμαλιάδα και Κάστρο της Ηλείας, με προεκτάσεις προς τα βόρεια (Λακόπετρα) και τα ανατολικά (Βασιλάκι).

Στο δεύτερο μέρος επιχειρείται μια σύνθεση των δεδομένων σύμφωνα με τις εξής θεματικές ενότητες: χρονολογικό πλαίσιο, παλαιοπεριβάλλον, οικονομικές δραστηριότητες και οργάνωση του τρόπου ζωής, λίθινα εργαλεία και έργα τέχνης. Οι θεματικές αυτές συνθέσεις μάς επιτρέπουν να διαπιστώσουμε τα ακόλουθα: το χρονολογικό πλαίσιο αρχίζει μόλις να σκιαγραφείται μέσα από τις σχετικές μεθόδους χρονολόγησης, ενώ οι ραδιοχρονολογήσεις με ^{14}C επιτρέπουν μια ακριβέστερη χρονολόγηση της Ύστερης Παλαιολιθικής. Όσον αφορά το περιβάλλον, περιορισμένες μορφές παγετώνων εντοπίστηκαν κυρίως στην Πίνδο, πράγμα που σημαίνει ότι κατά την Παλαιολιθική εποχή ο ελλαδικός χώρος γνώρισε κλιματολογικές συνθήκες ηπιότερες από αυτές της δυτικής Ευρώπης. Αντίθετα, η θαλάσσια στάθμη υπέστη σημαντικές μεταβολές φτάνοντας κατά την εποχή της μέγιστης εξάπλωσης των παγετώνων στα 100 μ. χαμηλότερα από τη σημερινή. Οι αποθέσεις ερυθροχωμάτων, ιδιαίτερα εντυπωσιακές στη δυτική Ελλάδα, αποτελούν αλλοιωμένες επιφάνειες κατοίκησης και περιέχουν λίθινα εργαλεία. Η πανίδα και η χλωρίδα, η μελέτη των οποίων βρίσκεται ακόμα στα πρώτα της στάδια, φαίνεται να αντανακλούν τις κλιματικές αλλαγές του περιβάλλοντος. Η οικονομία βασιζόταν στο κυνήγι κυρίως ελαφοειδών, αλλά και πτηνών, στην περισυλλογή καρπών και οστρέων και στην αλιεία. Παρά τον παραθαλάσσιο χαρακτήρα πολλών παλαιολιθικών θέσεων, παρατηρείται απουσία οστών ψαριών. Η απουσία αυτή οφείλεται σε μεθοδολογικούς λόγους και κυρίως στην απουσία κοσκινίσματος του ιζήματος κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. Η πρόταση των άγγλων ανασκαφέων για ένα μοντέλο μετακίνησης των παλαιολιθικών κυνηγών από τις ορεινές στις πεδινές θέσεις της Ηπείρου παραμένει θεωρητική εφόσον δεν έχει βασιστεί στην αρχαιολογική μελέτη του υλικού που προέκυψε από τις παραπάνω θέσεις.

Η Αρχαιότερη Παλαιολιθική παραμένει ακόμα σχεδόν άγνωστη στην ηπειρωτική Ελλάδα σε αντίθεση με τη Μέση Παλαιολιθική, κατά την οποία η χώρα φαίνεται να ήταν πυκνοκατοικημένη. Τα εργαλεία και σύνολα εντάσσονται σε γνωστές χρονοπολιτισμικές φάσεις, όπως η τυπική Μουστέρια, η Μικρομουστέρια ή ακόμα η Μουστέρια με τις φυλλόσχημες αιχμές. Τέλος, η Ύστερη Παλαιολιθική είναι γνωστή από τις ανασκαμμένες θέσεις, κυρίως τα σπήλαια. Εάν η πρώτη πολιτισμική φάση, η

Ωρινάκεια, είναι ακόμα άγνωστη, οι επόμενες, δηλαδή η Γκραβέτια και η Επιγκραβέτια, απαντούν με πολλές τοπικές παραλλαγές. Ο «ατυπισμός» των παλαιολιθικών εργαλείων, ο οποίος είχε προταθεί από δυτικοευρωπαίους ερευνητές, δεν ευσταθεί. Πρόκειται για τυπολογικά χαρακτηριστικά που εκφράζουν τοπικές ιδιαιτερότητες, οι οποίες όμως δεν έχουν ακόμα οριστεί με σαφήνεια στη χώρα. Πολύ λίγα στοιχεία διαθέτουμε για τα οστέινα εργαλεία και σχεδόν καθόλου για τα έργα τέχνης. Το πρώτο οφείλεται στην απουσία εξειδικευμένων μελετών. Το δεύτερο εξηγείται ίσως μέσα από μια ευρύτερη απουσία της παλαιολιθικής τέχνης στη Βαλκανική και την ανατολική Μεσόγειο. Στα συμπεράσματα εκτίθενται εν συντομία τα αποτελέσματα των ερευνών και τα προβλήματα που προκύπτουν, τα οποία οφείλονται κυρίως στον νεαρό χαρακτήρα της έρευνας και στην έλλειψη ενδιαφέροντος προς αυτό τον τομέα εκ μέρους της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Οι λόγοι αυτών των προβλημάτων αναλύονται μέσα από την οπτική της κατάρτισης ελλήνων αρχαιολόγων ειδικευμένων στα Παλαιολιθικά και δρομολόγησης ενός σύγχρονου προγράμματος συστηματικής και αποδοτικής έρευνας. Είναι σήμερα κοινώς αποδεκτό ότι η έρευνα της Παλαιολιθικής του ελλαδικού χώρου είναι ζωτικής σημασίας για μια καλύτερη κατανόηση της εποίκησης της Βαλκανικής χερσονήσου αλλά και της γηραιάς ηπείρου ευρύτερα.

Το έργο αυτό, το πρώτο στο είδος του στη διεθνή βιβλιογραφία, συγκεντρώνει όλες τις πληροφορίες και τα στοιχεία που αφορούν την Παλαιολιθική εποχή της ηπειρωτικής Ελλάδας κάνοντας έναν απολογισμό της επιστημονικής-ερευνητικής δραστηριότητας που παρατηρήθηκε στη χώρα μας από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980. Ο απολογισμός αυτός δεν είναι απλά ιστορικός, αλλά οδηγεί σε μια πρώτη σύνθεση των δεδομένων, παράλληλα με την ανάλυση των ειδικών προβλημάτων της έρευνας της Παλαιολιθικής στη χώρα και την εκτίμηση των προοπτικών ανάπτυξής της.

Παρουσιάσεις και βιβλιοκριτικές έγιναν σε διεθνές επίπεδο στα εξής περιοδικά:

Acta Archaeologica Hungarica 43 (1991): 429-430. *L'Anthropologie* 93 (1989), 3: 740-741. *Arheologia Moldovei* XIII (1990): 246-247. *Arheoloski Vestnik* 39-40 (1988-1989): 639-641. *Archeologia (grec)* 30 (1989): 88-89. *Helinium* 28 (1988), 1: 115-116. *Revue des archéologues et historiens d'art de Louvain* (1988). *Studii si Cercetari de Istorie Veche si Arheologie* 40: 4 (1989), 401-404. *Anthropologica ke Arheologica Hronika (Euboean Society of Antiquaries)* 2 (1987), 181-182.

Αναφορές έγιναν, μεταξύ των άλλων, στα παρακάτω δημοσιεύματα:

Treuil R. κ.ά. (1989), *Les civilisations égéennes du Néolithique et de l'Âge du Bronze*, Paris: PUF (Nouvelle Cléo). Rachet E. (1993), *Civilisations et archéologie de la Grèce préhellénique*, Paris: Éd. du Rocher. Otte M. (1996), *Le Paléolithique inférieur et moyen*, Paris: Armand Colin. Bailey G. N. κ.ά. (1997), *Klithi: Palaeolithic settlement and Quaternary landscapes in northwestern Greece*, Cambridge: McDonald Institut for Archaeological Research, 2 τ. Delporte H. (1998), *Les Aurignaciens: Premiers hommes modernes*, Paris: La Maison des roches. Δερμιτζάκη Μ. (1998), *Αναζητώντας τους προγόνους μας*, Αθήνα: Εκδ. Μαυρομμάτη. Djindjian F. κ.ά. (1999), *Le Paléolithique supérieur en Europe*, Paris: Armand Colin. Karali L. (1999), *Shells in Aegean Prehistory*, Oxford: Archaeopress (BAR Intern. S.761). Perlès C. (2001), *The Early Neolithic in Greece*, Cambridge: Cambridge University Press.

- B2. Kourtessi-Philippakis G. (υπό δημοσίευση), *Les industries lithiques taillées préhistoriques de Dikili Tash (Τα λίθινα πελεκημένα προϊστορικά εργαλεία από το Ντικιλί Τας)*, Athènes: Société Archéologique (Dikili Tash, village préhistorique de Macédoine orientale, Grèce. Recherches dirigées par H. Koukouli-Chryssanthaki et R. Treuil [1986-2001]).**

Οι ανασκαφές που διεξήχθησαν στην προϊστορική τούμπα του Ντικιλί Τας κατά τα έτη 1986-2001, υπό τη διεύθυνση της Χ. Κουκούλη Χρυσανθάκη και του R. Treuil, έφεραν στο φως ένα πλούσιο αρχαιολογικό υλικό. Το ενδιαφέρον του έγκειται στο γεγονός ότι αφενός προέρχεται από ένα οικιστικό σύνολο με καλά διατηρημένα κατάλοιπα αφετέρου καλύπτει τις δύο φάσεις της Νεότερης Νεολιθικής στη Μακεδονία, την NNI = Ντικιλί Τας I = Σιταγροί II = Δήμητρα II και την NNII = Ντικιλί Τας II = Σιταγροί III = Δήμητρα III. Τα παραπάνω επιτρέπουν τόσο μια διαχρονική προσέγγιση του εργαλειακού εξοπλισμού όσο και μια εξέταση της κατανομής τους στο χώρο. Η μονογραφία αυτή πραγματεύεται το υλικό που προέρχεται από τις ανασκαφές της γαλλικής ομάδας, και συγκεκριμένα το υλικό των τομέων I, II, IV και V, το οποίο ανέρχεται συνολικά σε 1.257 ευρήματα και παρουσιάζει την παρακάτω διάρθρωση.

Η εισαγωγή αναφέρεται στην ιστορία των ερευνών για τα λίθινα λαξευμένα εργαλειακά σύνολα της Νεολιθικής στον βορειοελλαδικό χώρο. Διαπιστώνουμε ότι το υλικό αυτό, αν και έτυχε της αρμόζουσας προσοχής ήδη από την εποχή του Rey και του Heurtley, δεν έγινε παρά μόνο πρόσφατα αντικείμενο ειδικής μελέτης, κι αυτό λόγω του προσανατολισμού της έρευνας στην περιοχή και την απουσία ενδιαφέροντος για την Παλαιολιθική εποχή, όπου τα λίθινα εργαλεία αποτελούν το κατεξοχήν υλικό. Έτσι, η μελέτη αυτή συνιστά μια πρωτοπόρα προσπάθεια απόδοσης των χαρακτηριστικών της τεχνολογίας του λαξευμένου λίθου στη Νεότερη Νεολιθική.

Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει το γεωγραφικό και χρονολογικό πλαίσιο καθώς και το ιστορικό των ανασκαφών στη θέση του Ντικιλί Τας. Επισημαίνεται ιδιαίτερα το γεγονός της μακρόχρονης κατοίκησης της τούμπας και το ενδιαφέρον που παρουσιάζει ο περιβάλλον χώρος ως προς τις λίθινες πρώτες ύλες. Το δεύτερο κεφάλαιο θίγει το ζήτημα της προβληματικής και της μεθοδολογίας της μελέτης των λίθινων πελεκημένων ευρημάτων. Ορίζονται οι στόχοι της έρευνας και τονίζεται το γεγονός ότι οι μέθοδοι που εφαρμόστηκαν στη διάρκεια της ανασκαφής είναι καθοριστικές για τις δυνατότητες μελέτης των ευρημάτων. Η επίπλευση του ιζήματος, για παράδειγμα, επιτρέπει την περισυλλογή και των πιο μικρών απολεπισμάτων, γεγονός που μας οδηγεί σε μια πληρέστερη ανασύσταση της εγχειρηματικής αλυσίδας. Η οριζόντια αποκάλυψη των στρωμάτων και η τρισδιάστατη καταγραφή του υλικού μάς κατευθύνει προς τη μελέτη της σχέσης των λίθινων εργαλείων με τα άλλα ευρήματα.

Τα κεφάλαια που ακολουθούν αναφέρονται στις πρώτες ύλες που χρησιμοποίησαν οι νεολιθικοί λιθοξόοι του Ντικιλί Τας για την κατασκευή του εργαλειακού τους εξοπλισμού, στην τεχνολογία (εγχειρηματικές αλυσίδες και τεχνικές), στην τυπολογία των εργαλείων και στη χωροταξική ανάλυση.

Παρατηρούμε ότι στο Ντικιλί Τας χρησιμοποιήθηκε μεγάλη ποικιλία πρώτων υλών από τις οποίες άλλες ήταν εγχώριες, όπως ο χαλκηδόνιος, οι διάφορες κατηγορίες πυριτόλιθου, ο ίασπις, ο χαλαζίας και η ορεία κρύσταλλος, άλλες ήταν εισαγόμενες, όπως ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος και ο οψιανός. Μεταξύ αυτών των υλικών επικρατεί ο χαλκηδόνιος (46%), ακολουθούμενος από διάφορες κατηγορίες πυριτόλιθου (11%), στις οποίες περιλαμβάνεται ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος (5%). Σε μικρότερα ποσοστά απαντούν ο χαλαζίας (8%), η ορεία κρύσταλλος (3%), ο ίασπις (1,50%) και ο οψιανός (0,35%). Από τα υλικά αυτά άλλα έφταναν υπό μορφή ακατέργαστων ή προκατεργασμένων κομματιών στη θέση και άλλα, κυρίως τα εισαγόμενα, υπό μορφή λεπίδων, όπως ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος και ο οψιανός. Η έρευνα δεν έχει ακόμη διευκρινίσει με ποιον τρόπο γινόταν η προμήθεια αυτών των εισαγόμενων υλικών. Όσον αφορά τη διαχρονική προσέγγιση, διαπιστώνουμε ότι η παρουσία του ξανθού πυριτόλιθου ενισχύεται προς το τέλος της Νεότερης Νεολιθικής.

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν (άμεση ή έμμεση κρούση, πίεση) επέτρεψαν την παραγωγή φολίδων και λεπίδων, οι οποίες χρησίμευσαν με τη σειρά τους στην κατασκευή των εργαλείων. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό να υπογραμμίσει κανείς ότι οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν για κάθε υλικό προσαρμόστηκαν στην πετρολογική

δομή του. Η κατεργασία του χαλαζία, για παράδειγμα, έγινε με την τεχνική της κρούσης και με αποκλειστικό στόχο την παραγωγή φολίδων. Κάτι αντίστοιχο συνέβη και με τον χαλκηδόνιο, αν και παρατηρούμε πολλές επιτυχημένες προσπάθειες λεπιδόμορφης κατεργασίας. Ο ίασπις δίνει τη δυνατότητα παραγωγής φολίδων και λεπίδων, ενώ κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με την ορεία κρύσταλλο.

Μεταξύ των εργαλείων επικρατούν οι λεπίδες με πλευρική επεξεργασία και στίλβη, οι οποίες αποτελούν και το 1/3 των εργαλείων. Ακολουθούν τα ξέστρα, οι σφηνίσκοι, οι φολίδες και οι λεπίδες με επεξεργασία, οι οπείς, οι εγκοπές και τα οδοντωτά, οι λεπίδες με κολόβωση, οι λεπίδες με στομωμένη ράχη και οι γλυφίδες. Η κατανομή αυτή των εργαλείων δείχνει ότι επικρατούσαν εδώ οι γεωργικές εργασίες, παράλληλα βέβαια με άλλες δραστηριότητες. Η κατανομή του εργαλειακού υλικού στο χώρο, η οποία μελετήθηκε ιδιαίτερα στο στρώμα V/Quest/3, έδειξε ότι παρατηρούνται ζώνες με υψηλή, μέτρια ή χαμηλή πυκνότητα, που αντιστοιχούν σε χώρους με εξειδικευμένες λειτουργίες, ενώ άλλες δεν περιέχουν κανένα λίθινο εύρημα. Στο ίδιο στρώμα ήρθαν στο φως δύο κεραμικά αγγεία, ένα ανοικτό και ένα κλειστό, που περιείχαν λίθινα εργαλεία από χαλκηδόνιο και ορεία κρύσταλλο. Στο τελευταίο κεφάλαιο της μονογραφίας επιχειρείται η συγκριτική μελέτη του υλικού με αυτό από άλλες γειτονικές θέσεις. Παρατηρούνται σημαντικές ομοιότητες όσον αφορά τις λίθινες πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν καθώς και τις τεχνικές κατεργασίας των υλικών, αλλά εξίσου σημαντικές διαφορές όσον αφορά τους τύπους των εργαλείων. Αυτό το γεγονός ερμηνεύεται μέσα από τις οικονομικές δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν στον κάθε οικισμό και οδηγεί στην κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων της κατοίκησης στην κάθε θέση.

Η μελέτη του λίθινου εργαλειακού συνόλου από τη νεολιθική τούμπα του Ντικιλί Τας συμβάλλει στη γνώση μας για την οργάνωση της οικονομίας, της τεχνολογίας και του τρόπου ζωής των Νεολιθικών στην πεδιάδα της Δράμας και στις γύρω περιοχές. Αποδεικνύει ακόμα μία φορά ότι αυτή η κατηγορία αρχαιολογικού υλικού μπορεί να παράσχει πολύτιμα στοιχεία για την κατανόηση του τρόπου ζωής των Νεολιθικών.

Γ - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΣΤΗ ΣΥΓΓΡΑΦΗ

- Γ1. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. (επιμ.), 1996. «Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα», Αθήνα: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τ. 58-61.

<http://www.archaiologia.gr/αρχείο-τευχών/?fc=1139&is=1649>

Το συλλογικό αυτό έργο, το οποίο οργάνωσα και επιμελήθηκα εξ ολοκλήρου και συνέγραψα κατά ένα μεγάλο μέρος, έχει στόχο να παρουσιάσει την Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα σε ένα κοινό ερευνητών και φοιτητών. Το έργο αυτό απαίτησε την κινητοποίηση και συμβολή τριάντα ελλήνων και ξένων συγγραφέων, πανεπιστημιακών, αρχαιολόγων, ερευνητών και ανασκαφών παλαιολιθικών θέσεων. Κάθε κεφάλαιο συνοδεύεται από μια περίληψη στην αγγλική γλώσσα. Αποτελείται από τέσσερα τεύχη:

Τεύχος I, αρ. 58, Μάρτιος 1996, *Εισαγωγή στην Παλαιολιθική εποχή*

Τεύχος II, αρ. 59, Ιούνιος 1966, *Η ιστορία της έρευνας*

Τεύχος III, αρ. 60, Σεπτέμβριος 1996, *Οι αρχαιολογικές θέσεις*

Τεύχος IV, αρ. 61, Δεκέμβριος 1996, *Τα λίθινα εργαλειακά σύνολα*

Το τεύχος I προτείνει μια εισαγωγή στην Παλαιολιθική εποχή, με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα από έρευνες σε ευρωπαϊκή και παγκόσμια κλίμακα. Αποτελείται από τέσσερα

μέρη. Το πρώτο μέρος θίγει τα θέματα της ανάπτυξης της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής, της μεθοδολογίας και της προβληματικής της, καθώς και της χρονοπολιτισμικής ακολουθίας. Το δεύτερο μέρος αναπτύσσει τα θέματα που έχουν σχέση με το παλαιοπεριβάλλον κατά το Πλειστόκαινο. Το τρίτο μέρος αναφέρεται στην εμφάνιση και εξέλιξη του ανθρώπου. Το τέταρτο μέρος παρουσιάζει τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά κατά την Παλαιολιθική εποχή.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά τα εξής κεφάλαια:

Γ1. 58-2 - «Η διερεύνηση της Παλαιολιθικής εποχής: Ιστορικό και προσεγγίσεις», σσ. 6-12.

Γ1. 58-3 - «Η μεθοδολογία και τα προβλήματα της έρευνας», σσ. 13-22.

Γ1. 58-4 - «Το χρονολογικό πλαίσιο και η πολιτισμική ακολουθία», σσ. 23-32.

Γ1. 58-5 - «Η κατοίκηση και οι δομές κατοικίας», σσ. 61-67.

Γ1. 58-6 - «Η οικονομία και ο τρόπος ζωής», σσ. 68-74.

Γ1. 58-7 - «Οι ταφές και τα ταφικά έθιμα», σσ. 75-78.

Γ1. 58-8 - «Η κόσμηση», σσ. 79-81.

Γ1. 58-9 - «Η τέχνη», σσ. 82-89.

Το **τεύχος II** παρουσιάζει το ιστορικό της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έως το 1ο Διεθνές Συνέδριο «Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα και στις γειτονικές περιοχές», που έλαβε χώρα στα Ιωάννινα το 1994. Ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα αφιερώνεται σε καθέναν από τους πρωτοπόρους και ανασκαφείς των παλαιολιθικών θέσεων. Τα άλλα άρθρα αναφέρονται αναλυτικότερα στη δραστηριότητα ερευνητών όπως ο E. Higgs και ο A. Markovits και στην οργάνωση της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας, η οποία από το 1977 και εξής έχει υπό τη δικαιοδοσία της την έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής στη χώρα.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά τα εξής κεφάλαια:

Γ1. 59-2 - «Η διερεύνηση της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα», σσ. 6-31.

Γ1. 59-3 - «Γνωριμία με τους πρωτοπόρους και τους σκαπανείς», σσ. 32- 43.

Στο **τεύχος III** παρουσιάζονται οι αρχαιολογικές θέσεις της Παλαιολιθικής εποχής κατά περιοχές. Στη Θράκη η Παλαιολιθική είναι γνωστή μέσα από υπαίθριες θέσεις στην πεδιάδα της Ροδόπης. Στη Μακεδονία, όπου το ζήτημα των Πετραλώνων παραμένει ανοιχτό, νέες ενδείξεις από σπήλαια και υπαίθριες θέσεις έρχονται στο φως γύρω από την πεδιάδα της Δράμας. Η Ήπειρος παραμένει η πιο πλούσια περιοχή σε θέσεις και ευρήματα. Στη Θεσσαλία η ανασκαφή του σπηλαίου της Θεόπετρας αναδεικνύει νέα στοιχεία μιας διαχρονικής κατοίκησης. Στη Στερεά Ελλάδα το σπήλαιο Σεϊντί παραμένει η μόνη γνωστή παλαιολιθική θέση. Η Πελοπόννησος συγκεντρώνει σήμερα τον μεγαλύτερο αριθμό ανασκαμμένων σπηλαίων. Στα ήδη γνωστά (Φράγγχι, Κεφαλάρι) προστίθενται τα Καλαμάκια, η Κλεισούρα και το Απήδημα. Τα Ιόνια νησιά, ιδιαίτερα πλούσια σε ευρήματα από την Κέρκυρα, τη Λευκάδα, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, έρχονται σε αντίθεση με τα νησιά του Αιγαίου, όπου η έρευνα βρίσκεται ακόμη στο ξεκίνημά της. Τέλος, στην Κρήτη δεν υπάρχουν ακόμα ενδείξεις παλαιολιθικής κατοίκησης.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά το εισαγωγικό σημείωμα κάθε περιοχής καθώς και δύο κεφάλαια:

Γ1. 60-3 - «Το πρόγραμμα διερεύνησης της παλαιολιθικής κατοίκησης στην ανατολική Μακεδονία» σσ.14-16.

Γ1. 60-4 - «Νέα στοιχεία παλαιολιθικής κατοίκησης στη Ζάκυνθο», σσ. 77-80.

Το τεύχος IV αναφέρεται στη μεθοδολογία και στα προβλήματα της μελέτης των λίθινων πελεκημένων εργαλείων συνόλων της Παλαιολιθικής, τα οποία θίγονται εδώ σε μια ευρεία κλίμακα χωρίς ιδιαίτερες γεωγραφικές ή χρονοπολιτισμικές αναφορές. Τα κεφάλαια που αποτελούν αυτό το τεύχος διαρθρώνονται γύρω από τους τέσσερις άξονες της μελέτης των λιθοτεχνιών, δηλαδή τις πρώτες ύλες, την τεχνολογία, την τυπολογία και τη λειτουργική ανάλυση.

Το τεύχος αυτό κλείνει με μια συνεργασία αναφορικά με τη Μεσολιθική εποχή και με τη δημοσίευση των Πρακτικών της επιστημονικής ημερίδας αφιερωμένης στον Α. Markovits, που έλαβε χώρα στο Ανθρωπολογικό Μουσείο Αθηνών στις 30 Νοεμβρίου 1993.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά τα εξής κεφάλαια:

Γ1. 61-2 - «Η μελέτη των λίθινων εργαλείων συνόλων», σσ. 6-11.

Γ1. 61-3 - «Οι πρώτες ύλες», σσ. 12-16.

Γ1. 61-4 - «Η τυπολογία των εργαλείων», σσ. 27- 36.

Γ1. 61-5 - «Η λειτουργική προσέγγιση», σσ. 37-39.

Γ1. 61-6 - «Η γραφική αναπαράσταση των λίθινων εργαλείων συνόλων», σσ. 40-42.

Η δημοσίευση αυτή συνέβαλε στο να γίνει γνωστή η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα. Είναι η πρώτη ολοκληρωμένη δημοσίευση για την Παλαιολιθική εποχή της χώρας στην ελληνική γλώσσα. Η δημοσίευση αυτής της εργασίας έγινε σχεδόν αμέσως μετά τη διδασκαλία της Παλαιολιθικής εποχής, που έφερα εις πέρας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης κατά το χειμερινό εξάμηνο του έτους 1994-1995. Έκτοτε χρησιμοποιήθηκε ευρύτατα για τη διδασκαλία της Παλαιολιθικής στα ελληνικά πανεπιστήμια, δεδομένου ότι παραμένει το μοναδικό πλήρες έργο που αφορά την Παλαιολιθική στην ελληνική γλώσσα.

Γ2. Kourtessi-Philippakis G. (επιμ.), 2008. *La Préhistoire du sud-est européen: Traditions et innovations (Η προϊστορία της νοτιοανατολικής Ευρώπης: Παραδόσεις και νεωτερισμοί)*, Paris: De Boccard (Études balkaniques 15).

Το προϊστορικό παρελθόν της νοτιοανατολικής Ευρώπης βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο επιστημονικών προβληματισμών και έντονων συζητήσεων. Οι προκλήσεις που προκύπτουν από την αρχαιολογική σκαπάνη είναι μείζονος σημασίας όχι μόνο για τη Βαλκανική χερσόνησο αυτή καθαυτή, αλλά και για όλη τη γηραιά ήπειρο. Το συλλογικό αυτό έργο παρουσιάζει τις σύγχρονες τάσεις και τα ρεύματα που επικρατούν σήμερα στην προϊστορική έρευνα που διεξάγεται στη Βαλκανική, καθώς και τα κυριότερα αποτελέσματα. Οι δεκατρείς συμβολές των συναδέλφων που συμμετείχαν σε αυτή την προσπάθεια αντιπροσωπεύουν όλες σχεδόν τις γεωγραφικές ενότητες ή τις χώρες της νοτιοανατολικής Ευρώπης και οργανώνονται σε δύο μέρη ως ακολούθως. Στην εισαγωγή (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ08) τίθενται από την υπογράφουσα τέσσερα ερωτήματα που απασχολούν την έρευνα σήμερα, στα οποία έρχονται να απαντήσουν οι συμβολές που ακολουθούν. Το πρώτο μέρος με τίτλο «Γεωγραφικές προσεγγίσεις» περιλαμβάνει δέκα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο ο I. Karavanic παρουσιάζει τα αποτελέσματα των ερευνών του για τη Μέση Παλαιολιθική στην Κροατία, υπογραμμίζοντας τη δυνατότητα προσαρμογής των μουστέριων πληθυσμών στον περιβάλλοντα χώρο. Στη συνέχεια, ο D. Mihailovic μάς μεταφέρει στην κεντρική

Βαλκανική, όπου διερευνά το ζήτημα της μετάβασης από τη Μέση στην Ύστερη Παλαιολιθική και αυτό της εμφάνισης του Σύγχρονου Ανθρώπου στην περιοχή. Η Π. Ελεφάντη μάς οδηγεί στην Ύστερη Παλαιολιθική, εξετάζοντας τις έννοιες της εξειδίκευσης στην τεχνολογία του λίθου σε σχέση με τις στρατηγικές μετακίνησης των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών στην Ήπειρο. Το ζήτημα της μετάβασης στην οικονομία της παραγωγής γίνεται αντικείμενο των άρθρων των D. Boric, M. Kaczanowska, J. Kozłowski και Α. Σάμψων, οι οποίοι μελετούν τις μεσολιθικές κοινωνίες, ο πρώτος στις Σιδηρές Πύλες του Δούναβη (Λεπένσκι Βιρ), οι άλλοι στο Αιγαίο (Μαρουλάς, Κεραμέ). Το φαινόμενο της Νεολιθικοποίησης στις παράκτιες περιοχές της Κροατίας και στην Αδριατική γίνεται αντικείμενο της μελέτης των D. Komso, N. Andriessen και S. Forenbaheer και εστιάζει στην εμπίεστη κεραμική (imprensa) και στις λιθοτεχνίες. Ο M. Ozdogan θίγει επίσης το θέμα της Νεολιθικοποίησης, αυτή τη φορά όμως στην Ανατολία, όπου αναζητά τους δρόμους μετάβασης προς την Ευρώπη. Ο M. Budja εξετάζει το θέμα των γυναικείων ειδωλίων και τις συνέπειες του κλιματικού επεισοδίου του 8.200 cal. B.P. σε συνδυασμό με τα δεδομένα της γενετικής για τη Νεολιθικοποίηση της Ευρώπης. Η M. Gurova, μέσα από τη λειτουργική ανάλυση των λίθινων εργαλείων, διακρίνει χαρακτηριστικούς τύπους της Νεολιθικής και της Χαλκολιθικής στη Βουλγαρία. Τέλος, ο D. Gheorghiu παρουσιάζει τα αποτελέσματα μιας πειραματικής διαδικασίας που διεξάγει στο χωριό Βάνταστρα της Ρουμανίας, επιτρέποντας στους κατοίκους να συμμετέχουν ενεργά στα δρώμενα. Το δεύτερο μέρος με τίτλο «Διαχρονικές προσεγγίσεις» περιλαμβάνει τρεις μελέτες εκ των οποίων η πρώτη, του Κ. Κωτσάκη, παρουσιάζει τα καίρια ερωτήματα της προϊστορίας της Μακεδονίας, ενώ η δεύτερη, των Μ. Galaty και Ο. Lafe, εστιάζει στη σχέση των παράκτιων περιοχών της Αλβανίας με την ενδοχώρα σύμφωνα με την έννοια του coastscape. Ο τόμος αυτός κλείνει με τη μελέτη των J. Webb, D. Frankel, E. Peltenburg και Μ. Ιακώβου, στην οποία σκιαγραφείται η λειτουργία των προϊστορικών κοινωνιών από τις απαρχές έως και το τέλος της Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο.

Η δημοσίευση αυτού του συλλογικού έργου, πέρα από την ενημέρωση για τις τρέχουσες εξελίξεις στην προϊστορική έρευνα στη Βαλκανική και την ανατολική Μεσόγειο, θέτει το ζήτημα των μελλοντικών στόχων της έρευνας στη περιοχή. Πέρα από τα επιστημονικά συμπεράσματα, η ανάγκη επικοινωνίας μεταξύ των ερευνητών και ανταλλαγής των δεδομένων γίνεται όσο ποτέ επιτακτική για την προώθηση της έρευνας και την κατανόηση της λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών στην περιοχή.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά το εξής κεφάλαιο:

«Introduction ou Quatre questions sur la Préhistoire du Sud-Est de l'Europe», σσ. 9-15 (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ08).

- Γ3. Kourtessi-Philippakis G. & Treuil R. (επιμ.), 2011. *Archéologie du territoire, de l'Égée au Sahara (Η Αρχαιολογία του χώρου επικράτειας από το Αιγαίο στη Σαχάρα)*, Paris: Publications de la Sorbonne (Cahiers archéologiques de Paris I, αρ. 2).**

Το έργο αυτό συγκεντρώνει τις εισηγήσεις που έγιναν στο σεμινάριο 3ου κύκλου «Χώροι επικράτειας στο Αιγαίο και αλλού», το οποίο οργάνωσα και συνδιηύθυνα κατά τα έτη 2001-2004 στο Τμήμα Τέχνης και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Paris I-Panthéon-Sorbonne. Το σεμινάριο είχε ως στόχο τη διερεύνηση της έννοιας του territory, territoire (χώρος επικράτειας) κατά τους Προϊστορικούς και Ιστορικούς χρόνους στο Αιγαίο, αλλά και στη δυτική Ευρώπη, την Πρόσω Ανατολή και την Αφρική. Πενήντα περίπου ερευνητές ερχόμενοι από το χώρο όχι μόνο της προϊστορίας και της αρχαιολογίας, αλλά και της γεωγραφίας, της γεωμορφολογίας, της εθνολογίας, της ιστορίας, ακόμα και της γενετικής συνέβαλαν σε αυτόν το στόχο προωθώντας την έρευνα σε διεπιστημονικό επίπεδο. Ο χρονολογικός άξονας του σεμιναρίου επέτρεψε τη

σύγκριση της προβληματικής και της μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη των ανθρώπινων κοινωνιών σε διαφορετικές εποχές, με ή χωρίς γραφή. Προσεγγίστηκαν πέντε βασικές διαστάσεις του θέματος, όπως η φυσική, η οικονομική, η κοινωνική, η πολιτισμική και η πολιτική διάσταση. Η φυσική διάσταση της έννοιας του χώρου επικράτειας, αντικείμενο μελέτης της φυσικής γεωγραφίας, είναι συχνά συνώνυμη με την έννοια του *χώρου* (*espace*). Ένας χώρος επικράτειας ορίζεται από φυσικά σύνορα όπως τα βουνά, τα ποτάμια, οι ακτογραμμές ή η θάλασσα. Οι χώροι αυτοί απαρτίζουν με τη σειρά τους άλλους χώρους επικράτειας, με τους δικούς τους κανόνες λειτουργίας. Η οικονομική διάσταση ενός χώρου επικράτειας ορίζεται σε σχέση με τους ζωτικούς πόρους, την εκμετάλλευσή τους και τα δίκτυα κυκλοφορίας τους, καθώς και τις εστίες παραγωγής. Ως ζωτικοί πόροι κατά την Προϊστορική εποχή θεωρούνται το νερό, οι λίθινες πρώτες ύλες καθώς και οι ζωικές ή φυτικές πρώτες ύλες. Στον αιγαιακό κόσμο, για παράδειγμα, τα δίκτυα διακίνησης του οψιανού κατά τη Νεολιθική εποχή ήταν ενδεικτικά συγκεκριμένων χώρων επικράτειας. Οι κυνηγότοποι, τα ποιμνιοστάσια, αλλά και οι χώροι καλλιέργειας ορίζονται ως χώροι επικράτειας. Η κοινωνική διάσταση είναι συνώνυμη της κοινωνικής ταυτότητας. Είναι γεγονός ότι συχνά τα φυσικά όρια ενός χωριού ορίζονται από δείκτες του χώρου επικράτειας, όπως οι περίβολοι, οι τάφοι κλπ. Οι εθνολόγοι μας μαθαίνουν επίσης ότι μια διαδρομή νομάδων από τα ορεινά στα χειμαδιά, για παράδειγμα, είναι πολλές φορές το σταθερό σημείο αναφοράς της κοινωνικής ταυτότητας της ομάδας και ένας από τους δείκτες του χώρου επικράτειάς της. Πώς όμως είναι δυνατόν να ορίσει κανείς μια κοινωνική ταυτότητα για τους προϊστορικούς πληθυσμούς μέσα από τα ανασκαφικά αρχαιολογικά ευρήματα; Η πολιτισμική διάσταση φαίνεται να ορίζεται με μεγαλύτερη ευκολία από τον αρχαιολόγο επειδή διαθέτει τα ευρήματα-αντικείμενα που κατασκεύασε ο άνθρωπος και τα οποία εκφράζουν τον πολιτισμό του: εργαλεία, κεραμική, ειδωλοπλαστική κλπ. Σε ποιο βαθμό όμως η γεωγραφική κατανομή συγκεκριμένων ομάδων ευρημάτων είναι ενδεικτική ενός χώρου επικράτειας; Η πολιτική διάσταση, τέλος, καθίσταται αντικείμενο έρευνας κυρίως στις κοινωνίες των Πρωτοϊστορικών ή Ιστορικών χρόνων, όπου η έννοια της πολιτικής εξουσίας γίνεται αντιληπτή και επιβεβαιώνεται μέσα από τις γραπτές πηγές. Η παρούσα δημοσίευση αποτελείται από τέσσερα μέρη. Μετά την εισαγωγή (Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη), η οποία αναπτύσσει την έννοια του χώρου επικράτειας μέσα από μια διεπιστημονική προσέγγιση, στην ανακοίνωση που ακολουθεί εξετάζεται η έννοια του όρου στη γενετική (E. Rouydebat & L. Eggert). Το πρώτο μέρος αναφέρεται στις κοινωνίες των παλαιολιθικών κυνηγών-τροφοσυλλεκτών με δύο μελέτες από τη Γαλλία (Y. Taborin) και τη Βαλκανική χερσόνησο (J. Kozłowski). Μια τρίτη μελέτη θίγει το θέμα της επίδρασης των αλλαγών του φυσικού περιβάλλοντος (ακτογραμμές) στην οργάνωση του τρόπου ζωής των Προϊστορικών στο Ιόνιο πέλαγος (Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη). Το δεύτερο μέρος αναφέρεται στις νεολιθικές κοινωνίες αγροτών και κτηνοτρόφων, με παραδείγματα από τον αιγαιακό, ηπειρωτικό (L. Lespez, Δ. Μαλαμίδου, P. Χρηστίδου) και θαλάσσιο κόσμο (J. Desse, N. Desse-Berset, T. Θεοδωροπούλου), την Κύπρο (L. Astruc, F. Briois), την κοιλάδα του Ροδανού στη Γαλλία (A. Beeching, J. L. Brochier), την κεντρική Ευρώπη (P. Allard) και την Αφρική (S. Amblard-Pison). Η εθνολογική μελέτη (A. Acovitsioti-Hameau) αναφέρεται στις σύγχρονες κτηνοτροφικές και ποιμενικές πρακτικές στη Μεσόγειο. Στο τρίτο μέρος αναπτύσσεται η έννοια του χώρου επικράτειας, με παραδείγματα από τον μυκηναϊκό κόσμο (J. Zurbach, L. Phialon) και από την Εποχή του Χαλκού και του Σιδήρου στη δυτική Ευρώπη (P. Brun). Τέλος, το τέταρτο μέρος περιλαμβάνει δύο μελέτες για την Αρχαιότητα, από τις οποίες η μια αφορά τις ελληνιστικές πόλεις στην Κρήτη (N. Coutsinas) και η άλλη την κλασική και ελληνιστική εποχή στην Ήπειρο (M.-P. Dausse).

Το έργο αυτό δίνει στη δημοσιότητα τα αποτελέσματα μια τριετούς διεπιστημονικής έρευνας αναφορικά με ένα ιδιαίτερα πρωτότυπο θέμα της αρχαιολογικής επιστήμης.

Παρουσιάζει και αναλύει τη μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε για την προσέγγιση της έννοιας του χώρου επικράτειας στις ανθρώπινες κοινωνίες τόσο των Προϊστορικών όσο και των Ιστορικών χρόνων στον αιγαιακό κόσμο και αλλού. Εκθέτει, τέλος, τις συνθήκες υπό τις οποίες καθίσταται εφικτός ο ορισμός της έννοιας αυτής, καθώς και τους περιορισμούς που θέτει η έρευνα κατά εποχή.

Η συγγραφική μου συμβολή αφορά τα εξής κεφάλαια:

«La notion de territoire: Concepts, définitions, approches», σσ. 7-14 (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ13).

«Les îles ioniennes au Paléolithique: Peuplement et territoires en Grèce insulaire», σσ. 59-71 (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Δ14).

Σημ. Η παρουσίαση του βιβλίου έγινε στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών στις 8 Οκτωβρίου 2012. Εκτός των επιμελητών του τόμου, συμμετείχαν με εισήγηση οι καθηγ. Π. Δουκέλλης (Πάντειο Πανεπιστήμιο) και Ν. Κούρου (Πανεπιστήμιο Αθηνών).

Βιβλιοπαρουσιάσεις:

Catalin P., *AJA*, Απρίλιος 2013, 117, 2.

<http://www.ajaonline.org/online-review-book/1516>

Πυργάκη Μ., *Αιγαιακές βιβλιοκρισίες*, 5/2/2013.

<http://www.aegeussociety.org/gr/index.php/aegean-book-reviews/>

Γ4. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. (επιμ.), 2014. «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα», Αθήνα, ειδικό τεύχος (Παράρτημα Γ') του περιοδικού *Διαχρονία*.

Σε αυτό τον τόμο, του οποίου έχω αναλάβει την επιμέλεια καθώς και τη συγγραφή της εισαγωγής, περιλαμβάνονται οι εργασίες δέκα μεταπτυχιακών φοιτητών 1ου κύκλου, οι οποίες εκπονήθηκαν στη διάρκεια του μεταπτυχιακού σεμιναρίου που διηύθυνα κατά τα έτη 2008-2010 στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών με θέμα «Η ιστορία της προϊστορικής έρευνας στην Ελλάδα και την Ευρώπη κατά τον 19ο και 20ό αιώνα». Οι πέντε πρώτες ανακοινώθηκαν επίσης στην επιστημονική ημερίδα που διοργάνωσα στις 11 Μαΐου 2010 στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με θέμα «Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής στην Ελλάδα και η ιστορία της». Η προσέγγιση του θέματος από συστάσεως του ελληνικού κράτους έως τις αρχές του 21ου αιώνα που διανύουμε έγινε κατά δεκαετία, πλην ίσως του πρώτου μεγάλου μέρους κατά το οποίο παγκόσμια γεγονότα καθόρισαν τις ιστοριοπολιτικές τομές. Έτσι, η πρώτη εργασία (Ρ. Μπαλλή) εξετάζει το θέμα από τις απαρχές έως την εποχή του Χρ. Τσουντα, η δεύτερη (Θ. Μουστάκης) εστιάζει στις εμπόλεμες περιόδους, η τρίτη (Μ. Ζευγολατάκου) στο Μεσοπόλεμο, η τέταρτη (Δ. Φιλιππάκης) στα μεταπολεμικά χρόνια, η πέμπτη (Ε. Τζαννή) στη δεκαετία του 1960 κ.ο.κ. Κάθε εργασία εξετάζει τις ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν κατά την υπό μελέτη εποχή, τους φορείς που δραστηριοποιήθηκαν για την έρευνα της Νεολιθικής εποχής, τις επικρατούσες νομοθεσίες που καθόριζαν τη λειτουργία τους, τις επιστημονικές τάσεις και τα ρεύματα, καθώς και τη μεθοδολογία που ακολούθησαν οι ερευνητές. Παρουσιάζεται επισταμένως το αρχαιολογικό έργο που επιτελέστηκε –επιφανειακές έρευνες και ανασκαφές– καθώς και οι αρχαιολογικές νεολιθικές θέσεις που ήρθαν στο φως. Τέλος, αναφέρονται και οι δράσεις που αναλήφθηκαν για τη διάχυση των αποτελεσμάτων, όπως τα συνέδρια που οργανώθηκαν, οι δημοσιεύσεις που έπαιξαν βασικό ρόλο στην προώθηση της έρευνας, καθώς και οι μουσειακές εκθέσεις στις οποίες ο νεολιθικός πολιτισμός γίνεται αντικείμενο ανάδειξης και επικοινωνίας με το κοινό. Στόχος είναι η κριτική παρουσίαση του αρχαιολογικού έργου που αφορά τη

Νεολιθική εποχή και που επιτελέστηκε στη χώρα από συστάσεως του ελληνικού κράτους έως και τις απαρχές του 21ου αιώνα, και η κατανόηση των συνθηκών που διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διεξαγωγή της έρευνας.

Δ - ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΣΕ ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ

- Δ01. Kourtessi-Philippakis G., 1990. «Chronique des recherches sur le Paléolithique en Grèce» (Χρονικό των ερευνών της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα), στο V. Chirica & D. Monah (επιμ.), *Le Paléolithique et le Néolithique de la Roumanie en Contexte européen*, Iassi: Institut d'Archéologie (Bibliotheca Archaeologica Iassensis IV), 44-51.**

Στη δημοσίευση αναφέρονται τα πρόσφατα δεδομένα (1986-90) από την έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο, ενώ εντάσσονται για πρώτη φορά εκείνα που προέρχονται από τον νησιωτικό χώρο. Ο νησιωτικός ελλαδικός χώρος παρουσιάζει μια αντίθεση σε ό,τι αφορά την αρχαιολογική δραστηριότητα και τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την παλαιολιθική κατοίκηση. Στο Ιόνιο πέλαγος η έρευνα ξεκίνησε τη δεκαετία του 1960 χάρη στις έρευνες του Α. Σορδίνια στην Κέρκυρα και τη Ζάκυνθο. Ο ερευνητής αυτός εντόπισε πολλές θέσεις της Μέσης Παλαιολιθικής σε αποθέσεις ερυθροχρωμάτων (*terra rossa*) και στα δύο νησιά, και ανέσκαψε το σπήλαιο Γράβα στη νοτιοδυτική Κέρκυρα, όπου αποκαλύφθηκαν στρώματα του τέλους της Ύστερης Παλαιολιθικής. Λίγα χρόνια αργότερα, ο Γ. Καββαδίας εντόπισε παλαιολιθικές θέσεις στο Φισκάρδο της βόρειας Κεφαλονιάς, ενώ ο Α. Cubuk περισυνέλεξε κροκαλόμορφα εργαλεία στις θαλάσσιες αναβαθμίδες της Νέας Σκάλας Κεφαλονιάς. Τέλος, η υπογράφουσα, σε συνεργασία με τον D. Sorrel, εντόπισε τις θέσεις του Αγ. Νικολάου Βασιλικού και του Γέρακα στη Ζάκυνθο. Στο Αιγαίο πέλαγος οι σοβαρότερες ενδείξεις προέρχονται από την Αλόνησο, τον Άγιο Πέτρο και τη Σκύρο, όπου ο Δ. Θεοχάρης περισυνέλεξε επιφανειακά λίθινα εργαλεία, ενώ η ανασκαφή ενός ορυχείου ώχρας στη Θάσο από τη Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη έδωσε στοιχεία που ανάγουν τη χρήση του στην Ύστερη Παλαιολιθική εποχή.

Η δημοσίευση της μελέτης στο συλλογικό τόμο που εκδόθηκε από την Ρουμανική Ακαδημία Επιστημών και το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας του Ιάσιου της Ρουμανίας συνέβαλε στην ευρύτερη διάδοση των αποτελεσμάτων των ερευνών της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα, στη συνειδητοποίηση της ανάγκης για ανάπτυξη της έρευνας στο πλαίσιο της νοτιοανατολικής Ευρώπης και στην απαρχή πολλών συνεργασιών με τους ερευνητές αυτών των χωρών.

- Δ02. Kourtessi-Philippakis G., 1991. «La Grèce: 1985-1990» (Η Ελλάδα: 1985-1990), στο *Le Paléolithique Supérieur Européen: Bilan quinquennal*, Union Internationale des sciences Préhistoriques et Protohistoriques, Commission VIII, Liège: ERAUL αρ. 52, 27-36.**

Το κεφάλαιο αυτό συντάχθηκε ύστερα από αίτημα της Επιτροπής VIII (Ύστερη Παλαιολιθική) της Διεθνούς Ένωσης Προϊστορικών και Πρωτοϊστορικών Επιστημών (Union Internationale des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques) με την ευκαιρία του 12ου Συνεδρίου της που έγινε στην Μπρατισλάβα της Τσεχοσλοβακίας. Στην Ελλάδα, κατά την πενταετία 1985-1990, η ερευνητική δραστηριότητα στο πεδίο παρουσιάζει ύφεση. Χαρακτηρίζεται από τη συνέχιση της ανασκαφής στη βραχοσκεπή Κλειδί (G. Bailey) και από μερικές νέες επιφανειακές έρευνες, που δρομολογήθηκαν στην ανατολική Μακεδονία και στα Ιόνια νησιά (Γ. Κουρτέση-Φιλιππάκη), στη Θεσσαλία και στην Αργολίδα (C. Runnels). Ελάχιστες είναι οι ενδείξεις που μας

οδηγούν στη διαπίστωση της παρουσίας της Ωρινάκειας πολιτισμικής παράδοσης, της πρώτης παράδοσης άμεσα συνδεδεμένης με τον Σύγχρονο Άνθρωπο (*Homo sapiens sapiens*) στη χώρα. Πρόκειται για μερικά εργαλεία από τα κατώτατα στρώματα του σπηλαιού Φράγγχι και άλλα επιφανειακά από τις θεσσαλικές θέσεις. Στην περίοδο που ακολουθεί, οι μικρές λεπίδες με στομωμένη ράχη αποτελούν τον χαρακτηριστικό τύπο εργαλείων, και αυτό ήδη από το 27.000 Β. Ρ. έως και το τέλος της Παλαιολιθικής. Απαντούν κατά μεγάλο ποσοστό στο Ασπροχάλικο (στρ. 10), στο Φράγγχι (φάση II), στην Καστρίτσα (στρ. 16-26). Άλλα συνήθη εργαλεία είναι ένας χαρακτηριστικός τύπος αιχμών (*pointes à cran*) που εμφανίζεται γύρω στο 20.000 Β. Ρ (Καστρίτσα, στρ. 15) και οι γεωμετρικοί μικρόλιθοι (Φράγγχι, φάση I), οι οποίοι αφθονούν στις τελευταίες χιλιετίες της εποχής. Εάν η απόδοση ορισμένων από αυτές τις λιθοτεχνίες στην Γκραβέττια παράδοση είναι συζητήσιμη, μεγάλο μέρος της ελληνικής ακολουθίας παρουσιάζει ομοιότητες με τις λιθοτεχνίες της Επιγκραβέττιας παράδοσης, γνωστές από ιταλικές θέσεις και με αυτές τις Επιπαλαιολιθικής των νότιων ακτών της Μεσογείου. Σε αντίθεση με τα λίθινα εργαλεία σύνολα, τα οστρίνα εργαλεία, παρότι είναι παρόντα στις ανασκαμμένες θέσεις, δεν αποτέλεσαν ακόμη αντικείμενο ειδικής μελέτης. Οι δομές κατοικίας είναι επίσης πολύ λίγο γνωστές και αυτό γιατί μία μόνο θέση, το Κλειδί, όπου και αναγνωρίστηκαν εστίες, έχει ανασκαφεί με τη μέθοδο της οριζόντιας αποκάλυψης. Τέλος, άγνωστες σχεδόν παραμένουν η κόσμηση και η τέχνη. Πρόκειται για μια σύνθεση αναφορικά με την Ύστερη Παλαιολιθική της Ελλάδας, έτσι όπως αυτή εμφανίζεται μέσα από τα αποτελέσματα των ερευνών της πενταετίας 1985-1990. Η εργασία αυτή μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε ότι, σε γενικές γραμμές και παρά την ύφεση της πενταετίας 1985-1990, η έρευνα της Ύστερης Παλαιολιθικής στην Ελλάδα ήταν προσοδοφόρα, και ότι η χώρα γνώρισε μια ιδιαίτερα πυκνή κατοίκηση κυρίως στην Ήπειρο και την Αργολίδα.

Δ03. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1992. «Η ανθρώπινη παρουσία στη Μακεδονία πριν από τη Νεολιθική εποχή», στο Ι. Ασλάνης, *Η προϊστορία της Μακεδονίας, Ι: Η Νεολιθική εποχή*, Αθήνα: Καρδαμίτσα, 36-47.

Στη Μακεδονία, οι πιο παλιές ενδείξεις ανθρώπινης παρουσίας ανάγονται στην Παλαιολιθική εποχή, ενώ μέχρι σήμερα η Μεσολιθική δεν έχει δώσει κανένα εύρημα. Οι ενδείξεις αυτές περιορίζονται, ωστόσο, σε λίγα εργαλεία που περισυλλέχθηκαν επιφανειακά στο χώρο της δυτικής Μακεδονίας. Πρόκειται για ένα χειροπέλεκυ της Αχελαιάς, μια αιχμή και ένα φυλλόσχημο της Μουστέριας, η τυπολογία των οποίων επιτρέπει αναμφισβήτητα την ένταξή τους στην Πρώιμη και Μέση Παλαιολιθική αντίστοιχα. Στην κεντρική Μακεδονία το ζήτημα της αρχαιολογικής τοποθέτησης του σπηλαιού των Πετραλώνων παραμένει ανοικτό, αφαιρώντας έτσι από την έρευνα οποιαδήποτε δυνατότητα προώθησης της προβληματικής μιας ανθρώπινης κατοίκησης, παρά τη μοναδικότητα των σκελετικών καταλοίπων. Η ανατολική Μακεδονία τέλος, μόλις τώρα έρχεται στο προσκήνιο με τις νέες έρευνες που αρχίζουν στην κοιλάδα του Νέστου από την υπογράφουσα. Παράλληλα με την έκθεση και τη σύνθεση των δεδομένων, η δημοσίευση αυτή προσφέρει ευρεία σύγκριση με αντίστοιχα υλικά του ελλαδικού χώρου και των γειτονικών περιοχών. Η συζήτηση που ακολουθεί μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η Μακεδονία, όπως και όλη η Ελλάδα, κατοικείται ήδη από την Παλαιολιθική εποχή. Η κατοίκηση κατά την Πρώιμη Παλαιολιθική χαρακτηρίζεται από στοιχεία του Αχελαιού πολιτισμού (Κροατία, Ευρωπαϊκή Τουρκία) και συνεχίζεται χωρίς διακοπή στη Μέση Παλαιολιθική, όπου και εντάσσεται στην πολιτιστική παράδοση της Μουστέριας με διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές, μορφή η οποία παρατηρείται ευρύτερα στις περιοχές της κεντρικής και της νοτιοανατολικής Ευρώπης (Βουλγαρία, Ρουμανία). Η Ύστερη Παλαιολιθική και η Μεσολιθική είναι ακόμη άγνωστες. Η αφθονία των παλαιολιθικών θέσεων στον περίγυρο της βόρειας Ελλάδας

οδηγεί στη διαπίστωση ότι η σημερινή περιορισμένη και αποσπασματική εικόνα της παλαιολιθικής κατοίκησης στη Μακεδονία οφείλεται κατά κύριο λόγο στην απουσία συστηματικής έρευνας.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα και διαθέσιμα δεδομένα που αφορούν την παλαιολιθική κατοίκηση στη Μακεδονία και που αποτελούν το αντικείμενο της παρούσας δημοσίευσης, εντάσσονται εδώ για πρώτη φορά στο ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό πλαίσιο της Βαλκανικής χερσονήσου. Γίνεται σαφές ότι: 1. σε σύγκριση με τη δραστηριότητα που έχει αναπτυχθεί στη Βαλκανική η έρευνα είναι ακόμη υποτυπώδης στη βόρεια Ελλάδα. 2. οι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν εδώ κατά την Παλαιολιθική παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά με αυτούς που αναπτύχθηκαν στη Βαλκανική. Ο μικρός αριθμός των ευρημάτων δεν επιτρέπει, ωστόσο, ακόμη τη διάγνωση πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων στην περιοχή.

Δ04. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1996. «Ο νεολιθικός πολιτισμός στις όμορες περιοχές: Χερσόνησος του Αίμου», στο Γ. Παπαθανασόπουλος (επιμ.), *Νεολιθικός πολιτισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Ν. Π. Γουλανδρή, Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 178-182.

Στη δημοσίευση αυτή περιγράφεται το γεωγραφικό πλαίσιο της Βαλκανικής χερσονήσου, εξιστορείται η ανάπτυξη της έρευνας και παρουσιάζονται στη συνέχεια τα χαρακτηριστικά του νεολιθικού πολιτισμού που αναπτύχθηκε στην περιοχή. Η χερσόνησος του Αίμου διαιρείται σε τρεις μεγάλες γεωγραφικές ενότητες: στην ανατολική ενότητα που βλέπει προς τη Μαύρη Θάλασσα και συνδέεται με το Αιγαίο μέσω των ποτάμιων αρτηριών του Στρυμόνα, του Νέστου και του Έβρου, στην κεντρική ενότητα που διαρθρώνεται κατά μήκος του Αξιού και του Μοράβα και στη δυτική ενότητα που περιλαμβάνει τις Δειναρικές Άλπεις και τις Δαλματικές Ακτές. Η έρευνα της Νεολιθικής εποχής άρχισε προς το τέλος του 19ου αιώνα (Butmir, Vina, Cucuteni) και συνεχίστηκε στο Μεσοπόλεμο με ανασκαφές μικρής εμβέλειας, που οδήγησαν όμως στην πρώτη χρονολογική και πολιτισμική ταξινόμηση των δεδομένων. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, η έρευνα γνώρισε ταχεία ανάπτυξη, η οποία χαρακτηρίζεται από την εκτεταμένη ανασκαφική θέσεων, κυρίως στη Βουλγαρία, και από τη δρομολόγηση διεπιστημονικών προγραμμάτων με διεθνείς συνεργασίες (Divostin, Karanovo, Obre, Anza, Kovatchevo). Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στην προώθηση της έρευνας με σύγχρονες προδιαγραφές. Δεν υπάρχει σήμερα κάποια ένδειξη ομαλής μετάβασης από τη Μεσολιθική στη Νεολιθική εποχή (Crvena Stijena, Lepenski Vir, Vlasac, Padina), τα δε διαθέσιμα στοιχεία συνηγορούν υπέρ της προέλευσης της Νεολιθικής από την Εγγύς Ανατολή. Η Αρχαιότερη Νεολιθική αναπτύχθηκε και επεκτάθηκε σε όλη τη Βαλκανική χερσόνησο με τη μορφή τριών μεγάλων πολιτισμών που αντιστοιχούν στις τρεις γεωγραφικές ενότητες που ορίσαμε παραπάνω: τον πολιτισμό του Karanovo I στα ανατολικά, τον πολιτισμό του Starcevo στην κεντρική ενότητα και τον πολιτισμό της κεραμικής impressa στα δυτικά. Η Μέση Νεολιθική περιλαμβάνει τους πολιτισμούς Karanovo III και IV στα ανατολικά, Vinča A/B στην κεντρική ενότητα και Cakran στα δυτικά. Κοινό χαρακτηριστικό της Μέσης Νεολιθικής είναι η απουσία της γραπτής κεραμικής. Η Νεότερη Νεολιθική θα γνωρίσει τους πολιτισμούς του Karanovo V στα ανατολικά, Vinča C στην κεντρική ενότητα και Maliq I στο λεκανοπέδιο της Κορυτσάς, ενώ στην Αδριατική αναπτύσσεται ο πολιτισμός Hvar-Lusici. Η κεραμική της φάσης αυτής χαρακτηρίζεται από πλούσια εγχάρακτη διακόσμηση ή γραπτή με γραφίτη. Στη βορειοανατολική Βουλγαρία αναπτύχθηκε ο πολιτισμός της Hamangia, που χαρακτηρίζεται από μια λεπτή κεραμική με στικτή διακόσμηση και ανθρωπόμορφα καθιστά ειδώλια. Στη νεκρόπολη του Durankulak, τα βραχιόλια από Spondylus επιβεβαιώνουν την ευρύτατη διακίνηση αυτού του υλικού. Η Τελική Νεολιθική ή Χαλκολιθική γνωρίζει στη Βαλκανική

ιδιαίτερη άνθηση. Η ανάπτυξη της μεταλλουργίας έγινε ιδιαίτερα αισθητή σε συγκεκριμένες περιοχές, όπως το ανατολικό τμήμα της χερσονήσου του Αίμου, όπου αναπτύχθηκε ο πολιτισμός του Karanovo VI, ενώ αλλού, όπως στη Σερβία, οι πολιτισμοί έμειναν μακριά από αυτή την εξέλιξη διατηρώντας τα νεολιθικά χαρακτηριστικά τους. Ο πολιτισμός του Karanovo VI χαρακτηρίζεται από την κεραμική με γραφίτη, από οικιστικά σύνολα με ορθογώνιες πηλόκτιστες οικίες και από φαινόμενα ανάπτυξης τοπικών πολιτισμών όπως αυτού της νεκρόπολης της Βάρνας, με τα πλούσια κτερίσματα και με την υψηλή τεχνολογία κατεργασίας του ξανθού βαλκανικού πυριτόλιθου.

Η συνθετική αυτή και περιεκτική δημοσίευση συμβάλλει στην κατανόηση της ανάπτυξης και εξέλιξης του νεολιθικού πολιτισμού στη Βαλκανική. Τονίζει την επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος και του ανάγλυφου στην ανάπτυξη των τοπικών πολιτισμών και στις ανταλλαγές και σχέσεις. Προσδίδει επίσης μια νέα διάσταση στη μελέτη των νεολιθικών πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στη χώρα μας και ιδιαίτερα στη βόρεια Ελλάδα. Εξηγεί, τέλος, φαινόμενα όπως αυτό της παρουσίας βαλκανικών ζωτικών πόρων (ξανθός πυριτόλιθος) ή κεραμικών τεχνολογιών (εμπέστη κεραμική) στη χώρα μας.

- Δ05. Kourtessi-Philippakis G. & Sorel D., 1996. «Aghios Nikolaos, Vassilikos: Un nouveau site préhistorique dans l'île de Zakynthos, îles ioniennes, Grèce» (Άγιος Νικόλαος, Βασιλικός: Μια νέα προϊστορική θέση στη Ζάκυνθο, Ιόνια νησιά, Ελλάδα), στο *La Vie préhistorique*, Dijon: Faton, 240-243.**

Η υπαίθρια θέση Άγιος Νικόλαος εντοπίστηκε στην ομώνυμη παραλία, στη χερσόνησο του Βασιλικού, στα νοτιοανατολικά της Ζακύνθου. Το αρχαιολογικό υλικό περισυλλέχθηκε *in situ* σε ένα στρώμα αποτελούμενο από αργιλοαμμώδη ερυθροχρώματα (στρώμα i σύμφωνα με τη στρωματογραφία του D. Sorel) και αποτελείται από ένα εργαλειακό σύνολο δουλεμένο σε μικρές κροκάλες πυριτόλιθου, που αφθονούν στο χώρο και κυρίως στη θαλάσσια αναβαθμίδα (στρώμα h). Η τεχνολογική ανάλυση του υλικού (μεγάλος αριθμός πυρήνων, αφθονία πρώτων φολιδών, φολιδών με εξωτερικό φλοιό κ.ά.), που σύμφωνα με τις στρωματογραφικές ενδείξεις αποδίδεται στη Μέση Παλαιολιθική, έδειξε ότι η θέση αποτελούσε υπαίθριο χώρο περισυλλογής πρώτης ύλης και εργαστήριο κατασκευής εργαλείων. Ανάλογες θέσεις είναι σπάνιες στη γύρω περιοχή αλλά και στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Οι μόνες συγκρίσεις μπορούν να γίνουν με τα λίθινα εργαλειακά σύνολα των υπαίθριων θέσεων της Ηλείας, γνωστές από τις γαλλικές έρευνες των A. Leroi-Gourhan και J. & N. Chavaillon και με τα ευρήματα από την Κεφαλονιά. Συγκρίσεις με υλικά από ιταλικές θέσεις μάς οδηγούν στη διαπίστωση ομοιοτήτων με την Ποντίνια παράδοση.

Η δημοσίευση αυτή φέρνει στο φως καινούργια στοιχεία για την κατοίκηση των Ιόνιων νησιών κατά τη Μέση Παλαιολιθική. Η παρουσία κροκαλόμορφων εργαλείων σε ένα στρωματογραφημένο πλαίσιο επιτρέπει τη σωστή χρονοστρωματογραφική απόδοση αντίστοιχων εργαλείων που είχαν περισυλλέξει τόσο ο A. Σορδίνας στη Ζάκυνθο όσο και ο A. Cubuk, τα οποία απέδωσαν εσφαλμένα, βασιζόμενοι μόνο στα τεχνολογικά τους χαρακτηριστικά σε προωμότερες εποχές.

- Δ06. Kourtessi-Philippakis G., 1997. «Les industries lithiques taillées de Dimitra» (Τα λίθινα πελεκημένα εργαλειακά σύνολα της Δήμητρας), στο Δ. Γραμμένος, *Νεολιθική Μακεδονία*, Αθήνα: ΤΑΠΑ (Δημοσ. του Αρχαιολογικού Δελτίου, αρ. 56), 212-216.**

Η συνθετική αυτή δημοσίευση παρουσιάζει τα αποτελέσματα της μελέτης του λίθινου εργαλειακού συνόλου που προέρχεται από τις ανασκαφικές περιόδους 1978, 1979 και

1980 της τούμπας Δήμητρας Σερρών. Εμπλουτίζει με νέα στοιχεία τα ζητήματα πρώτης ύλης και τεχνολογίας που παρουσιάστηκαν στην ανακοίνωση που έγινε στο Συνέδριο του IMXA (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Z04) και επιτρέπει τη χρονολογική επισκόπηση του υλικού στο πλαίσιο της Νεότερης Νεολιθικής. Η ανασκαφή στη Δήμητρα Σερρών έφερε στο φως στρώματα κατοίκησης που ανάγονται στη Νεότερη Νεολιθική I = Δήμητρα II και Νεότερη Νεολιθική II = Δήμητρα III. Το λίθινο εργαλειοκό σύμπλοκο, που συνιστά και το αντικείμενο της παρούσας δημοσίευσης, αποτελείται από 2.300 ευρήματα. Η πρώτη ύλη που χρησιμοποιήθηκε στη Δήμητρα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη ποικιλία. Συναντάμε σε υψηλό ποσοστό (66,50 %) τα πυριτικά πετρώματα, όπως τον ξανθό βαλκανικό πυριτόλιθο, τον ίασπι και τον χαλκηδόνιο. Ακολουθούν ο χαλαζίας (21,95%), η ορεία κρύσταλλος (2,24 %) και ο οψιανός (0,26 %). Από τα πετρώματα αυτά, άλλα έχουν τοπική προέλευση και άλλα είναι εισαγόμενα, όπως ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος και ο οψιανός. Πολλές από τις πηγές των τοπικών πετρωμάτων είναι πλέον γνωστές: ο χαλκηδόνιος απαντά σε πρωτογενείς πηγές στα Θερμά, κοντά στις εκβολές του Στρυμόνα, ο χαλαζίας απαντά σε μορφή φλεβών μέσα στις γρανιτικές μάζες της Ροδόπης και η ορεία κρύσταλλος απαντά στους ρυόλιθους της Ροδόπης. Οι τρόποι προμήθειας των υλικών δεν έχουν ακόμη διερευνηθεί, δεν αποκλείεται όμως οι νεολιθικοί κάτοικοι της Δήμητρας να προμηθεύονταν τα υλικά από δευτερογενείς πηγές όπως τα γειτονικά ρέματα. Η τεχνολογική ανάλυση του υλικού έδειξε ότι οι κρουστήρες απουσιάζουν εντελώς όπως και οι πρώτες φολίδες. Λίγα είναι επίσης τα ακατέργαστα προϊόντα που διατηρούν κατάλοιπα του εξωτερικού φλοιού. Όλα αυτά τα στοιχεία οδηγούν στη διαπίστωση ότι οι πρώτες φάσεις κατεργασίας της πρώτης ύλης γίνονταν έξω από τον οικισμό ή τουλάχιστον έξω από τον ανασκαμμένο χώρο. Οι επόμενες φάσεις όμως της κυρίως κατεργασίας λάμβαναν χώρα στον οικισμό, όπως μας πληροφορεί ο μεγάλος αριθμός απολεπισμάτων. Στη διάρκεια αυτών των φάσεων, χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της κρούσης, συχνά έμμεσης, με στόχο την παραγωγή φολίδων και λεπίδων. Τα εργαλεία ανέρχονται σε 363 ευρήματα και αποτελούν το 15,78% του υλικού. Επικρατούν οι λεπίδες δρεπανιών καθώς και οι λεπίδες και μικρές λεπίδες με επεξεργασία χρήσης, τις οποίες ακολουθούν τα απλά ξέστρα σε φολίδες, εγκοπές και οδοντωτά, οπείς, θραύσματα με στομωμένη ράχη, γλυφίδες και γεωμετρικοί μικρόλιθοι. Οι τύποι αυτοί είναι χαρακτηριστικοί των εργαλειοκόπων συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής της περιοχής. Δεν παρατηρείται χρονοπολιτισμική διαφοροποίηση, όσον αφορά την κατανομή των τύπων των εργαλείων.

Η δημοσίευση του λίθινου πελεκημένου εργαλειοκού συνόλου της Δήμητρας Σερρών συνιστά μια από τις πρώτες δημοσιεύσεις υλικού αυτού του είδους από τον βορειοελλαδικό χώρο στην ελληνική βιβλιογραφία.

- Δ07. Kourtessi-Philippakis G., 2008. «Le Paléolithique et le Mésolithique de la Grèce» (Η Παλαιολιθική και Μεσολιθική εποχή στην Ελλάδα), στο R. Treuil κ.ά., *Les civilisations égéennes du Néolithique et de l'Âge du Bronze*, Paris: Presses Universitaires de France (Nouvelle Cléo), 2η έκδ., 50-55.**

Πρόκειται για μια σύντομη σύνθεση των διαθέσιμων δεδομένων σχετικά με την Παλαιολιθική και τη Μεσολιθική εποχή στην Ελλάδα. Δεκαπέντε ανασκαμμένα σπήλαια και βραχοσκεπές και λίγες εκατοντάδες υπαίθριες θέσεις μάς παρέχουν σήμερα αρκετές πληροφορίες που μας επιτρέπουν, αν και με κάποια κενά, να σκιαγραφήσουμε το απώτερο παρελθόν του ελλαδικού χώρου. Υπογραμμίζεται η σπανιότητα των καταλοίπων της Πρώιμης Παλαιολιθικής, η έντονη παρουσία του Μουστέριου πολιτισμού από τη Θράκη έως την Πελοπόννησο, κυρίως σε θέσεις ανοικτού χώρου, η συνθετότητα των ανθρώπινων επιτευγμάτων κατά την Ύστερη Παλαιολιθική και τέλος οι αλλαγές που επήλθαν κατά το τέλος του Πλειστόκαινου,

αλλαγές που σηματοδότησαν την προσαρμογή των προϊστορικών ανθρώπων στις νέες συνθήκες που θα επικρατήσουν κατά τη Μεσολιθική εποχή που ακολουθεί. Η ένταξη της σύντομης αυτής ανασκόπησης της Παλαιολιθικής και της Μεσολιθικής εποχής στη 2η έκδοση του κλασικού έργου *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου κατά τη Νεολιθική και την Εποχή του Χαλκού* αποτελεί μια απόδειξη της παραδοχής ότι οι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν στην Ελλάδα πριν από την εποχή των μεγάλων πολιτισμών του Αιγαίου αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορικής συνέχειας του ελλαδικού χώρου.

- Δ08. Kourtessi-Philippakis G., 2008. «Introduction ou Quatre questions sur la Préhistoire du Sud-Est de l'Europe» (Εισαγωγή ή τέσσερα ερωτήματα αναφορικά με την προϊστορία της νοτιοανατολικής Ευρώπης), στο Kourtessi-Philippakis G. (επιμ.), *La Préhistoire du Sud-Est européen: Traditions et innovations*, Paris: De Boccard (Études balkaniques 15), 9-15.**

Η δημοσίευση αυτή που αποτελεί την εισαγωγή στον συλλογικό τόμο *La Préhistoire du Sud-Est européen: Traditions et innovations*, τον οποίο παρουσίασα και ανέλυσα παραπάνω (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Γ2), διαρθρώνεται γύρω από τέσσερα ερωτήματα τα οποία συνοψίζουν τα καίρια θέματα της προϊστορίας της νοτιοανατολικής Ευρώπης. Το πρώτο ερώτημα αφορά τη σπανιότητα των καταλοίπων της εποίκησης της Βαλκανικής κατά την Πρώιμη Παλαιολιθική, σπανιότητα που οφείλεται είτε στην έλλειψη ερευνών, είτε στην αραιή κατοίκηση, είτε στην εξαφάνιση των καταλοίπων από τα μεταγενέστερα κλιματικά φαινόμενα. Το δεύτερο ερώτημα θίγει το ζήτημα της έντονης παρουσίας του ανθρώπου του Νεάντερταλ στην περιοχή αλλά και αυτό της αντικατάστασής του από τον Σύγχρονο Άνθρωπο, ζήτημα που εξετάζεται στη μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Παλαιολιθική. Το τρίτο ερώτημα αφορά το ζήτημα της Νεολιθικοποίησης, συνώνυμης μιας άλλης μετάβασης από το κυνηγετικό και τροφοσυλλεκτικό στάδιο σε αυτό της παραγωγής. Η Νεολιθικοποίηση του βαλκανικού χώρου προσεγγίζεται εδώ μέσα από τη μελέτη δύο παραδειγμάτων μεσολιθικών κοινωνιών, οι οποίες αποτέλεσαν το υπόβαθρο της Νεολιθικής εποχής. Τέλος, το τέταρτο ερώτημα αφορά το μέλλον της προϊστορικής έρευνας και τις προοπτικές της. Η παράθεση αυτών των τεσσάρων ερωτημάτων συνοδεύεται από τη συνοπτική παρουσίαση καθεμιάς συμβολής, η οποία με τον τρόπο της προτείνει λύσεις στα θέματα που απασχολούν την έρευνα στη Βαλκανική σήμερα. Υπογραμμίζεται η επιτακτική ανάγκη επικοινωνίας και σύμπραξης των ερευνητών καθώς και ανταλλαγής των δεδομένων για την προώθηση της έρευνας και την κατανόηση της λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών στην περιοχή.

- Δ09. Kourtessi-Philippakis G., Orphanidis L., Gallis K., 2008. «Corps et couleurs corporelles en Grèce préhistorique: Le cas des figurines néolithiques» (Σώμα και χρώμα στην προϊστορική Ελλάδα: Η περίπτωση των νεολιθικών ειδωλίων), στο J.-P. Albert, B. Andrieu, P. Blanchard, G. Boetsch, D. Chev e (επιμ.), *Coloris Corpus*, Paris: CNRS  ditions, 183-192.**

Παρότι ο Χρήστος Τσουντας στο έργο του *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Τέχνης* (1928: 17) είχε επιστήσει την προσοχή στην παρουσία χρώματος στα νεολιθικά γυναικεία ειδώλια («Πολλά σώζουν και ίχνη χρωματισμού, ό οποίος εις μερικές περιπτώσεις φαίνεται να δηλώνει στολισμόν τοῦ σώματος»), το θέμα δεν φαίνεται να απασχόλησε ιδιαίτερα τους ερευνητές. Στόχος αυτής της συνθετικής δημοσίευσης είναι να εξετάσει τους κανόνες που καθορίζουν την αναπαράσταση του ανθρώπινου και κυρίως του γυναικείου σώματος κατά τη Νεολιθική εποχή στην Ελλάδα, υπογραμμίζοντας το ρόλο του χρώματος, στις περιπτώσεις βέβαια που έχει διατηρηθεί. Εξετάζονται εδώ ως σύνολο τα γυναικεία νεολιθικά ειδώλια, τα οποία σήμερα αριθμούν

πάνω από 3.000 ευρήματα στον ελλαδικό χώρο, από τη σκοπιά του υλικού από το οποίο έχουν κατασκευαστεί (πηλός, μάρμαρο, οστό κ.ά.), των τεχνικών που χρησιμοποιήθηκαν (πλάσιμο, λείανση, εγχάραξη, στίλβωση, όπτηση κ.ά.), της στιλιστικής απόδοσης (φυσιοκρατικά ή σχηματικά), των χρωστικών ουσιών (ώχρα, στάχη...), της οργάνωσης του διακόσμου και των μοτίβων (σπείρες, γραμμές...) και της ερμηνείας των τελευταίων (ένδυση, τατουάζ, κόμμωση...). Με δεδομένη την αντίληψη ότι το σώμα συνιστά προϊόν μιας βιολογικής κοινωνικής και πολιτισμικής διαδικασίας, η παρούσα εργασία, μέσα από μια καθαρά ανθρωπολογική προσέγγιση, επιδιώκει να προσδιορίσει με ποιον τρόπο υλικά και τεχνικές, χρώματα και μοτίβα συμμετέχουν στη διαδικασία πρόσληψης και απόδοσης του ανθρώπινου σώματος. Μέσα από αυτή τη μελέτη γίνεται αντιληπτό πως ο τρόπος με τον οποίο αποδίδεται το σώμα στις νεολιθικές κοινωνίες που έζησαν στον ελλαδικό χώρο (ανδρικό/γυναικείο, γυμνό/ντυμένο, διακοσμημένο ή μη) εκφράζει αναμφίβολα τον κοινωνικό, πολιτισμικό και συμβολικό κόσμο του νεολιθικού ανθρώπου, οι κώδικες του οποίου μας διαφεύγουν κατά ένα μεγάλο μέρος. Εξάλλου, ο τρόπος με τον οποίο προσεγγίζουν αυτά τα αντικείμενα οι αρχαιολόγοι και οι ερμηνείες που προτείνονται σήμερα αντικατοπτρίζουν άλλες νοητικές κατασκευές, αυτές ενός σύγχρονου κόσμου. Η ποικιλότητα των προσεγγίσεων μέσω της διεπιστημονικότητας μπορεί να αποδειχθεί μια πολλά υποσχόμενη οδός προς τη σύγκλιση αυτών των δύο κόσμων.

Δ10. Kourtessi-Philippakis G., 2009. «Bronze Age lithic production in Northern Greece: The evidence from settlements» (Λίθινη παραγωγή κατά την Εποχή του Χαλκού στη βόρεια Ελλάδα: τα δεδομένα από τους οικισμούς), στο B. Eriksen (επιμ.), *Lithics in metal using societies*, Højbjerg: Jutland Archaeological Society, 143-156.

Παρότι η έρευνα για την Εποχή του Χαλκού έχει γνωρίσει ιδιαίτερη ανάπτυξη στη βόρεια Ελλάδα, το ενδιαφέρον για τις λιθοτεχνίες πελεκημένου λίθου εκδηλώθηκε σχετικά πρόσφατα. Πολλοί παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται κυρίως με την ιστορία της έρευνας στην περιοχή, συμβάλλουν στο να παραμένει ξεχασμένο αυτό το τόσο ενδιαφέρον υλικό. Στόχος της παρούσας δημοσίευσης είναι να παρουσιάσει και να σχολιάσει τα δεδομένα από τη μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων που προέρχονται από εγκαταστάσεις της Εποχής του Χαλκού (Καστανάς, Μάνδαλο, Πεντάπολη Σερρών, Παραδημή κλπ.). Η προέλευση των λίθινων πρώτων υλών, η τεχνική δεξιότητα των προϊστορικών λιθοξόνων, οι τύποι των εργαλείων, η χρήση και η κατανομή στο χώρο γίνονται αντικείμενα της μελέτης σε δύο συγκεκριμένες και κρίσιμες χρονικές στιγμές: τη μετάβαση από τη Νεότερη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού αφενός και τη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού αφετέρου. Η συζήτηση αφορά ένα χώρο που βρίσκεται στην περιφέρεια των δρώμενων στο Αιγαίο, μακριά από την ακτίνα κυκλοφορίας του μηλιακού οψιανού, ο οποίος επικρατεί στα λίθινα σύνολα της νότιας Ελλάδας. Η μελέτη κατέδειξε ότι η μετάβαση από τη Νεότερη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού χαρακτηρίζεται από μείωση της λίθινης παραγωγής. Υλικά όπως ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος παύουν να χρησιμοποιούνται, ενώ άλλα, όπως ο οψιανός από τα Καρπάθια όρη, μπαίνουν σε κυκλοφορία. Από τεχνολογικής άποψης παρατηρείται μια προτίμηση προς τις φολίδες, ενώ εμφανίζονται δύο τύποι εργαλείων, η αιχμή βέλους και το διπρόσωπο οδοντωτό. Η εμφάνιση αυτού του τελευταίου τύπου δεν αποκλείεται να συνδέεται με την εισαγωγή νέων καλλιεργήσιμων ειδών και την εκμετάλλευσή τους.

Οι λιθοτεχνίες της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού χαρακτηρίζονται από μια σχετικά πενιχρή παραγωγή και μια ετερογενή τεχνολογία και τυπολογία η οποία περιλαμβάνει την επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων τέχνηρων. Ο μικρός αριθμός, ωστόσο, μελετημένων συνόλων επιβάλλει κάποιες επιφυλάξεις. Τέτοιου είδους μελέτες ανοίγουν νέες προοπτικές στη γνώση της Εποχής του Χαλκού στη βόρεια Ελλάδα, μια

περιοχή που χαρακτηρίζεται από παραδόσεις αλλά και καινοτομίες. Η προμήθεια των πρώτων υλών, οι τεχνικές διαδικασίες καθώς και η αντιπροσώπευση των τύπων των εργαλείων είναι ενδεικτικά μιας οικονομικής και κοινωνικής συνθετότητας, η οποία απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση.

- Δ11. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., Van Wijngaarden G.J.M., Σωτηρίου Α., 2009. «Η Ζάκυνθος πριν από την ιστορία», στο *Χαριστήριος Τόμος «Φιόρα Τιμής» για τον Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β΄ Συνετό, Ζάκυνθος: Φοινίκη, 509-519.***

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει μια σύγχρονη και ενημερωμένη πραγματεία για την προϊστορική Ζάκυνθο, βασισμένη στα σημερινά διαθέσιμα στοιχεία. Η μελέτη της Προϊστορικής εποχής στηρίζεται αποκλειστικά και μόνο στα αρχαιολογικά ευρήματα (αρχιτεκτονικά λείψανα, κεραμική, λίθινα και οστέινα εργαλεία, μεταλλικά αντικείμενα) αφού δεν υπάρχουν γραπτές πηγές. Κατά συνέπεια, οι πληροφορίες μας προέρχονται από ευρήματα που ήρθαν στο φως είτε με επιφανειακή έρευνα είτε με ανασκαφή. Στην περίπτωση της Ζακύνθου, εάν εξαιρέσουμε τη Μυκηναϊκή εποχή, για την οποία έχουν ανασκαφεί αρχαιολογικές θέσεις (Καμπί, Λιθακιά), οι γνώσεις μας για τις άλλες εποχές βασίζονται αποκλειστικά και μόνο σε ευρήματα από περισυλλογές που έγιναν είτε στην επιφάνεια του εδάφους είτε σε τομές που δημιουργήθηκαν από τη διάβρωση ή τη διάνοιξη δρόμων. Η γεωγραφική θέση της Ζακύνθου στην Αδριατική και στον Ιόνιο χώρο είναι ιδιαίτερα σημαντική. Το νησί φαίνεται να συμμετέχει στις οικονομικές και πολιτισμικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα τόσο στην περιοχή του Αιγαίου όσο και της Αδριατικής. Η σύγχρονη και προγραμματισμένη αρχαιολογική έρευνα, που διεξάγεται σήμερα στο πλαίσιο του προγράμματος Zakynthos Archaeology Project από την ΛΕ΄ ΕΠΚΑ, το Ολλανδικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και το Πανεπιστήμιο του Αμστερνταμ (UvA) σε συνεργασία με το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, θα επιτρέψει όχι μόνο να γνωρίσουμε τη πολιτισμική κληρονομιά του νησιού αλλά και να συμβάλουμε στην προβληματική της αρχαιολογικής έρευνας στην ανατολική και κεντρική Μεσόγειο ευρύτερα.

- Δ12. Kourtessi-Philippakis G., Kozłowski J. K., Kaczanowska M., 2009. «Les industries lithiques taillées de la grotte de Sarakinos, Béotie, Grèce: Sondages A (c. 1-22), B et B Extension» (Τα λίθινα πελεκημένα εργαλεία σύνολα από το σπήλαιο του Σαρακηνού, Βοιωτία, Ελλάδα: Τομές Α [στρ. 1-22], Β και Β Extension), στο Α. Sampson (επιμ.), *The Sarakenos Cave at Akraephnion, Boeotia, Greece, τ. I: The Neolithic and the Bronze Age*, Athens: University of the Aegean and Polish Academy of Arts and Sciences, 466-515.**

Το σπήλαιο του Σαρακηνού είναι ένα από τα λίγα ελληνικά σπήλαια που παρουσιάζουν πλήρη και συνεχή κατοίκηση από τη Μέση Παλαιολιθική έως την Εποχή του Χαλκού. Ανήκει επίσης στη χαρακτηριστική ομάδα των σπηλαίων της κεντρικής και νότιας Ελλάδας, τα οποία κατοικήθηκαν κατά το τέλος της Νεολιθικής και που βρίσκονται στο κέντρο μιας έντονης συζήτησης σχετικά με τη χρήση και το ρόλο τους. Η παρούσα μελέτη αφορά το αρχαιολογικό υλικό από τις τομές Α, Β και Β/Extension (ανασκαφές 1994-2000), το οποίο ανέρχεται συνολικά στα 799 ευρήματα. Το υλικό, που ανάγεται στην Παλαιολιθική εποχή, αποτελείται από 30 ευρήματα και προέρχεται από τις τομές Β και Β/Extension. Αν και ολιγάριθμο, το υλικό αυτό είναι ενδεικτικό της παρουσίας μιας παλαιολιθικής λιθοτεχνίας από πυριτόλιθο και ραδιολαρίτη, η οποία χαρακτηρίζεται από λεπιδόμορφη διπολική τεχνολογία Levallois και τυπικά εργαλεία της Μέσης Παλαιολιθικής. Η λιθοτεχνία αυτή παρουσιάζει πολλά κοινά χαρακτηριστικά με αντίστοιχες από τον ελλαδικό χώρο και τη Βαλκανική. Τα εργαλεία σύνολα της Νεολιθικής, ειδικά της Νεότερης, είναι πολύ πιο πλούσια. Φαίνεται ότι κατά την εποχή

αυτή η κατοίκηση του σπηλαιού ήταν πυκνή. Αποτελούνται από 725 ευρήματα και είναι πελεκημένα κατά πλειονότητα (94,20%) σε μηλιακό οψιανό. Σε μικρές ποσότητες (5,80%) χρησιμοποιήθηκαν επίσης ο πυριτόλιθος, ο ραδιολαρίτης, ο οπάλιος και ο χαλαζίας. Η σύνθεση αυτή απαντά και σε άλλα σπήλαια που κατοικήθηκαν κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική (Σκοτεινή Θαρρουνίων, Κίτσος, Αλεπότρυπα), είναι δε ενδεικτική της λειτουργίας ενός συγκεκριμένου δικτύου προμήθειας και κυκλοφορίας των λίθινων πρώτων υλών στην κεντρική και νότια Ελλάδα. Η τεχνολογική ανάλυση του υλικού μάς οδηγεί στη διαπίστωση ότι οι πρώτες φάσεις της εγχειρηματικής αλυσίδας του οψιανού (αποφλοίωση, μορφοποίηση...) δεν λάμβαναν χώρα στο σπήλαιο, σε αντίθεση με τις τελευταίες φάσεις (επιδιόρθωση των εργαλείων). Μια ποικιλία τεχνικών, όπως η άμεση ή έμμεση κρούση και η πίεση, χρησιμοποιήθηκε με κύριο στόχο τη απόκτηση λεπίδων και μικρών λεπίδων (55,50%), μικρών διαστάσεων (μέγιστο μήκος 44 χιλ. / μέγιστο πλάτος 10 χιλ.), οι οποίες υπερτερούν των φολίδων (14,50%). Λεπίδες και μικρές λεπίδες οψιανού χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια ως υπόβαθρα για την κατασκευή των εργαλείων. Ο συνολικός αριθμός των εργαλείων ανέρχεται στα 157 (22%). Επικρατούν οι σφηνίσκοι και οι λεπίδες με πλευρική επεξεργασία, ακολουθούμενοι από τα ξέστρα, τις εγκοπές, τα οδοντωτά, τους ορείς κλπ. Οι αιχμές βελών και τα φυλλόσχημα απαντούν στο Σαρακηνό αλλά σε μικρές ποσότητες (2,54%). Τα εργαλεία με στίλβη, σπάνια στη συλλογή, είναι κατασκευασμένα αποκλειστικά από πυριτόλιθο και ραδιολαρίτη. Η τυπολογική ποικιλία των νεολιθικών εργαλείων του Σαρακηνού είναι ενδεικτική των οικονομικών δραστηριοτήτων που λάμβαναν χώρα στο σπήλαιο και μας επιτρέπει να αντιληφθούμε τους λόγους για τους οποίους χρησιμοποιήθηκε. Εάν η γεωγραφική του θέση, η μορφολογία του (ευρύχωρη και φωτεινή κεντρική αίθουσα) και τα άλλα αρχαιολογικά ευρήματα (εστίες, κεραμική, άφθονα οστέινα κατάλοιπα) στηρίζουν την υπόθεση ότι το σπήλαιο χρησιμοποιήθηκε για κατοίκηση, η απουσία λεπίδων δρεπανιών δεν οφείλεται στην αποκλειστική χρήση του σπηλαιού ως ποιμνιοστάσιο αλλά μπορεί να εξηγηθεί ως αποτέλεσμα μιας εποχιακής κατοίκησης. Η μετάβαση από τη Νεότερη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού χαρακτηρίζεται από σημαντική μείωση του αριθμού των λίθινων πελεκημένων εργαλείων, γεγονός που παρατηρείται επίσης στα σύνολα του βορειοελλαδικού χώρου. Τα στρώματα της Χαλκοκρατίας της τομής Α του σπηλαιού έδωσαν μόνο 44 ευρήματα, τα οποία αντιπροσωπεύουν το 5,70% του συνολικού υλικού της ίδιας τομής. Το υλικό, ωστόσο, της Εποχής του Χαλκού χαρακτηρίζεται από τη συνέχεια των τεχνοτυπολογικών παραδόσεων της Νεολιθικής. Από την πλευρά των λίθινων πρώτων υλών, ο πυριτόλιθος, ο ραδιολαρίτης και ο οπάλιος παύουν να χρησιμοποιούνται προς όφελος του οψιανού, ο οποίος αποτελεί και το αποκλειστικό υλικό κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού. Όπως συνέβαινε και στη Νεολιθική εποχή, η κατεργασία του οψιανού κατά τη Χαλκοκρατία δεν γινόταν μέσα στο σπήλαιο. Οι λεπίδες υπερέχουν (50,02%), αλλά η παρουσία των φολίδων είναι πιο έντονη (21,42%) από ό,τι στη Νεολιθική εποχή. Παρατηρείται επίσης περιορισμός της τυπολογικής ποικιλίας των εργαλείων που γνωρίσαμε στη Νεολιθική εποχή. Το εργαλείο σύνολο της Χαλκοκρατίας αποτελείται από τρεις μόνο τύπους εργαλείων, όπως οι λεπίδες με πλευρική επεξεργασία, οι σφηνίσκοι, οι εγκοπές και τα οδοντωτά. Εργαλεία όπως τα διπρόσωπα οδοντωτά με στίλβη, τα οποία απαντούν στις θέσεις της Εποχής του Χαλκού στη βόρεια Ελλάδα και θεωρούνται στοιχεία δρεπανιών, απουσιάζουν εντελώς από το Σαρακηνό. Η απουσία αυτή, που παρατηρήθηκε και στη Νεολιθική εποχή, έχει πιθανά σχέση με τον εποχιακό χαρακτήρα της κατοίκησης και τις οικονομικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα εκεί. Η συμβολή της δημοσίευσης αυτής είναι πολύπλευρη. Πρώτον, το γεγονός ότι τα ευρήματα αυτά καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, από τη Μέση Παλαιολιθική έως την Εποχή του Χαλκού, αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών σχετικά με την εκμετάλλευση των λίθινων πρώτων υλών, την τεχνολογία και την οργάνωση των προϊστορικών κοινωνιών της κεντρικής Ελλάδας

σε διαχρονικό επίπεδο. Δεύτερον, η μελέτη αυτή φέρνει νέα στοιχεία στη συζήτηση, που αφορά την κατοίκηση των σπηλαίων κατά τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική στην κεντρική και νότια Ελλάδα, επιτρέποντας τη διεύρυνση της προβληματικής. Τρίτον, εμπλουτίζει τις γνώσεις μας σχετικά με την τεχνολογία και την οργάνωση της οικονομίας κατά την Πρώμη και Μέση Χαλκοκρατία στη νότια Ελλάδα.

- Δ13. Kourtessi-Philippakis G., 2011. «La notion de territoire: Concepts, définitions, approches» (Η έννοια του χώρου επικράτειας: Έννοιες, ορισμοί, προσεγγίσεις), στο G. Kourtessi-Philippakis & R. Treuil (επιμ.), *Archéologie du territoire, de l'Égée au Sahara*, Paris: Publications de la Sorbonne, 7-14.**

Η δημοσίευση αυτή αποτελεί την εισαγωγή στο συλλογικό τόμο *Archéologie du territoire, de l'Égée au Sahara* τον οποίον ανέλυσα παραπάνω ([Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Γ3](#)). Από ετυμολογικής άποψης, ο όρος territoire σχετίζεται με το λατινικό territorium, terra, -ae, δεν αποκλείεται όμως να προέρχεται και από το terrere που σημαίνει απειλή υποστηρίζοντας ότι πιθανά υπήρχε κάποιο λογοπαίγνιο ήδη στη λατινική γλώσσα, που συνέδεε τον έλεγχο της γης με τη δυνατότητα προστασίας της από κάποια ενδεχόμενη απειλή. Η έννοια του χώρου επικράτειας έγινε αρχικά αντικείμενο μελέτης στα ζώα, και πιο συγκεκριμένα στα πουλιά στη δεκαετία του 1920. Οι έρευνες με επίκεντρο τον άνθρωπο ξεκίνησαν μεταπολεμικά, κατά τη δεκαετία του 1970 και αναπτύχθηκαν την επόμενη δεκαετία ανάλογα με τις επικρατούσες ανθρωπολογικές και κοινωνικοοικονομικές αντιλήψεις στην κάθε χώρα, κυρίως στις ευρωπαϊκές. Η μελέτη της έννοιας του χώρου επικράτειας έλαβε αμέσως διεπιστημονική διάσταση. Ασχολήθηκαν με το θέμα οι επιστήμες της ψυχολογίας, και ειδικότερα της εθνοψυχιατρικής, της ανθρωπολογίας, της κοινωνιολογίας, της οικολογίας και της φυσικής γεωγραφίας. Στο πρώτο μέρος της παρούσας δημοσίευσης αναφέρονται οι θέσεις και τα πορίσματα της κάθε επιστήμης, που αφορούν στη μελέτη της έννοιας του χώρου επικράτειας και στον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνεται μια διεπιστημονική προσέγγιση. Στο δεύτερο μέρος γίνεται σύντομη παρουσίαση των συμβολών που συνθέτουν το έργο.

- Δ14. Kourtessi-Philippakis G., 2011. «Les îles ioniennes au Paléolithique: Peuplement et territoires en Grèce insulaire» (Τα Ιόνια νησιά στην Παλαιολιθική εποχή: Εποίκηση και χώροι επικράτειας στη νησιωτική Ελλάδα), στο G. Kourtessi-Philippakis & R. Treuil (επιμ.), *Archéologie du territoire, de l'Égée au Sahara*, Paris: Publications de la Sorbonne, 59-71.**

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει τα διαθέσιμα δεδομένα για την κατοίκηση των Ιόνιων νησιών κατά την Παλαιολιθική εποχή και να σχολιάσει την έννοια του χώρου επικράτειας (territory) στην περιοχή. Ο κατακερματισμός των Ιόνιων νησιών και οι μεταβολές στη θαλάσσια στάθμη και στις ακτογραμμές του απέναντι ηπειρωτικού χώρου δεν καθιστούν εφικτή τη συνολική εκτίμηση του θέματος. Εάν όμως προσεγγίσει κανείς το ζήτημα χρονολογικά, διαπιστώνει τα παρακάτω. Τα διαθέσιμα δεδομένα για την αποκατάσταση των χώρων επικράτειας κατά την Αρχαιότερη Παλαιολιθική είναι ελάχιστα και το εγχείρημα δεν είναι δυνατόν να επιτευχθεί λόγω της σπανιότητας των ευρημάτων. Αντίθετα, κατά τη Μέση Παλαιολιθική οι ανθρώπινες εγκαταστάσεις λάμβαναν χώρα στις περιοχές στις οποίες απαντούν σήμερα οι αποθέσεις της ερυθρογής (terra rossa). Ιδιαίτερο βάρος δίδεται στη μελέτη της θέσης Άγιος Νικόλαος Βασιλικός στη Ζάκυνθο, η οποία αποτέλεσε χώρο περισυλλογής πρώτης ύλης κροκάλων πυριτόλιθου και κατεργασίας. Η σπανιότητα των ευρημάτων από θέσεις ανοικτού χώρου της Ύστερης Παλαιολιθικής μάς οδηγεί στο να περιοριστούμε στο παράδειγμα του σπηλαίου της Γράβας, ΝΔ Κέρκυρα, σε συνάφεια

με τα άλλα σπήλαια και τις βραχοσκεπές που βρίσκονται στην Ήπειρο. Τέλος, η υπόθεση ενός συγκεκριμένου μοντέλου οργάνωσης της οικονομίας και εκμετάλλευσης του χώρου από τους παλαιολιθικούς κυνηγούς, σύμφωνα με μια εποχιακή μετακίνησή τους ανάλογη με αυτή των Σαρακατσάνων (uplands-lowlands), η οποία είχε προταθεί από τους άγγλους ερευνητές κατά τη δεκαετία του 1960, αναθεωρείται υπό το φως νεότερων παρατηρήσεων προς την κατεύθυνση ότι οι μετακινήσεις των κυνηγών-τροφοσυλλεκτών στην περιοχή ήταν πολυσύνθετες και πρέπει να αντιμετωπιστούν σε μικρότερη γεωγραφική κλίμακα.

Η εργασία αυτή αναδεικνύει, μεταξύ άλλων, την ανάγκη σύγκλισης της φυσικής και της πολιτισμικής διάστασης για την κατανόηση των χώρων επικράτειας στην περίπτωση των νησιωτικών χώρων.

- Δ15. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2013. «Η εγχειρηματική αλυσίδα του οψιανού: Τύποι εργαλείων», στο Γ. Παπαθανασόπουλος, *Το Νεολιθικό Διρό: Σπήλαιο Αλεπότρυπα, Αθήνα: Μέλισσα, 81-93.***

Η δημοσίευση επιχειρεί μια πρώτη παρουσίαση, υπό μορφή σύντομων κειμένων και λημμάτων της προϊστορικής λιθοτεχνίας από το σπήλαιο της Αλεπότρυπας η διεξοδική μελέτη της οποίας παρατίθεται στη δημοσίευση Δ17.

- Δ16. Kourtessi-Philippakis G., 2014. «Pierres de foudre et pierres taillées: l'émergence de la Préhistoire en Grèce, 1836-1905» (Κεραύνια και λίθινα λαξευμένα εργαλεία: η εμφάνιση της Προϊστορίας στην Ελλάδα, 1836-1905) στο Collectif, *La Grèce des origines, entre rêve et archéologie. Paris: Réunion des Musées Nationaux, 20-27.***

Το άρθρο αυτό πραγματεύεται την εμφάνιση των πρώτων λίθινων λαξευμένων εργαλείων στην Ελληνική Αρχαιολογία και σχολιάζει την αντιμετώπισή τους από τους λογίους της εποχής και την επιστημονική κοινότητα αρχίζοντας από τον George Finlay ο οποίος έρχεται να αντικρούσει την ιδέα ότι "οι λίθινες οψιανού που περισυνέλεξε στο Μαραθώνα δεν είναι όπλα των Ελλήνων εναντίον των Περσών αλλά όπλα και εργαλεία των λαών που έζησαν στον ελλαδικό χώρο πριν από τους Έλληνες και τους Πελασγούς". Στη συνέχεια ο γεωολόγος Ferdinand Fouqué θα προβληματιστεί για τις λεπίδες οψιανού που θα περισυλλέξει στη Σαντορίνη, θα τις συγκρίνει με αυτές που γνωρίζει από το Μεξικό και θα στραφεί προς τη Μήλο για να εντοπίσει την προέλευση της πρώτης ύλης. Το 1867 τα δημοσιεύματα των Francois Lenormant και Albert Dumont στο περιοδικό *La Revue Archéologique* θα εγείρουν το ερώτημα της ύπαρξης μιας "Εποχής του Λίθου" σε μια "κλασική" χώρα συζητώντας το ζήτημα των κεραύνιων λίθων και της ύπαρξης λημναίων οικισμών στην Ελλάδα, όπως στην Ελβετία. Ο δεύτερος μάλιστα, ακολουθώντας το παράδειγμα του John Lubbock, θα προτείνει επίσης μια κατάταξη των λίθων τέχνηρων σε δύο εποχές, την Παλαιολιθική για τα εργαλεία από πυριτόλιθο και τη Νεολιθική για τα ευρήματα της Σαντορίνης. Ωστόσο, η έκθεση των ευρημάτων των Μυκηνών από τον Schliemann το 1877 και η διεξαγωγή του Α' Διεθνούς Αρχαιολογικού Συνεδρίου στην Αθήνα το 1902 θα αποτελέσουν το φρένο για την συνέχιση των συζητήσεων για την Απώτερη Προϊστορία του ελλαδικού χώρου, προσανατολίζοντας την έρευνα στην Πρωτοϊστορία και την Κλασική Αρχαιότητα για πολλές ακόμα δεκαετίες.

- Δ17. Kourtessi-Philippakis G., 2018. «The chipped stone industries of Alepotrypa Cave: a general presentation» (Τα λίθινα λαξευμένα εργαλεία σύνολα του σπηλαίου της Αλεπότρυπας: μια γενική παρουσίαση) στο A. Papathanasiou, W. A. Parkinson, D. J. Pullen, M. L. Galaty, P. Karkanas (επιμ.), *Neolithic Alepotrypa Cave in the Mani,***

Οι ανασκαφές στο σπήλαιο της Αλεπότρυπας έφεραν στο φως 868 λίθινα τέχνηρα, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από την Αίθουσα Β (n = 526, 60.59%) και ειδικά από την Τομή Β1 (n = 324) και τις ανσκαφές που έγιναν σε συγκεκριμένα σημεία της ίδιας αίθουσας όπως Β2 (n = 111), Β3 (n = 17), Β4 (n = 12), Β5 (n = 21), Β6 (n = 33) and Β7 (n = 8). Μια μικρότερη ποσότητα (n = 67, 7.71%) προέρχεται από τις Αίθουσες Α, Δ και Ζ. Οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν για τη λάξευση είναι κατά κύριο λόγο μηλιακός οψιανός (91.70%) ο οποίος συμπληρώνεται από πυριτικά πετρώματα σε μικρή ποσότητα (7.83%). Ο οψιανός επικρατεί στα στρώματα της Νεότερης/Τελικής Νεολιθικής. Εξάιρηση σε αυτό το σχήμα αποτελεί η Αίθουσα Α όπου εντοπίστηκαν κατάλοιπα της Αρχαιότερης Νεολιθικής και όπου οι αναλογίες των πρώτων υλών αντιστρέφονται.

Από τεχνολογικής άποψης, παρατηρούμε ότι ακατέργαστες μάζες οψιανού, αποφλοιωμένα κομμάτια ή ακόμα πρώτες φολίδες δεν βρέθηκαν στο σπήλαιο. Αυτό σημαίνει ότι τα πρώτα στάδια της εγχειρηματικής αλυσίδας που αφορούν την περισυλλογή, τη δοκιμασία και την αποφλοίωση αυτής της πρώτης ύλης δεν λάμβαναν χώρα μέσα στο σπήλαιο. Αντίθετα, τα επόμενα στάδια, που αφορούν τη μορφοποίηση του πυρήνα και την παραγωγή προϊόντων, αντιπροσωπεύονται από φολίδες ανανέωσης της επιφάνειας κρούσης και λεπίδες με υπέρβαση, πράγμα το οποίο σημαίνει ότι η κατεργασία και η παραγωγή των προϊόντων από οψιανό γινόταν επιτόπου.

Ο εργαλειικός εξοπλισμός περιλαμβάνει τις παρακάτω κατηγορίες εργαλείων: α) τερματικά ξέστρα: είναι συνήθως τύπος εργαλείου κατά τη Νεότερη Νεολιθική εποχή στο Αιγαίο. Ως υπόβαθρα χρησιμοποιούνται κυρίως λεπίδες, με ή χωρίς επεξεργασία στις πλευρές, και σπανιότερα φολίδες. Το μέτωπο διαμορφώνεται συνήθως στη μία από τις δύο απολήξεις του υποβάθρου, κυρίως στην άνω απόληξη (απλό ξέστρο) και σπανιότερα και στις δύο (διπλό ξέστρο), β) κολοβώσεις: πρόκειται για εργαλεία που φέρουν συνήθως στο άνω άκρο τους τομή διαμορφωμένη με απότομη επεξεργασία και κάθετη στον κατά μήκος άξονα των υποβάθρων, τα οποία είναι κυρίως λεπίδες. Οι κολοβώσεις είναι ευθύγραμμες, οριζόντιες ή κεκλιμένες προς τα αριστερά ή τα δεξιά, γ) εγκοπές: τα εργαλεία με εγκοπές χρησιμοποιούν ως υπόβαθρα λεπίδες, παρατηρούνται όμως και εγκοπές σε φολίδες. Ανάλογα με την τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για τη διαμόρφωση της εγκοπής διακρίνουμε: εγκοπές διαμορφωμένες με λεπτή συνεχή επεξεργασία, αφενός, και «κλακτόνιες» εγκοπές, αφετέρου, που δημιουργήθηκαν με ένα μόνο χτύπημα. Οι εγκοπές συνδυάζονται συνήθως με πλευρές χωρίς επεξεργασία ή με πολύ λεπτή επεξεργασία «χρήσης», δ) οδοντωτά: το υπόβαθρο των οδοντωτών εργαλείων είναι φολίδες, καθώς επίσης και λεπίδες ή μικρές λεπίδες. Η οδόντωση επιτυγχάνεται με μια λεπτή συνεχή επεξεργασία, η οποία διαμορφώνει μικρές συνεχόμενες εγκοπές, ε) σφηνίσκοι: θεωρούνται εργαλεία a posteriori επειδή τα αρνητικά κοίλα αποτυπώματα των αποσχίσεων που παρατηρούνται στην επιφάνειά τους προκύπτουν ως αποτέλεσμα της χρήσης τους, στ) οπείς: χαρακτηρίζονται αφενός από το σώμα και αφετέρου από το αιχμηρό άκρο, το οποίο διαμορφώνεται με τη σύγκλιση των δύο πλευρών που φέρουν μια συνεχή απότομη ή ημιαπότομη επεξεργασία, ζ) σύνθετα εργαλεία: παρουσιάζουν ένα συνδυασμό δύο ή περισσότερων ενεργών άκρων ή πλευρών, η) λεπίδες με πλευρική επεξεργασία και στίλβη: πρόκειται για μια μικρή ομάδα εργαλείων, η πρώτη ύλη των οποίων είναι πυριτολιθικά πετρώματα και το υπόβαθρο, η λεπίδα. Αυτή η φύση των πετρωμάτων επιτρέπει τη διάκριση της στίλβης στις πλευρές –όταν αυτή υπάρχει– σε αντίθεση με τα εργαλεία από οψιανό, στα οποία η στίλβη δεν διακρίνεται με γυμνό οφθαλμό. Η στίλβη συνδυάζεται συχνά με μια λεπτή επεξεργασία στη μια ή και στις δύο πλευρές, θ) διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές: πρόκειται για αιχμηρά εργαλεία, η σιλουέτα των οποίων θυμίζει μορφές φύλλων. Οι

διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές φέρουν επίπεδη επεξεργασία, η οποία καλύπτει όλη σχεδόν την επιφάνεια και των δύο όψεων του υποβάθρου. Η τεχνική που χρησιμοποιήθηκε για την παραγωγή τους ήταν η κρούση με μαλακό κρουστήρα ή η πίεση. Καμία από τις διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές δεν φέρει ίχνη στείλωσης. Οι πλευρές είναι κυρίως ευθύγραμμες και σπάνια οδοντωτές, 1) αιχμές βελών: είναι ένας πολύ γνωστός εργαλειακός τύπος της Νεότερης Νεολιθικής. Στην Αλεπότρυπα απαντά αποκλειστικά ο τύπος των αιχμών με μίσχο, με πολλές παραλλαγές όσον αφορά τη μορφή του εργαλείου, τις διαστάσεις του και τον τύπο της επεξεργασίας.

Η χωρική κατανομή των λιθοτεχνιών παρουσιάζει ενδιαφέρον αν και η παλαιότητα των ανασκαφών δεν επιτρέπει να εξαγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Όπως είδαμε παραπάνω η Αίθουσα Β παραμένει η πιο πλούσια αίθουσα σε υλικό ενώ οι Αίθουσες Α, Δ και Ζ είναι ιδιαίτερα φτωχές. Εκτός από το γεγονός ότι αυτό οφείλεται στο ότι η κύρια νασκαφική τομή βρίσκεται στην αίθουσα Β, μια τέτοια ανισότητα υλικού αντανακλά ίσως και διαφορετική χρήση των χώρων.

Δ18. Hayward Ch., Morgan C., Kourtessi-Philippakis G., Metaxas O. (υπό δημοσίευση). «Corinthian Oolitic Limestone Quarrying and First Results of the Kenchreai Quarry Survey» (Η εξόρυξη του κορινθιακού ωολιθικού ασβεστόλιθου και τα πρώτα αποτελέσματα της επιφανειακής έρευνας στις Κεγχρεές) στο K. Kissas & T. Mattern (επιμ.), Kenchreai. *The cemetery of Kokkina Kivouria and recent studies in the area of eastern Corinth*. Wiesbaden: Harrassowitz-Verlag.

Η συμμετοχή μου σε αυτή τη δημοσίευση αφορά τη μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων (n=470) που περισυλλέχθηκαν κατά την έρευνα επιφανείας που έγινε σε μια θέση ιστορικών χρόνων όπως αυτή των Κεγχρεών. Η πρώτη ύλη είναι κατά πλειονότητα ο πυριτόλιθος ενώ ο οψιανός αποτελεί μόνο το 7% του συνόλου. Ο πυριτόλιθος είναι τοπικής προέλευσης όπως έδειξε η παρουσία μικρών κροκάλων από το ίδιο υλικό που περισυλλέχθηκαν στη περιοχή κατά τη διάρκεια μιας σύντομης έρευνας στο πεδίο. Οι κροκάλες λαξεύτηκαν επί τόπου με την τεχνική της άμεσης κρούσης και με στόχο την παραγωγή φολίδων όπως έδειξε η τεχνολογική ανάλυση. Η εγχειρηματική αλυσίδα του οψιανού, ελλειπής, παρουσιάζει μια διαφορετική εικόνα με επικράτηση των λεπίδων. Τα εργαλεία (20%) περιλαμβάνουν κυρίως φολίδες με επεξεργασία, εγκοπές, σφηνίσκους ενώ τύποι όπως διατηρητικά εργαλεία και κολοβώσεις είναι σπάνιοι. Πρόκειται για ένα ετερογενές σύνολο, ένα μέρος του οποίου μπορεί να αποδοθεί στη Νεολιθική, ένα άλλο στην εποχή του Χαλκού και ιδιαίτερα στη Μέση/Υστερη και τέλος το σύνολο των λαξευμένων κροκάλων στους ιστορικούς χρόνους.

Ε - ΑΡΘΡΑ ΣΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

E1. Kourtessi-Philippakis G., 1978-1979. «Le site préhistorique d'Aïn-Korirech, Algérie» (Η προϊστορική θέση του Αϊν-Κοριρές, Αλγερία), *Libya* XXVI-XXVII, 69-80.

Μια σύντομη ανασκαφή στη θέση Αϊν-Κοριρές της Βόρειας Αλγερίας το 1960 έφερε στο φως ένα στρώμα κατοίκησης που χρονολογήθηκε στην Επιπαλαιολιθική εποχή. Το υλικό περιλαμβάνει 1.936 αποτμήματα από πυριτόλιθο, 146 θραύσματα κελύφους αυγών στρουθοκαμήλου (*Struthio camelus*), άφθονα όστρεα, οστά, δύο δόντια αντιλόπης (*Alcelaphus buselaphus*) και αντικείμενα κόσμησης. Το λίθινο εργαλειακό σύνολο, που αποτέλεσε και το αντικείμενο της παρούσας δημοσίευσης, μελετήθηκε τόσο από τεχνολογική όσο και από τυπολογική άποψη. Η ανάλυση των πυρήνων (84)

και των αποκρουσμάτων (1.616) προσδιόρισε τις τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν σε όλα τα στάδια επεξεργασίας της πρώτης ύλης. Πρόκειται για την τεχνική της κρούσης σε κροκάλες πυριτόλιθου μικρών διαστάσεων. Η εξέταση των εργαλείων (238) προσδιόρισε συγκεκριμένους τύπους, όπως εργαλεία με εγκοπές και οδοντωτά, μικρές λεπίδες με στομωμένη ράχη, ξύστρα, γλυφίδες κ.ά., κλασικούς κατά την Τελική Ύστερη Παλαιολιθική και την Επιπαλαιολιθική στη λεκάνη της Μεσογείου.

Το υλικό από τη θέση Αϊν-Κοριρές της Αλγερίας εντάσσεται στην ίδια χρονοπολιτισμική σφαίρα με αυτήν του τέλους της Ύστερης Παλαιολιθικής της βόρειας ακτής της Μεσογείου. Αναλογίες παρατηρούνται στον ελλαδικό χώρο με το υλικό του σπηλαιού Φράγγχι στην Αργολίδα. Η δημοσίευση αυτή μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε την ύπαρξη μιας «κοινής», που επικρατεί στη Μεσόγειο προς το τέλος της Ύστερης Παλαιολιθικής.

E2. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1981. «Η λιθοτεχνία της Πεντάπολης», στο Δ. Γραμμένος, «Ανασκαφή σε οικισμό της Εποχής του Χαλκού (Πρώιμης) στην Πεντάπολη του νομού Σερρών», *Αρχαιολογική Εφημερίδα*, 119-122.

Η συλλογή της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού από την Πεντάπολη Σερρών αποτελείται από 270 ευρήματα. Η μελέτη της έδειξε ότι οι προϊστορικοί κάτοικοι της Πεντάπολης χρησιμοποίησαν για την κατασκευή των εργαλείων τους ένα πυριτικό πέτρωμα μέτριας ποιότητας και χρώματος καστανού πορτοκαλόχρου. Μεγάλα κομμάτια πρώτης ύλης περιλαμβάνονται επίσης στη συλλογή σχεδόν αδούλευτα. Η τεχνολογική ανάλυση επιβεβαίωσε τη χρήση της τεχνικής της κρούσης σε ένα υλικό μέτριας ποιότητας, το οποίο οι κάτοικοι της Πεντάπολης επεξεργάστηκαν σε εξαντλητικό βαθμό. Μεταξύ των προϊόντων επικρατούν οι φολίδες σε σύγκριση με τις λεπίδες. Οι πυρήνες απαντούν σε μικρό αριθμό. Τα απολείσματα και τα άλλα ακαθόριστα θραύσματα αφθονούν. Όλα αυτά τα στοιχεία δείχνουν ότι η κατεργασία του υλικού γινόταν στον κατοικημένο χώρο. Τα εργαλεία είναι μόνον 19 τον αριθμό. Η ποικιλία ωστόσο των τύπων που απαντούν εδώ είναι εξαιρετική για μια τόσο μικρή συλλογή. Πρόκειται για τα χαρακτηριστικά διπρόσωπα οδοντωτά εργαλεία της Χαλκοκρατίας, δουλεμένα σε μικρές παχιές φολίδες πυριτόλιθου, που συνοδεύονται από γεωμετρικούς μικρόλιθους, αιχμές βελών, λεπίδες δρεπανιών με στίλβη, οπείς κ.ά. Η παρουσία αυτών των τύπων εργαλείων πληροφορεί για την παράλληλη άσκηση οικονομικών δραστηριοτήτων όπως η γεωργία και το κυνήγι. Η στρωματογραφική κατανομή των εργαλείων δεν μοιάζει, ωστόσο, ενδεικτική κάποιας πολιτισμικής εξέλιξης στο πλαίσιο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

Πρόκειται όχι μόνο για μια από τις λίγες δημοσιεύσεις λίθινων εργαλείων της Εποχής του Χαλκού από τον βορειοελλαδικό χώρο, αλλά και για την πρώτη φορά που επιχειρείται δημοσίευση αντίστοιχου υλικού στην ελληνική γλώσσα. Η συλλογή της Πεντάπολης, που εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα μελέτης των λίθινων εργαλείων συνόλων των θέσεων της Εποχής του Χαλκού από τον βορειοελλαδικό και ευρύτερο βαλκανικό χώρο, οδήγησε στη μελέτη υλικού και από άλλες θέσεις όπως ο Καστανάς, το Σοβγιάν, το Αρχοντικό κλπ. (βλ. Δημοσίευμα αρ. Δ10 όπου και σύνθεση).

E3. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. & Φάκλαρης Π., 1987-1990. «Οικισμός Προϊστορικών χρόνων στη Λεπτή Ορεστιάδας», *Θρακική Επετηρίδα τ. 7ος*, αφιερωμένος στην 80ή επέτειο των γενεθλίων του καθηγητού Γ. Μπακαλάκη, 145-157.

Ο προϊστορικός οικισμός της Λεπτής εντοπίστηκε νοτιοδυτικά του ομώνυμου χωριού, κοντά στην Ορεστιάδα του νομού Έβρου. Τα αρχαιολογικά ευρήματα που περισυλλέχθηκαν επιφανειακά, αποτελούνται από κεραμικά όστρακα και εργαλεία. Η

κεραμική (μελέτη Π. Φάκλαρη) συγκρίνεται με αυτή της Παραδημής και των Προσκυνητών και ανάγεται στη Νεότερη Νεολιθική. Το λίθινο εργαλειοκόμπος της Λεπτής αποτελείται από 96 αποτμήματα, εκ των οποίων 7 είναι πυρήνες, 66 προϊόντα κατεργασίας χωρίς επεξεργασία και 9 εργαλεία. Παρά τον επιφανειακό της χαρακτήρα, η συλλογή της Λεπτής παρουσιάζει μεγάλη ενότητα τόσο από τυπολογική όσο και από τεχνολογική άποψη. Χρησιμοποιήθηκαν εδώ τοπικά πυριτικά πετρώματα, τα οποία δουλεύτηκαν με την τεχνική της κρούσης. Στόχος των προϊστορικών λιθοξόνων ήταν η παραγωγή λεπίδων με τριγωνική ή τραπεζοειδή τομή. Οι τύποι των εργαλείων είναι χαρακτηριστικοί της Νεότερης Νεολιθικής του βορειοελλαδικού χώρου, όπως τερματικά ξέστρα σε φολίδες και σε λεπίδες, λεπίδες με οδοντωτή πλευρά και άλλες με λεπτή ασυνεχή επεξεργασία. Το ενδιαφέρον της Λεπτής έγκειται στο γεγονός ότι αντιπροσωπεύονται εδώ όλες οι φάσεις της τεχνολογικής αλυσίδας, δηλαδή το σύνολο των τεχνολογικών διαδοχικών διαδικασιών από την προμήθεια της πρώτης ύλης έως την απόρριψη των εργαλείων. Η ανάλυση επιτρέπει τη διαπίστωση ότι οι πρώτες φάσεις κατεργασίας του υλικού λάμβαναν χώρα στην ίδια τη θέση.

Η δημοσίευση αυτή μας επέτρεψε να διαπιστώσουμε πως ακόμα και οι επιφανειακές περισυλλογές λίθινων πελεκημένων εργαλειοκόμων συνόλων είναι φορείς χρήσιμων πληροφοριών. Η παράλληλη παρουσία της κεραμικής επιτρέπει μια ασφαλέστερη χρονολογική ένταξη αυτού του υλικού.

- E4. Lespez L, Tsirtsoni Z, Darcque P., Koukouli-Chryssanthaki H., Malamidou D., Treuil R., Davidson R., Kourtessi-Philippakis G., Oberlin C., 2013. «The lowest levels at Dikili Tash, northern Greece: A missing link in the Early Neolithic of Europe» (Τα κατώτερα στρώματα στο Ντικιλί Τας, βόρεια Ελλάδα: Ένας χαμένος κρίκος της Αρχαιότερης Νεολιθικής της Ευρώπης), *Antiquity* 87, 30-45.**

Στο πλαίσιο της τρίτης ερευνητικής περιόδου, που διεξάγεται στην προϊστορική τούμπα του Ντικιλί Τας στην ανατολική Μακεδονία από το 2008 και εξής, διενεργήθηκαν γεωμορφολογικές έρευνες με πυρήνες δειγματοληψίας ιζημάτων «καρότα» σε διάφορα σημεία της τούμπας που ανέδειξαν χρονολογημένα με ¹⁴C άνθρακα στρώματα (6500-5900 cal. BC), τα οποία ανάγονται στην Αρχαιότερη Νεολιθική καθώς και αρχαιολογικά ευρήματα (κεραμική, λίθινα εργαλεία...) μεταξύ των οποίων και ένα ημικυκλικό τερματικό ξέστρο από λευκό χαλκηδόνιο. Μέχρι σήμερα, η Αρχαιότερη Νεολιθική ήταν άγνωστη όχι μόνο στην ανατολική Μακεδονία αλλά και σε όλη την περιοχή που εκτείνεται από τον Έβρο έως τον Αξιό. Αντίθετα, θέσεις της ίδιας εποχής είχαν εντοπιστεί και ανασκαφεί τόσο στο βουλγαρικό έδαφος πλησίον των συνόρων (π.χ. Κοβάτσεβο) όσο και στη δυτική Μακεδονία (π.χ. Γιαννιτσά, Μαυροπηγή). Η απουσία αυτή οδήγησε τους ερευνητές σε υποθέσεις διάδοσης του νεολιθικού πολιτισμού από την Εγγύς Ανατολή προς τη νοτιοανατολική Ευρώπη μέσω οδών που δεν λάμβαναν υπόψη τους την προαναφερθείσα περιοχή. Οι ενδείξεις (χρονολογήσεις και ευρήματα) από το Ντικιλί Τας, εάν βεβαίως επιβεβαιωθούν και με ανασκαφική έρευνα, θα ανατρέψουν καθοριστικά τις ισχύουσες θεωρίες σχετικά με την εποίκηση του ελλαδικού χώρου κατά την αρχή της Νεολιθικής και συγκεκριμένα τις οδούς που ακολούθησαν άνθρωποι και αγαθά γι' αυτόν το σκοπό.

- E5. Kourtessi-Phillipakis G. & Beck J., 2016. «Kalamas, Thesprotie, Grèce: Les travaux dans la zone 4 (2015) » (Καλαμάς, Θεσπρωτία, Ελλάδα: οι εργασίες στη ζώνη 4 (2015)), *Antike Kunst* 69, 157-162.**

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει τα αποτελέσματα της έρευνας επιφανείας στο Μέσο Καλαμά Θεσπρωτίας και συγκεκριμένα στη Ζώνη 4. Η ζώνη 4 εκτείνεται νότια του ποταμού Καλαμά, νοτιοδυτικά του ορεινού όγκου της Ντούλκας και ανατολικά της

Ηγουμενίτσας. Αποτελείται από δύο επιμήκεις ορεινούς όγκους, το Πιθάρι στα δυτικά της ζώνης, με κατεύθυνση ΒΑ - ΝΔ, και το Βαράθι στα ανατολικά της ζώνης με κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ. Μεταξύ των δύο αυτών ορεινών όγκων εκτείνεται μια κοιλάδα με εποχιακό χείμαρρο κατεύθυνσης Β-Ν εκατέρωθεν του οποίου απλώνονται δασωμένες και καλλιεργούμενες εκτάσεις που εκτείνονται έως τις απόκρημνες πλαγιές του όρους Πιθάρι και Βαράθι αντίστοιχα. Στα βόρεια της κοιλάδας βρίσκεται το χωριό Δριμίτσα - Αγ. Αθανάσιος και στα νότια οι οικισμοί Πεστανιώτικα και Λάκκα που αποτελούν το νότιο όριο της ζώνης. Τα χωριά αυτά που είναι και τα μοναδικά στην περιοχή της έρευνας χαρακτηρίζονται από εγκατάλειψη, καθώς είναι ελάχιστοι οι μόνιμοι κάτοικοι και τα ίδια είναι συνδεδεμένα περισσότερο με αγροκτηνοτροφικές δραστηριότητες, τις μόνες που, μαζί με ένα σύγχρονο λατομείο ανατολικά της Δριμίτσας, δίνουν στοιχεία ανθρώπινης παρέμβασης στο φυσικό χώρο. Η επιφανειακή έρευνα της ζώνης 4 κατά την οποία περπατήθηκαν στο σύνολο 176 αγροτεμάχια, πραγματοποιήθηκε σε τρεις ενότητες: Ζώνη 4Α – Δριμίτσα - Αγ. Αθανάσιος, Ζώνη 4Β - Πιθάρι και Ζώνη 4Γ- Βαράθι. Η Ζώνη 4 ήταν ιδιαίτερα πλούσια σε ευρήματα αποτελούμενα κυρίως από λίθινα τέχνηρα και κεραμική. Ο συνολικός αριθμός ανέρχεται στα 3.900 ευρήματα από τα οποία το 75% αποτελείται από λίθινα ευρήματα και το 25% από όστρακα κεραμικής. Η τεχνομορφολογική μελέτη των λίθινων είναι σε εξέλιξη.

- E6. Ruka R., Galaty M. L., Riebe D., Tykot R., Gjipali I., Kourtessi-Phillipakis G., 2019. «P-XRF analysis of obsidian artifacts from Albania: Crossroads or Cul-de-sac?» (Αναλύσεις με τη μέθοδο P-XRF τέχνηρων από οψιανό από την Αλβανία: Σταυροδρόμι η αδιέξοδο). *Journal of Archaeological Science-Reports*, 14, 39-49.**

Το άρθρο αυτό εστιάζει στη σπανιότητα του οψιανού στις προϊστορικές λιθοτεχνίες της Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού στην Αλβανία και επιχειρεί να αιτιολογήσει αυτο το γεγονός. Η ανάλυση των προϊστορικών τέχνηρων από οψιανό που περισυλλέχθηκαν τόσο στις ηπειρωτικές όσο και στις παράκτιες θέσεις της Αλβανίας με τη μέθοδο P-XRF υποδεικνύει κατά πλειονότητα μια μηλιακή προέλευση της συγκεκριμένης πρώτης ύλης. Η σπανιότητα/απουσία αυτή ερμηνεύεται μάλλον ως μια επιλογή των προϊστορικών λιθοξόων, οι οποίοι φαίνεται ότι είχαν στραφεί προς τις άφθονες πηγές εξαιρετικής λαξευτικής ικανότητας τοπικών πυριτολιθικών πετρωμάτων. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, να υπήρχαν και κοινωνικοί λόγοι οι οποίοι δεν απαιτούσαν τη χρήση οψιανού στις ταφικές κυρίως πρακτικές ιδιαίτερα κατά την Εποχή του Χαλκού όπου τα μεταλλικά αντικείμενα γίνονται φορείς ανταλλαγών και επικοινωνίας μεταξύ των γειτονικών πληθυσμών.

Z - ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ

- Z01. Kourtessi-Philippakis G., 1982. «Réflexions sur l'hypothèse d'un déplacement saisonnier des chasseurs paléolithiques en Épire, Grèce» (Σκέψεις γύρω από την υπόθεση μιας εποχιακής μετακίνησης των παλαιολιθικών κυνηγών της Ηπείρου). *Séminaire sur les structures d'habitat, Circulation et échanges: Le déplacement et le séjour*, Paris: Collège de France, 241-247.**

Οι ανασκαφές της βρετανικής ομάδας στην Ήπειρο υπό τον E. S. Higgs και οι έρευνες του A. Σορδίνια στην Κέρκυρα κατά τη δεκαετία του 1960, έφεραν στο φως σημαντικό αριθμό παλαιολιθικών θέσεων, οι οποίες παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη κατανομή στο χώρο της βορειοδυτικής Ελλάδας. Διακρίνονται αφενός οι θέσεις της ενδοχώρας (π.χ.

Καστρίτσα) και αφετέρου οι θέσεις της παραλιακής ζώνης (π.χ. Ασπροχάλικο, Κοκκινοπηλός, Γράβα). Η κατανομή αυτή των παλαιολιθικών θέσεων οδήγησε τους άγγλους ερευνητές στην πρόταση ενός συγκεκριμένου μοντέλου οργάνωσης της οικονομίας και εκμετάλλευσης του χώρου από τους παλαιολιθικούς κυνηγούς, σύμφωνα με μια εποχιακή μετακίνησή τους ανάλογη με αυτή των Σαρακατσάνων. Στην ανακοίνωση αναλύονται οι συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε αυτή η πρόταση και προτείνεται μια κριτική αντιμετώπισή της. Εάν τα τοπογραφικά δεδομένα μπορούν να υποστηρίξουν μια τέτοια υπόθεση, τα αρχαιολογικά στοιχεία, έτσι όπως προκύπτουν κατά τις ανασκαφές των παραπάνω θέσεων, δεν επιτρέπουν αντίστοιχα συμπεράσματα, πόσο μάλλον που την εποχή κατά την οποία έγινε η πρόταση η μελέτη τους βρισκόταν σε προκαταρκτικό στάδιο.

Η δημοσίευση αυτή προσφέρει μια κριτική αντιμετώπιση του μοντέλου που προτάθηκε από τους άγγλους ερευνητές της Παλαιολιθικής εποχής στην Ήπειρο και που αφορά την οργάνωση της οικονομίας και του τρόπου ζωής. Υπογραμμίζει το ρόλο που διαδραματίζει το αρχαιολογικό υλικό, χωρίς τη διεξοδική μελέτη του οποίου είναι ανέφικτη η συγκρότηση μιας ερμηνευτικής πρότασης.

Z02. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1990. «Η διερεύνηση της παλαιολιθικής κατοίκησης στην ανατολική Μακεδονία: Προκαταρκτική ανακοίνωση, 1989-90». Με τη συμβολή των Χ. Γεωργίου, Λ. Δημάδη & Κ. Τρανταλίδου. *AEMΘ* 4, 553-559.

Πρόκειται για την παρουσίαση των πρώτων αποτελεσμάτων του προγράμματος διερεύνησης της παλαιολιθικής κατοίκησης στην ανατολική Μακεδονία υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας και με τη συνεργασία της ΙΗ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας και του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ). Η γεωλογική μελέτη της περιοχής, η οποία ήταν μέχρι πρόσφατα terra incognita όσον αφορά την κατοίκηση κατά την Παλαιολιθική εποχή, έφερε στο φως πρωτογενείς πηγές των πρώτων υλών που χρησιμοποίησε ο προϊστορικός άνθρωπος για την κατασκευή των εργαλείων του: πρόκειται για πυριτικά ένυδρα υδροθερμικά πετρώματα, όπως χαλκηδόνιοι, που απαντούν στο βορειοανατολικό τμήμα της ανατολικής Μακεδονίας στην περιοχή του Αρκουδορέματος και σε αυτή των Θερμών Νιγρίτας. Ο χαλαζίας απαντά σε φλέβες μέσα στους γρανοδιορίτες και αφθονεί προς τα δυτικά της περιοχής. Η γεωμορφολογική μελέτη διαπίστωσε την ύπαρξη αναβαθμίδων στο Νέστο και στους κύριους παραποτάμους του, καθώς και «επιφανειών επιπέδωσης» σε υψόμετρο 1.400-1.600 μ. Οι χώροι αυτοί θα αποτελέσουν μελλοντικά αντικείμενο της έρευνας. Σε πολλές θέσεις περισυλλέχθηκαν επιφανειακά εργαλεία από πελεκημένα πυριτικά πετρώματα. Τα τεχνομορφολογικά χαρακτηριστικά των ευρημάτων και η απουσία κεραμικής στις θέσεις περισυλλογής αποτελούν στοιχεία για μια χρονολογική απόδοσή τους στην Παλαιολιθική εποχή. Τέλος, η μελέτη της πανίδας παρουσιάζει ένα ευρύ φάσμα, που καλύπτει την περίοδο από τα Προϊστορικά μέχρι και τα Νεότερα χρόνια. Τα παραπάνω αποτελέσματα συμβάλλουν στην κατανόηση της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του και του συστήματος εκμετάλλευσης των ζωτικών πόρων τόσο κατά τους απώτερους προϊστορικούς χρόνους όσο και κατά τις μεταγενέστερες εποχές.

Z03. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1991. «Νέα προϊστορικά ευρήματα από την περιοχή της Δράμας». Με τη συμβολή των Λ. Δημάδη και Ι. Αναγνώστου. Πρακτικά της επιστημονικής συνάντησης *Η Δράμα και η περιοχή της: Ιστορία και Πολιτισμός, Δράμα* 24-26 Νοεμβρίου 1989. Δράμα: Εκδόσεις Δήμου Δράμας, 51-65.

Τον Ιούλιο του 1989 έλαβε χώρα στην ανατολική Μακεδονία η πρώτη ερευνητική περίοδος πεδίου ενός προγράμματος διερεύνησης της παλαιολιθικής κατοίκησης της περιοχής υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας και με τη συνεργασία της ΙΗ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Ανατολικής Μακεδονίας και του Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών (ΙΓΜΕ). Στη δημοσίευση εκτίθενται οι στόχοι, η μεθοδολογία και τα πρώτα αποτελέσματα της έρευνας. Στόχος της έρευνας είναι να διαφωτίσει την απώτερη προϊστορία του βορειοελλαδικού χώρου, συμβάλλοντας παράλληλα στην ευρύτερη προβληματική της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα αντιμέτωπη με δύο προβλήματα: το πρώτο συνδέεται με την παρουσία του *Homo erectus* στη νοτιοανατολική Ευρώπη και το δεύτερο με τη μετάβαση από τη Μέση στην Ύστερη Παλαιολιθική, και παράλληλα την εξάπλωση στην ευρωπαϊκή Ήπειρο του *Homo sapiens sapiens*, ο οποίος, ενώ ζει γύρω στα 70.000 BC στη Μέση Ανατολή, εμφανίζεται στη δυτική Ευρώπη από τα 35.000 BC και μετά. Η έρευνα προσανατολίστηκε στην κοιλάδα του Κρουσοβίτη, στην ιζηματογενή λεκάνη του Βώλακα, στην κοιλάδα του Νέστου καθώς και στις παραποτάμιες συμβολές με τον Δοσπάτη, στο Βαθύρεμα και στο Αρκουδόρεμα. Άμεσο αντικείμενο της έρευνας ήταν η συγκέντρωση παλαιογεωμορφολογικών και παλαιοϊζηματολογικών στοιχείων, η εντόπιση σπηλαίων και βραχοσκεπών με πλειστοκαινικά ιζήματα, που πιθανά κατοικήθηκαν από τον άνθρωπο καθώς και υπαίθριων θέσεων με καλά διατηρημένες αποθέσεις, και η εκτίμηση της διαθεσιμότητας της περιοχής σε πυριτικά πετρώματα. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν η παρατήρηση των παραπάνω στοιχείων στο χώρο, η περισυλλογή δειγμάτων και αρχαιολογικού υλικού και η χαρτογράφηση των δεδομένων σε τοπογραφικούς ή γεωλογικούς χάρτες. Σε πολλά σημεία ανακαλύφθηκαν εργαλειακά σύνολα από πυριτικά πελεκημένα πετρώματα, με μια ιδιαίτερη πυκνότητα στο βορειοανατολικό τμήμα του νομού της Δράμας. Η εντόπιση πρωτογενών πηγών πυριτικών πετρωμάτων στην ίδια περιοχή είναι ίσως ένας από τους σοβαρότερους λόγους συγκέντρωσης των θέσεων εκεί. Παράλληλα με τη διερεύνηση της παλαιολιθικής κατοίκησης, εντοπίστηκαν πολλές άλλες θέσεις μεταγενέστερων εποχών. Η σπουδαιότερη από αυτές είναι η θέση 14, καρστική σπηλιά στις όχθες του Δοσπάτη, κοντά στο χωριό Ποταμοί, η οποία, σύμφωνα με τις ενδείξεις της κεραμικής, κατοικήθηκε από την Εποχή του Χαλκού μέχρι και τα Μεταβυζαντινά χρόνια. Η δημοσίευση αυτή θίγει το ζήτημα της εποίκησης του βορειοελλαδικού χώρου εκθέτοντας την προβληματική της ανθρώπινης κατοίκησης στη νοτιοανατολική Ευρώπη. Παρουσιάζει τους στόχους, τη μεθοδολογία και τα αποτελέσματα μιας διεπιστημονικής έρευνας στο πεδίο, της πρώτης έρευνας που διεξήχθη στη χώρα από μια ελληνική ομάδα γεωλόγων, γεωμορφολόγων και αρχαιολόγων που συστάθηκε ειδικά γι' αυτό το σκοπό. Ας σημειωθεί ο πρωτοποριακός χαρακτήρας της έρευνας για τα δεδομένα του βορειοελλαδικού χώρου στα τέλη της δεκαετίας του 1980.

Z04. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1993. «Προϊστορικές λιθοτεχνίες από την ανατολική Μακεδονία: Το παράδειγμα της Δήμητρας», *Αρχαία Μακεδονία V*. Ανακοινώσεις κατά το Ε΄ Διεθνές Συμπόσιο, Θεσσαλονίκη, 10-15 Οκτωβρίου 1989. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μελετών χερσονήσου του Αίμου, αρ. 240, 737-752.

Η δημοσίευση αυτή αποσκοπεί στην παρουσίαση των προϊστορικών λιθοτεχνιών της Δήμητρας Σερρών, ενός οικισμού που βρίσκεται 15 χλμ. νοτιοανατολικά της Αμφίπολης και ανασκάφηκε στα τέλη της δεκαετίας του 1970. Εστιάζει στο υλικό που περισυλλέχθηκε κατά τις ανασκαφικές περιόδους 1978 και 1979 και αποτελείται από δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος, μεθοδολογικό, ορίζονται οι κατηγορίες των ευρημάτων που αποτελούν μια λιθοτεχνία: κρουστήρες, πυρήνες, φολίδες, λεπίδες, απορρίμματα κλπ. και περιγράφονται οι τέσσερις άξονες της μελέτης: προσδιορισμός των πρώτων

υλών, τεχνολογική ανάλυση, τυπολογική κατάταξη και παρατήρηση με μικροσκόπιο των ιχνών χρήσης. Στο δεύτερο μέρος εκτίθενται τα πρώτα συμπεράσματα της μελέτης. Η ανασκαφή της θέσης αυτής έφερε στο φως στρώματα κατοίκησης της Νεότερης Νεολιθικής. Το υπό μελέτη εργαλειακό σύνολο αποτελείται από 1.858 ευρήματα. Η πρώτη ύλη που χρησιμοποιήθηκε στη Δήμητρα χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη ποικιλία. Συναντάμε σε υψηλό ποσοστό (75 %) πυριτικά πετρώματα, όπως ο ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος, ο ίασπις και ο χαλκηδόνιος. Ακολουθούν ο χαλαζίας (23%), η ορεία κρύσταλλος (2,5 %) και ο οψιανός (0,17 %). Η τεχνολογική ανάλυση του υλικού έδειξε ότι οι κρουστές απουσιάζουν εντελώς, όπως και οι πρώτες φολίδες ενώ λίγα είναι τα ακατέργαστα προϊόντα που διατηρούν κατάλοιπα του εξωτερικού φλοιού τους. Τα παραπάνω δεδομένα μας οδηγούν στη διαπίστωση ότι οι αρχικές φάσεις κατεργασίας γίνονταν έξω από τον οικισμό, ή τουλάχιστον έξω από τον ανασκαμμένο χώρο. Χρησιμοποιήθηκε κυρίως η τεχνική της κρούσης με στόχο την παραγωγή μικρών παχιών φολίδων και λεπίδων, από τις οποίες όμως λίγες σώζονται ακέραιες. Τα εργαλεία ανέρχονται σε 276 ευρήματα και αποτελούν το 15% του υλικού. Αποτελούνται από απλά ξύστρα σε φολίδες, εγκοπές και οδοντωτά, σπείρες, θραύσματα με στομωμένη ράχη, γλυφίδες και γεωμετρικούς μικρόλιθους. Αφθονούν επίσης οι λεπίδες δρεπανιών καθώς και οι λεπίδες και μικρές λεπίδες με επεξεργασία που οφείλεται στη χρήση. Οι τύποι αυτοί είναι χαρακτηριστικοί των εργαλειακών συνόλων της Νεότερης Νεολιθικής της περιοχής.

Η δημοσίευση αυτή περιγράφει για πρώτη φορά στην ελληνική γλώσσα τη μεθοδολογία μελέτης των προϊστορικών λιθοτεχνιών και παρουσιάζει τα πρώτα συμπεράσματα της μελέτης λίθινων πελεκημένων εργαλείων της Νεολιθικής, ενός άγνωστου σχεδόν αρχαιολογικού υλικού στον βορειοελλαδικό χώρο την εποχή που διενεργήθηκε η μελέτη. Προτείνει επίσης τους αντίστοιχους όρους περιγραφής των λίθινων εργαλειακών συνόλων στην αγγλική και γαλλική γλώσσα.

Z05. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1993. «Η προϊστορική κατοίκηση στη Ζάκυνθο», *Οι Οικισμοί της Ζακύνθου από την Αρχαιότητα μέχρι το 1953. Α΄ Συνέδριο, Ζάκυνθος, 20-22 Οκτωβρίου 1989. Αθήνα: Εταιρεία Ζακυνθιακών Σπουδών, 33-43.*

Παλαιότερες έρευνες της S. Benton, του H. Zapfe και του A. Σορδίνα, αλλά και πρόσφατες που διενεργήθηκαν από την υπογράφουσα, έφεραν στο φως πλήθος στοιχείων που επιτρέπουν σήμερα να σχηματίσει κανείς, έστω και αποσπασματικά, μια πρώτη εικόνα της προϊστορικής κατοίκησης της Ζακύνθου. Η Πρώιμη Παλαιολιθική δεν φαίνεται να αντιπροσωπεύεται, μέχρι στιγμής τουλάχιστον, στη Ζάκυνθο. Άλλωστε, εάν υπήρξε μια τέτοια κατοίκηση και εάν τα ίχνη της έχουν διατηρηθεί, δεν θα πρέπει να είναι παλαιότερη από 700.000 χρόνια αφού αυτό το χρονολογικό όριο καθορίζει και τη νεότερη φάση ύπαρξης του νησιού ύστερα από την τελευταία ανάδυσή του. Η Μέση Παλαιολιθική, αντίθετα, αντιπροσωπεύεται σε πολλές θέσεις και συγκεκριμένα σε αυτές της περιοχής Βασιλικού/Γέρακα. Οι θέσεις αυτές έδωσαν αφενός εργαλεία τυπικής Μουστέριας παράδοσης, αφετέρου λιθοτεχνίες όπως αυτή του Αγίου Νικολάου, που παρουσιάζει ομοιότητες με την Ποντίνια παράδοση, γνωστή από τη νότια Ιταλία. Κατά την Ύστερη Παλαιολιθική (35.000-10.000), η Ζάκυνθος πρέπει να ήταν επίσης κατοικημένη, τα ευρήματα όμως δεν είναι ακόμη ούτε αριθμητικώς επαρκή ούτε ιδιαίτερος ενδεικτικά. Η Νεολιθική αντιπροσωπεύεται στις θέσεις Καστέλλο, Κυψέλη και Αρκαδιανή. Η κατοίκηση φαίνεται να συνεχίζεται και κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, όπως μαρτυρούν κεραμικά όστρακα και λεπίδες οψιανού. Η δημοσίευση αυτή προτείνει μια πρώτη σύνθεση αναφορικά με την προϊστορική κατοίκηση της Ζακύνθου. Από όλες τις εποχές, η Μέση Παλαιολιθική έχει δώσει τα πιο πλούσια ευρήματα, τα οποία παρουσιάζουν μεγάλες ομοιότητες με αντίστοιχα από προϊστορικές θέσεις της νότιας Ιταλίας.

- Z06. Kourtessi-Philippakis G., 1993. «Les plus anciennes occupations humaines dans le territoire épirote et aux confins de l'Illyrie méridionale» (Η πιο παλιά ανθρώπινη κατοίκηση στην περιοχή της Ηπείρου και στη νότια Ιλλυρία), *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité II*, Actes du IIe Colloque International de Clermont-Ferrand (25-27 Οκτωβρίου 1990) réunis par Pierre Cabanes, Paris: De Boccard, 11-16.**

Η μελέτη αυτή αναφέρεται στις πιο παλιές ενδείξεις ανθρώπινης κατοίκησης στη βορειοδυτική Ελλάδα (Ηπειρος και Κέρκυρα) καθώς και στο νότιο τμήμα της Αλβανίας, περιοχή η οποία αποτέλεσε κατά την Παλαιολιθική εποχή μια γεωμορφολογική ενότητα. Η ανθρώπινη εγκατάσταση φαίνεται να αρχίζει από την Πρώιμη Παλαιολιθική, όπως πιστοποιεί η παρουσία ενός κροκαλόμορφου εργαλείου τύπου «chopper, galet aménagé» που βρέθηκε πλησίον της λιμνοθάλασσας Κορισσίων στη νοτιοδυτική Κέρκυρα και χρονολογήθηκε με παλαιομαγνητισμό στα 950.000/750.000 χρόνια, δηλαδή στην αρχή του Μέσου Πλειστόκαινου. Το εύρημα αυτό είναι μοναδικό και με τα σημερινά δεδομένα θεωρείται το αρχαιότερο εργαλείο στον ελλαδικό χώρο. Παρόμοιο στρωματογραφημένο εργαλείο προέρχεται από το σπήλαιο Sandalja I στη Δαλματία. Η Μέση Παλαιολιθική αντιπροσωπεύεται από άφθονα ευρήματα από τις ανασκαμμένες και στρωματογραφημένες θέσεις, τόσο στο ελληνικό (Ασπροχάλικο, Κοκκινόπηλος), όσο και στο αλβανικό έδαφος (Ξάρα). Πιστοποιούνται και εδώ οι γνωστές τρεις πολιτισμικές παραδόσεις της Μέσης Παλαιολιθικής, η Μουστέρια με τεχνική Levallois, η Μικρομουστέρια και η Μουστέρια με διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές. Η Ύστερη Παλαιολιθική εντοπίστηκε στις γνωστές ανασκαμμένες θέσεις στην Ήπειρο (Καστρίτσα, Ασπροχάλικο, Κλειδί) και στη σπηλιά Γράβα στην Κέρκυρα, αλλά απουσιάζει εντελώς από τη νότια Αλβανία. Η στρωματογραφική ακολουθία, ωστόσο, δεν είναι πλήρης. Η Ωρινάκεια απουσιάζει εντελώς και η κατοίκηση συγκεντρώνεται στην Γκραβέττια και Επιγκραβέττια φάση. Η σύντομη αυτή σύνθεση παρουσιάζει το ιστορικό των ερευνών και επικεντρώνεται στη χρονοπολιτισμική ακολουθία τις Παλαιολιθικής σε μια περιοχή όπως η Ήπειρος, που γνώρισε τη μεγαλύτερη ανάπτυξη των ερευνών, σε αντίθεση με τη νότια Αλβανία όπου τα ευρήματα είναι ακόμη πενιχρά. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό το γεγονός της πολιτισμικής προσέγγισης των ευρημάτων προς δυο κατευθύνσεις: τη Βαλκανική χερσόνησο αφενός, και την Αδριατική και Ιταλική χερσόνησο αφετέρου.

- Z07. Kourtessi-Philippakis G., 1999. «The Lower and Middle Palaeolithic in the Ionian islands: New finds» (Η Πρώιμη και Μέση Παλαιολιθική στα Ιόνια νησιά: Νέα ευρήματα), ICOPAG Conference Proceedings, *The Palaeolithic Archaeology of Greece and Adjacent Areas*, σε επιμέλεια των G. Bailey, E. Adam, E. Panagopoulou, C. Perlès & K. Zachos (επιμ.), Athens: British School at Athens (British School at Athens Studies 3), 282-287.**

Η πρώιμη προϊστορία των Ιόνιων νησιών δεν έγινε μέχρι σήμερα αντικείμενο συστηματικής έρευνας. Τα πρώτα ευρήματα ήταν τυχαία, και μόνο κατά τη δεκαετία του 1960 έλαβαν χώρα οι πρώτες έρευνες πεδίου χάρη στη δραστηριότητα του Α. Σορδίνια. Πρόσφατα τα Ιόνια νησιά, λόγω της θέσης τους επί του αιγαιακού τόξου, προσέλκυσαν την προσοχή των γεωλόγων και ιδιαίτερα των ειδικών στη νεοτεκτονική (M. Jamet & D. Sorel). Αποθέσεις του Τεταρτογενούς με προϊστορικά εργαλεία σύνολα εντοπίστηκαν και χρονολογήθηκαν σε πολλά σημεία του αρχιπελάγους. Στη νοτιοδυτική Κέρκυρα, ένας γεωλογικός σχηματισμός, αποτελούμενος από γκρίζους αργίλους με *Cardium* και χρονολογημένος με παλαιομαγνητισμό στο επεισόδιο του Bruhnes (950.000/750.000), έδωσε ένα εργαλείο τύπου «chopper, galet aménagé» το

οποίο φαίνεται να ανήκει στα εργαλειακά σύνολα της Πρώιμης Παλαιολιθικής. Το εύρημα αυτό είναι μοναδικό στον ελλαδικό χώρο και με τα σημερινά δεδομένα θεωρείται το αρχαιότερο εργαλείο. Στη νοτιοανατολική Ζάκυνθο ήρθαν στο φως δύο υπαίθριες στρωματογραφημένες θέσεις. Στη μια από αυτές, στο Γέρακα, περισυλλέχθηκε ένα εργαλειακό σύνολο με μουστέριες αιχμές και πλευρικά ξέστρα. Στην άλλη, στον Άγιο Νικόλαο Βασιλικού, περισυλλέχθηκε ένα εργαλειακό σύνολο δουλεμένο σε μικρές κροκάλες πυριτόλιθου, που αφθονούν στη φυσική τους μορφή στην ίδια θέση. Οι τεχνομορφολογικοί χαρακτήρες αυτού του συνόλου θυμίζουν την Ποντίνια παράδοση, γνωστή από τις ιταλικές θέσεις.

Η δημοσίευση αυτή εστιάζει στα νέα ευρήματα που αφορούν την κατοίκηση των Ιόνιων νησιών κατά την Πρώιμη και Μέση Παλαιολιθική. Οι ενδείξεις αυτές, οι οποίες συγκρίνονται με άλλες από γειτονικές περιοχές, συμβάλλουν αφενός στη διεύρυνση της χρονοπολιτισμικής ακολουθίας (λιμνοθάλασσα Κορισσίων, Κέρκυρα) αφετέρου στην επιβεβαίωση της κατοίκησης των Ιόνιων νησιών κατά τη Μέση Παλαιολιθική (Άγιος Νικόλαος και Γέρακας, Ζάκυνθος). Τονίζονται, τέλος, οι πολιτισμικές επαφές με τη Βαλκανική και την Ιταλική χερσόνησο.

- Z08. Kourtessi-Philippakis G., 2002. «Les industries lithiques taillées du Bronze moyen et récent en Grèce du nord et en Albanie: L'exemple de Sovjan» με τη συνεργασία της L. Astruc (Τα λίθινα εργαλειακά σύνολα της Μέσης και Ύστερης εποχής του Χαλκού στη Βόρεια Ελλάδα και την Αλβανία: Το παράδειγμα του Σοβγιάν), στο G. Touchais G. (επιμ.), *L'Albanie dans l'Europe préhistorique. Actes du colloque de Lorient, Athènes: BCH Suppl. 42 (Recherches franco-albanaises I), 73-84.***

Πρόκειται για τη συνθετική δημοσίευση των αποτελεσμάτων της μελέτης του λίθινου εργαλειακού συνόλου της θέσης Sovjan της νοτιοανατολικής Αλβανίας. Η θέση Sovjan, που ανασκάπτεται από τους G. Touchais (Πανεπιστήμιο Paris I-Panthéon-Sorbonne και Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή) και P. Lera (Ακαδημία Επιστημών Αλβανίας), χρονολογείται στη Μέση και Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Το λίθινο εργαλειακό σύνολο αποτελείται από 63 αντικείμενα, τα οποία είναι δουλεμένα σε μια μεγάλη ποικιλία πυριτικών (πυριτόλιθος, χαλκηδόνιος, ίασπις) και χαλαζιακών πετρωμάτων τοπικής προέλευσης. Οι γεωλογικές έρευνες εντόπισαν πρωτογενείς πηγές στη γειτονική οροσειρά της Πίνδου. Για την κατεργασία των υλικών χρησιμοποιήθηκαν οι τεχνικές της κρούσης και της πίεσης, που χρησιμεύουν για την κατασκευή φολίδων και λεπίδων. Οι φολίδες υπερέχουν ποσοτικά και αυτό φαίνεται να αποτελεί χαρακτηριστικό της Μέσης και Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην ευρύτερη περιοχή. Η εγχειρηματική αλυσίδα δεν είναι πλήρης: η απουσία πυρήνων, πρώτων φολίδων και άλλων χαρακτηριστικών αποτμημάτων μάς επιτρέπουν τη διαπίστωση ότι η κατεργασία των υλικών δεν έγινε μέσα στον οικισμό. Η ομάδα των εργαλείων αποτελείται από 27 ευρήματα, ανάμεσα στα οποία απαντούν τα ξέστρα, οι σφηνίσκοι και οι φολίδες ή λεπίδες με στίλβη. Στο Σοβγιάν απαντά επίσης το διπρόσωπο οδοντωτό, που αποτελεί χαρακτηριστικό τύπο εργαλείου της Εποχής του Χαλκού στον βορειοελλαδικό χώρο. Τα διπρόσωπα οδοντωτά του Σοβγιάν είναι φτιαγμένα σε φολίδες, έχουν παραλληλεπίπεδη μορφή και φέρουν χαρακτηριστική στίλβη. Η λειτουργική ανάλυση των εργαλείων έδειξε ότι η στίλβη αυτή οφείλεται στην κοπή φυτών, πολύ πιθανά δημητριακών. Η κατεύθυνση της στίλβης, διαγώνια ή παράλληλη ως προς την πλευρά του εργαλείου, είναι ενδεικτική του τρόπου στείλεψης αυτών των εργαλείων, τα οποία ήταν στερεωμένα σε ξύλινα ή οστέινα στελέχη.

Η δημοσίευση αυτή συμβάλλει στη γνώση του εργαλειακού εξοπλισμού των οικισμών της Εποχής του Χαλκού στον βορειοελλαδικό χώρο, ο οποίος μέχρι σήμερα ήταν γνωστός μόνο από το υλικό της Πεντάπολης Σερρών. Ας σημειωθεί ότι πρόκειται για

την πρώτη συλλογή λίθινων πελεκημένων εργαλείων που έτυχε λειτουργικής ανάλυσης με μεταλλογραφικό μικροσκόπιο από την ερευνήτρια L. Astruc.

- Z09. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2003. «Η Παλαιολιθική εποχή στη βόρεια Ελλάδα», στο *Η προϊστορική έρευνα στην Ελλάδα και οι προοπτικές της: Θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί*. Πρακτικά διεθνούς συμποσίου στη μνήμη του Δ. Ρ. Θεοχάρη, Θεσσαλονίκη-Καστοριά, 26-28 Νοεμβρίου 1998. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 139-145.**

Παρότι οι πιο παλιές ενδείξεις ανθρώπινης κατοίκησης κατά την Παλαιολιθική εποχή στη βόρεια Ελλάδα ανέρχονται στο Μεσοπόλεμο (Obermaier), οι έρευνες άρχισαν μόνο κατά τη δεκαετία του 1960 (Πετράλωνα, Παλαιόκαστρο, Ρίζια). Πρόσφατα έγιναν νέες επιφανειακές έρευνες (Μακεδονία και Θράκη) και δύο ανασκαφές η μια στο σπήλαιο Μααρά, στις πηγές του Αγγίτη, και η άλλη στις Τζίνες στη Θάσο. Παρά τον αποσπασματικό χαρακτήρα της έρευνας, σήμερα είναι δυνατόν να διαγνώσουμε στη βόρεια Ελλάδα πολιτισμικές φάσεις γνωστές στη νοτιοανατολική Ευρώπη, όπως η Αχελαιά και η Μουστέρια με τις διάφορες παραλλαγές της, και να εντάξουμε τα αρχαιολογικά δεδομένα σε ένα ελλαδικό και βαλκανικό πλαίσιο. Η Πρώιμη Παλαιολιθική παραμένει ασαφής στη βόρεια Ελλάδα, όπως άλλωστε και στην υπόλοιπη χώρα. Το γεγονός αυτό οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος στη στάθμη της έρευνας, μπορεί όμως να εξηγηθεί και από την πιθανή εξαφάνιση των θέσεων λόγω της επιδείνωσης των κλιματικών συνθηκών που επικράτησαν μεταγενέστερα. Σε αντίθεση με την Πρώιμη, η Μέση Παλαιολιθική είναι καλύτερα γνωστή στη βόρεια Ελλάδα αλλά και στην υπόλοιπη χώρα. Στρώματα της Μέσης Παλαιολιθικής εντοπίστηκαν αφενός στο σπήλαιο Μααρά αφετέρου σε πολλές υπαίθριες θέσεις στον Έβρο (Ρίζια), στην πεδιάδα της Ροδόπης (Πετρωτά), στις εκβολές του Στρυμόνα (Θερμά) και στο Παλαιόκαστρο Γρεβενών. Διαπιστώνουμε την παρουσία δύο πολιτισμικών φάσεων: της τυπικής Μουστέριας με τεχνική Levallois και της Μουστέριας με διπρόσωπες φυλλόσχημες αιχμές. Η ακολουθία της Ύστερης Παλαιολιθικής, έτσι όπως σκιαγραφείται μέσα από τις σημαντικότερες ανασκαμμένες θέσεις στην Ευρώπη και τη Βαλκανική, είναι ακόμη άγνωστη στον βορειοελλαδικό χώρο. Η μόνη θέση που έδωσε μια ραδιοχρονολόγηση της Ύστερης Παλαιολιθικής είναι τα ορυχεία ώχρας στις Τζίνες της Θάσου, η οποία όμως χρειάζεται να επιβεβαιωθεί. Η συνέχιση μιας σύγχρονης και προγραμματισμένης έρευνας θα επιτρέψει τη συμπλήρωση της εικόνας της Παλαιολιθικής εποχής και θα συμβάλει στην επίλυση των προβλημάτων που μας απασχολούν.

Έξι χρόνια χωρίζουν την παρούσα δημοσίευση από την υπ' αρ. Δ03 του παρόντος αναλυτικού υπομνήματος, που έθιγε το θέμα της ανθρώπινης παρουσίας στη Μακεδονία πριν από τη Νεολιθική εποχή. Η νέα σύνθεση 1) αφορά το σύνολο της βόρειας Ελλάδας και 2) συμπεριλαμβάνει τα στοιχεία που ήρθαν στο φως την τελευταία δεκαετία από νέες επιφανειακές έρευνες –εκ των οποίων η μία υπό τη διεύθυνση της υπογράφουσας– και δύο ανασκαφές.

- Z10. Kourtessi-Philippakis G., 2006. «Chasseurs-cueilleurs paléolithiques dans le monde égéen: Veut-on de ces ancêtres?» (Παλαιολιθικοί κυνηγοί-τροφοσυλλέκτες στο Αιγαίο: Τους θέλουμε για προγόνους;), στο P. Darcque, M. Fotiadis, O. Polychronopoulou (επιμ.), *Mythos: La préhistoire égéenne du XIXe au XXIe s. ap. J.-C. Table ronde internationale tenue à Athènes du 21 au 23 Novembre 2002*, Athènes: BCH Suppl. 46, 245-256.**

Το ενδιαφέρον για την κατοίκηση του αιγαιακού χώρου κατά την Παλαιολιθική εποχή άρχισε να εκδηλώνεται στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και οι πρώτες ανασκαφές

έγιναν στο Μεσοπόλεμο. Χρειάστηκε, ωστόσο, να περιμένουμε το τέλος του 20ού αιώνα για να έχουμε απτά αποτελέσματα: σήμερα, δεκαπέντε περίπου σπήλαια και βραχοσκεπές και μερικές εκατοντάδες υπαίθριες θέσεις, που εντοπίστηκαν επιφανειακά βεβαιώνουν ότι ο αιγαιακός κόσμος κατοικήθηκε κατά την Παλαιολιθική εποχή. Ωστόσο, η έρευνα αυτής της εποχής, παρά το γεγονός ότι επισημοποιήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία με τη σύσταση της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας και Σπηλαιολογίας το 1977, η οποία από τότε οργανώνει τις ανασκαφές σε πανελλήνια κλίμακα, παραμένει ακόμη περιθωριακή στη χώρα. Είναι κυρίως απύσχα από το επίσημο πρόγραμμα διδασκαλίας στα ελληνικά πανεπιστήμια, όπου γίνεται η κατάρτιση των νέων γενεών των αρχαιολόγων. Η παρούσα εργασία παρουσιάζει ένα λεπτομερές και εμπειριστατωμένο ιστορικό των ερευνών της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα. Έρευνες και ανασκαφές εντάσσονται σε ένα ιστορικό, πολιτικό και κοινωνιολογικό πλαίσιο, το οποίο ήταν επίσης καθοριστικό και για την τροχιά και τη δυναμική της αρχαιολογικής έρευνας στην Ελλάδα γενικότερα. Αναλύονται οι λόγοι οι οποίοι οδήγησαν στην έλλειψη ενδιαφέροντος για την έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής στη χώρα και ο ρόλος που διαδραμάτισαν οι ξένες αρχαιολογικές σχολές. Τέλος, αναφέρονται παραδείγματα από την ιστορία της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στις γειτονικές περιοχές και γίνονται προτάσεις για την αντιμετώπιση του μέλλοντος αυτής της ειδικότητας στον αιγαιακό κόσμο.

Η δημοσίευση αυτή, προσφέροντας μια αναλυτική παρουσίαση των ιστορικών, πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών που επικράτησαν τον τελευταίο αιώνα στην Ελλάδα επιδιώκει την ευαισθητοποίηση του αρχαιολογικού κόσμου για μια συστηματική ανάπτυξη της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής και για την ένταξη των αποτελεσμάτων στην ιστορική αφήγηση του παρελθόντος της χώρας.

Z11. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2006. «Λίθινες πρώτες ύλες και εγχειρηματικές αλυσίδες της Νεότερης Νεολιθικής στη βόρεια Ελλάδα: Το παράδειγμα του Ντικιλί Τας», *AEMΘ* 20, 115-126.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελούν οι λιθοτεχνίες που ήρθαν στο φως στον τομέα V της προϊστορικής θέσης του Ντικιλί Τας και οι οποίες τοποθετούνται χρονολογικά στην αρχή της Νεότερης Νεολιθικής. Στόχος της είναι η μελέτη του λίθινου πελεκημένου εργαλειακού συνόλου της φάσης Ντικιλί Τας I (= Σιταγροί II = Δήμητρα II και βορειότερα Καρανόβο III-IV) όσον αφορά δύο σημαντικά ζητήματα που απασχολούν την έρευνα σήμερα, την παρουσία των πρώτων υλών και τη διάρθρωση των εγχειρηματικών αλυσίδων. Παρατηρείται ότι τα τοπικά υλικά όπως ο χαλκηδόνιος, οι διάφοροι πυριτόλιθοι και ο χαλαζίας η ακόμα η ορεία κρύσταλλος κατεργάζονταν επί τόπου σε αντίθεση με τον ξανθό βαλκανικό πυριτόλιθο και τον μηλιακό οψιανό, η εγχειρηματική αλυσίδα των οποίων είναι αποσπασματική. Η σύγκριση των δεδομένων από το Ντικιλί Τας με αυτά που προκύπτουν από τους γειτονικούς οικισμούς των Σιταγρών και της Δήμητρας Σερρών καθώς και από άλλες πιο απομακρυσμένες θέσεις, που επιχειρείται εδώ, οδηγεί στη διαπίστωση της παρουσίας συγκεκριμένων οικονομικοτεχνικών και πολιτισμικών ενοτήτων στο ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο της βόρειας Ελλάδας, όπως η ενότητα της πεδιάδας της Δράμας, της κεντρικής Μακεδονίας κ.ά., οι οποίες λειτουργούν με συγκεκριμένους κανόνες ως προς την προμήθεια των λίθινων πρώτων υλών, τη διακίνηση και την κατεργασία τους. Είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί η συμβολή των λίθινων στην αναγνώριση αυτού του σχήματος, το οποίο έχει παρατηρηθεί και από τη μελέτη άλλων αρχαιολογικών υλικών. Η μελέτη τόσο των παραγόντων διαφοροποίησης, οι οποίοι συνετέλεσαν στη δημιουργία αλλά και στη λειτουργία αυτών των ενοτήτων, όσο και του ρόλου και της συμβολής καθενός από αυτούς μπορεί να αποτελέσει ένα μελλοντικό γόνιμο αντικείμενο έρευνας.

- Z12. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2007. «Τα λίθινα πελεκημένα εργαλειακά σύνολα: Ένας νέος δρόμος για την προϊστορική έρευνα στα Ιόνια νησιά», στο Γ. Αρβανίτου-Μεταλληνού (επιμ.), *Η προϊστορική Κέρκυρα και ο ευρύτερος περίγυρός της: Προβλήματα-Προοπτικές. Πρακτικά ημερίδας αφιερωμένης στον Αύγουστο Σορδίνια, Κέρκυρα 17 Δεκεμβρίου 2004. Κέρκυρα: Υπουργείο Πολιτισμού, 67-77.***

Στόχος αυτής της εργασίας είναι να παρουσιάσει τις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα λίθινα εργαλεία έγιναν αντικείμενο μελέτης στα Ιόνια νησιά, να υπογραμμίσει τη σημασία των σύγχρονων μεθόδων και προσεγγίσεων και να τονίσει τη συμβολή αυτού του αρχαιολογικού υλικού στη συνολική προσέγγιση της οργάνωσης και λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών που αναπτύχθηκαν στην περιοχή. Τα λίθινα πελεκημένα εργαλειακά σύνολα προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων που εργάστηκαν στα Ιόνια νησιά ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα, η επισταμένη μελέτη τους όμως άρχισε μόλις κατά τη δεκαετία του 1960 χάρη στις έρευνες που ανέλαβε ο Α. Σορδίνιας στην Κέρκυρα και σε άλλα νησιά. Μέσα από μια ανθρωπολογική προσέγγιση των προϊστορικών κοινωνιών σε διαχρονικό επίπεδο, ο Α. Σορδίνιας θεωρεί τα λίθινα εργαλεία δείκτες σημαντικής πληροφόρησης και τους αποδίδει θέση ισότιμη με αυτή της κεραμικής. Παράλληλα με την τυπολογική προσέγγιση και τις χρονοπολιτισμικές συγκρίσεις τις οποίες χρησιμοποίησε με ιδιαίτερη ευρύτητα ο ερευνητής, σύγχρονες προσεγγίσεις όπως ο προσδιορισμός των δικτύων διακίνησης των λίθινων πρώτων υλών και η αποκατάσταση της εγχειρηματικής αλυσίδας βρίσκονται στο επίκεντρο των προβληματισμών του. Σήμερα, μερικές δεκαετίες μετά τις έρευνες του Σορδίνια, ο προσανατολισμός των σύγχρονων ερευνών επιφανείας και ανασκαφών που διεξάγονται στα Ιόνια νησιά και η συνειδητοποίηση της συμβολής των λίθινων στη διερεύνηση της λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών αποτελούν ενθαρρυντικά στοιχεία για μια νέα αρχή συστηματικής μελέτης αυτού του υλικού.

- Z13. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2008. «Τα “λίθινα” στο έργο του W. Dörpfeld: Προσεγγίσεις και ερμηνείες», στο Χ. Παπαδάτου-Γιαννοπούλου (επιμ.), *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στον Wilhelm Dörpfeld, Λευκάδα 6-11 Αυγούστου 2006. Πάτρα: Περί Τεχνών, 167-188.***

Κατά τη διάρκεια των ερευνών του στη Λευκάδα, ο Wilhelm Dörpfeld περισυνέλλεξε τα λίθινα λαξευμένα εργαλεία από τη Χοιροσπηλιά και από τους ταφικούς τύμβους στο Νυδρί, τα μελέτησε εμπειριστατωμένα και τα δημοσίευσε υποδειγματικά στο έργο του *Alt-Ithaca* το 1927. Αφιερώνοντας μια ξεχωριστή μελέτη στα λίθινα, ανοίγει πρώτος το δρόμο προς έναν νέο, σύγχρονο και εποικοδομητικό προσανατολισμό της προϊστορικής έρευνας στα Ιόνια νησιά. Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρουσιάσει αυτό το υλικό, να εντάξει την προσέγγιση και τις ερμηνείες του Dörpfeld στο πλαίσιο της ευρύτερης προβληματικής που επικρατούσε εκείνη την εποχή και να υπογραμμίσει τη συμβολή του έργου του στην προϊστορική έρευνα που διεξάγεται στη περιοχή. Η χρήση των λίθινων πρώτων υλών και τα δίκτυα διακίνησής τους δείχνουν ότι ήδη από τη Νεολιθική εποχή οι προϊστορικές κοινωνίες της Λευκάδας είχαν οργανωθεί με βάση τους τοπικούς πόρους, χωρίς όμως να αποκλείουν σχέσεις και επαφές με τον αιγαιακό κόσμο. Η χρήση ενός εισαγόμενου υλικού, του μηλιακού οψιανού, που συνεχίζεται και κατά την Πρωτοελλαδική εποχή, είναι ενδεικτική της ευημερίας της πρωτοελλαδικής κοινωνίας του νησιού, η οποία ήταν σε θέση να ξεπεράσει τα όρια της τοπικής παραγωγής και να έχει πρόσβαση σε πιο μακρινά υλικά. Το γεγονός ότι το παραπάνω σχήμα διακόπτεται κατά τη Μεσοελλαδική εποχή και ο μηλιακός οψιανός δεν φτάνει μέχρι το νησί απαιτεί περαιτέρω έρευνα σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό πλαίσιο. Όσον αφορά την κατεργασία των υλικών, διαπιστώνουμε ότι οι προϊστορικοί κάτοικοι της Λευκάδας είχαν μια υψηλή και πολύπλευρη τεχνογνωσία χάρη στην οποία πέτυχαν την παραγωγή των απαραίτητων προϊόντων και εργαλείων. Τέλος, οι τύποι των εργαλείων

που χαρακτηρίζουν είτε τα οικιστικά σύνολα της Νεολιθικής είτε τα ταφικά σύνολα της Εποχής του Χαλκού έχουν αντίστοιχα παράλληλα σε πολλές άλλες θέσεις του ελλαδικού χώρου. Αυτό σημαίνει ότι η Λευκάδα συμμετέχει ενεργά στις οικονομικές και πολιτισμικές διαδικασίες του ευρύτερου περιγυρού της διατηρώντας παράλληλα τις ιδιαιτερότητές της.

Η δημοσίευση αυτή εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πρόγραμμα με στόχο τη μελέτη της προσέγγισης αυτής της κατηγορίας αρχαιολογικού υλικού από έλληνες και ξένους αρχαιολόγους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα (Αναλυτικό υπόμνημα δημοσ. αρ. Ζ22).

Z14. Kourtessi-Philippakis G., 2009. «Lithics in the Neolithic of Northern Greece: Territorial perspectives from an off-obsidian area» (Τα λίθινα στη Νεολιθική εποχή της βόρειας Ελλάδας: Προοπτικές από μια περιοχή έξω από την επικράτεια του μηλιακού οψιανού), *Documenta Praehistorica XXXVI*, 305-312.

Οι πρωτοποριακές έρευνες του C. Renfrew στο Αιγαίο στις αρχές της δεκαετίας του 1970 και οι υποθέσεις που διατύπωσε σχετικά με τη διακίνηση του μηλιακού οψιανού ήταν καθοριστικές για τον προσανατολισμό της έρευνας που αφορά τις λίθινες εργαλειοτεχνίες. Οι μετέπειτα μελέτες των λίθινων ευρημάτων από νεολιθικές θέσεις του αιγαϊακού χώρου επιβεβαίωσαν την επικράτεια του μηλιακού οψιανού στην περιοχή ιδιαίτερα κατά τη Νεότερη Νεολιθική, χωρίς όμως να προτείνουν ένα ερμηνευτικό μοντέλο. Στόχος αυτής της εργασίας είναι να προσελκύσει την προσοχή σε περιοχές όπως η βόρεια Ελλάδα, η οποία βρίσκεται εκτός του «χώρου επικράτειας» (territory, territoire) του μηλιακού οψιανού και όπου τα τοπικά υλικά όπως ο χαλκηδόνιος, ο χαλαζίας ή ακόμα και η ορεία κρύσταλλος χρησιμοποιούνται ευρύτατα και συνυπάρχουν με άλλα υλικά εισαγόμενα είτε από το Βορρά (ξανθός βαλκανικός πυριτόλιθος, οψιανός από τα Καρπάθια όρη) είτε από το Νότο (μηλιακός οψιανός). Παραθέτοντας παραδείγματα από διάφορες νεολιθικές θέσεις του βορειοελλαδικού χώρου (Ντικιλί Τας, Σιταγροί, Δήμητρα Σερρών, Παραδημή) επιδιώκεται ο προσδιορισμός των δικτύων διακίνησης των λίθινων πρώτων υλών και των «χώρων επικράτειας» των νεολιθικών κοινοτήτων στην περιοχή. Επιχειρούνται επίσης συγκρίσεις με δεδομένα από θέσεις, κυρίως σπήλαια, της κεντρικής και νότιας Ελλάδας (Σαρακηνός, Αλεπότρυπα). Η μελέτη καταλήγει στη διαπίστωση 1) μιας έντονης διαφοροποίησης μεταξύ βορρά και νότου όσον αφορά τα δίκτυα προμήθειας και διακίνησης των πρώτων υλών αλλά και των τεχνικών διαδικασιών για την κατεργασία τους και 2) στο ενδιαφέρον που παρουσιάζει η προσέγγιση κατά τον άξονα ανατολής-δύσης στο πλαίσιο του βορειοελλαδικού χώρου η οποία χρήζει περαιτέρω εμβάθυνσης.

Z15. Μεταλληνού Γ., Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. & Guilaine J., 2009. «Οι νέες ανασκαφικές έρευνες στο Σιδάρι Κέρκυρας: Στόχοι και προοπτικές». Πρακτικά του Η' Διεθνούς Πανιόνιου Συνεδρίου, Κύθηρα, 21-25 Μαΐου 2006. Αθήνα: *Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών I*, 235-246.

Οι πρόσφατες ανασκαφικές έρευνες στο Σιδάρι, που έλαβαν χώρα το 2004, έχουν στόχο την απόκτηση νέων δεδομένων που θα επιτρέψουν μια ευρύτερη κατανόηση της λειτουργίας της προϊστορικής θέσης και του ρόλου που αυτή διαδραμάτισε κατά τη Μεσολιθική εποχή και την αρχή της Νεολιθικής στη δυτική Ελλάδα και στα Ιόνια νησιά. Αναλυτικότερα οι στόχοι αυτού του προγράμματος είναι: α) επανεξέταση της στρωματογραφίας μέσα από τη διενέργεια ιζηματολογικών αναλύσεων με σκοπό την κατανόηση του σχηματισμού της θέσης, β) απόκτηση νέων ραδιοχρονολογήσεων με σκοπό τη σωστή τοποθέτηση της χρονοπολιτισμικής ακολουθίας, γ) μελέτη της τεχνολογίας της κεραμικής της Αρχικής Νεολιθικής με στόχο τη διερεύνηση της πολιτισμικής ζώνης, η

οποία μετέδωσε τη γνώση της κεραμικής στους κατοίκους που έζησαν στο Σιδάρι, δ) μελέτη των λίθινων εργαλειακών συνόλων (λίθινες πρώτες ύλες, τεχνολογία, τυπολογία, λειτουργική ανάλυση) με στόχο τη διερεύνηση της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον του και την εκμετάλλευση των λίθινων πόρων, τον προσδιορισμό των τεχνικών που υιοθετήθηκαν και τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις, ε) μελέτη του παλαιοπεριβάλλοντος, της εξέλιξής του και της ανθρώπινης επίδρασης μέσα από την ανάλυση της παλαιογύρης, των ανθρακολογικών, αρχαιοζωολογικών και παλαιοβοτανολογικών δειγμάτων, στ) μελέτη της οργάνωσης της οικονομίας και του οικονομικοτεχνικού συστήματος που επικράτησε σε καθεμία από τις εποχές κατά τις οποίες κατοικήθηκε το Σιδάρι. Η μελέτη του αρχαιολογικού υλικού βρίσκεται σε εξέλιξη.

Z16. Kourtessi-Philippakis G., 2010. «À l'ombre du Parthénon: Les recherches sur le Paléolithique en Grèce» (Στη σκιά του Παρθενώνα: Οι έρευνες της Παλαιολιθικής εποχής στην Ελλάδα), στο S. De Beaune (επιμ.), *Écrire le passé*, Paris: CNRS Éditions, 363-374.

Η δημοσίευση αυτή επιχειρεί να αναλύσει τους λόγους για τους οποίους η έρευνα της Παλαιολιθικής εποχής έχει μείνει αρκετά περιθωριακή σήμερα στη χώρα. Στο πρώτο μέρος παρατίθεται μια ιστορική επισκόπηση των ερευνών που διεξήχθησαν στον ελλαδικό χώρο από τα τέλη του 19ου αιώνα έως τις μέρες μας. Επισημαίνεται ο ρόλος των ξένων αποστολών στη διενέργεια των πρώτων ανασκαφών (Καστρίτσα, Ασπροχάλικο, Φράγγχι), αναλύονται οι συνθήκες ανάπτυξης της έρευνας από την ελληνική πλευρά και υπογραμμίζεται η ώθηση που έδωσαν οι διεπιστημονικές συνεργασίες. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ερευνών σε χρονολογικό άξονα. Χαρακτηριστική είναι η σπανιότητα των καταλοίπων της Πρώιμης Παλαιολιθικής, όπως και στην υπόλοιπη βαλκανική χερσόνησο σε αντίθεση με την αφθονία αυτών της Μέσης Παλαιολιθικής, ιδιαίτερα σε υπαίθριες θέσεις. Η παρουσία του Σύγχρονου Ανθρώπου (*Homo sapiens sapiens*) κυρίως σε σπήλαια και βραχοσκεπές κατά την Ύστερη Παλαιολιθική είναι εμφανής μέσα από τη διάγνωση τριών πολιτισμικών φάσεων της Ωρινάκειας, της Γκραβέτιας και της Επιγκραβέτιας. Στο τρίτο μέρος αναπτύσσονται τα ερωτήματα που απασχολούν την έρευνα σήμερα σε σχέση με την αναγνωσιμότητα των ευρημάτων και συγκεκριμένα των λίθινων εργαλείων που αποτελούν και το κατεξοχήν εύρημα της εν λόγω εποχής. Υπογραμμίζεται ότι οι έρευνες και ανασκαφές που αφορούν την Παλαιολιθική είναι σχετικά πρόσφατες, κυρίως μεταπολεμικές, ότι απουσιάζει ένα θεσμικό πλαίσιο ανάπτυξης της έρευνας της Παλαιολιθικής εποχής στη χώρα και ότι η παράδοση της αρχαιολογίας των Πρωτοϊστορικών και Ιστορικών χρόνων επισκιάζει τις προσπάθειες διερεύνησης της απώτερης προϊστορίας.

Z17. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2011. «Λίθινα τέχνηρα και χωροργάνωση κατά τη Νεότερη Νεολιθική στη βόρεια Ελλάδα: Το παράδειγμα του Ντικιλί Τας», *AEMΘ* 25, 483-490.

Η μελέτη των λίθινων εργαλαιοτεχνιών από τις πρόσφατες ανασκαφές (1986-2001) στην προϊστορική τούμπα του Ντικιλί Τας στην ανατολική Μακεδονία εστιάζει, σε αυτή τη δημοσίευση, η οποία αποτελεί συνέχεια της υπ'αρ. Z11 του παρόντος υπομνήματος, σε ένα άλλο ερευνητικό ζήτημα, αυτό της οριζόντιας κατανομής στο χώρο των λίθινων ευρημάτων. Ύστερα από μια ιστορική παράθεση αυτής της προσέγγισης και του ενδιαφέροντος που παρουσιάζει, η μελέτη προσανατολίζεται στο στρώμα κατοίκησης VO/3, στο οποίο ήρθαν στο φως αρχιτεκτονικά κατάλοιπα σε άμεση συνάφεια με τα λοιπά αρχαιολογικά ευρήματα. Διακρίνονται εδώ ζώνες διαφορετικής πυκνότητας ευρημάτων, οι οποίες παρουσιάζουν μια ενδιαφέρουσα

κατανομή. Γύρω από την καλά διατηρημένη οικία του υπό μελέτη στρώματος κατοίκησης διακρίνονται δύο συγκεκριμένες ζώνες. Η πρώτη βρίσκεται στο εσωτερικό της οικίας, όπου βρέθηκαν ακέραια αγγεία τα οποία περιείχαν λεπίδες από πυριτόλιθο με στίλβη και από ορεία κρύσταλλο, άλλα λειασμένα εργαλεία καθώς και χρωστικές ουσίες. Αραγε πρόκειται εδώ για χώρο φύλαξης των εργαλείων; Έξω από την οικία, σε μια περιοχή υψηλής πυκνότητας, η σύγχρονη παρουσία τερματικών ξέστρων και σφηνίσκων θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως χώρος εξειδικευμένης κατεργασίας υλικών (δέρματος, ξύλου;). Έστω και αν αυτά τα πρώτα αποτελέσματα από το Ντικίλι Τας παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, για μια ευρύτερη χρήση της χωροταξικής προσέγγισης στη βόρεια Ελλάδα απαιτούνται μεθοδολογικές προϋποθέσεις (λήψη συντεταγμένων των ευρημάτων, επίπλευση) καθώς και εκτενέστερες ανασκαμμένες επιφάνειες, σε συνδυασμό όχι μόνο με την τεχνολογική και τυπολογική, αλλά και με τη λειτουργική μελέτη των εργαλείων.

- Z18. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2012. «Λίθινες πρώτες ύλες και προϊστορική κατοίκηση στη Θάσο: Μια νησιώτικη προσέγγιση», στο Σ. Παπαδόπουλος & Δ. Μαλαμίδου (επιμ.), *Δέκα χρόνια ανασκαφικής έρευνας στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναρίων Θάσου*. Πρακτικά Ημερίδας, Θάσος 11 Ιουλίου 2003. Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΗ΄ ΕΠΚΑ, 171-186.**

Στόχος της παρούσας δημοσίευσης είναι η εξέταση των συνθηκών της προϊστορικής εποίκησης και κατοίκησης της Θάσου μέσα από μια νησιωτική προσέγγιση. Το υλικό που χρησιμοποιείται σε αυτή την προσέγγιση είναι οι λίθινες πρώτες ύλες, που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή των εργαλείων. Εξετάζεται το γεωγραφικό, γεωλογικό και γεωμορφολογικό πλαίσιο της Θάσου. Καθίσταται σαφές το γεγονός ότι η Θάσος αποτελεί από γεωλογική άποψη αναπόσπαστο μέρος της δυτικής Ροδόπης. Από γεωμορφολογική άποψη διαπιστώνουμε ότι οι μεταβολές της θαλάσσιας στάθμης είχαν άμεση επίδραση στην αυξομείωση της έκτασης της παράκτιας περιοχής και στο καθεστώς του νησιού. Η αρχαιολογική συζήτηση αφορά τρεις προϊστορικές θέσεις, τις Τζίνες, τα Λιμενάρια και τη Σκάλα Σωτήρος. Το ορυχείο ώχρας στις Τζίνες χρησιμοποιήθηκε πιθανότατα κατά την Ύστερη Παλαιολιθική, σύμφωνα με τη ραδιοχρονολόγηση που διαθέτουμε, τα εργαλεία όμως που περισυλλέχθηκαν εκεί παρουσιάζουν, από την πλευρά των πρώτων υλών και της τεχνολογίας, έντονες ομοιότητες με αντίστοιχα των νεολιθικών θέσεων της ηπειρωτικής χώρας. Κατά τη Νεολιθική εποχή η Θάσος τοποθετείται στην ίδια οικονομική και πολιτισμική σφαίρα με αυτή των θέσεων της ηπειρωτικής χώρας. Τα εργαλεία από τα Λιμενάρια χρησιμοποιούν υλικά από τον ηπειρωτικό χώρο, παρότι η τοπική προέλευση του χαλαζία αυξάνει τα ποσοστά παρουσίας του στη συλλογή. Κατά την Εποχή του Χαλκού οι λιθοτεχνίες, αν και παρουσιάζουν τα ίδια τεχνολογικά χαρακτηριστικά με αυτά των ηπειρωτικών θέσεων, διαφοροποιούνται από αυτές του ηπειρωτικού χώρου όσον αφορά την επιλογή και χρήση των λίθινων πρώτων υλών. Η χρήση των τοπικών υλικών όπως ο χαλαζίας, παράλληλα με αυτή του εισαγόμενου οψιανού, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική σε μια περιοχή αρκετά απομακρυσμένη από τις μηλιακές πηγές.

Η δημοσίευση αυτή θίγει το θέμα της προέλευσης, προμήθειας και χρήσης των πρώτων υλών μέσα από μια διαχρονική νησιωτική προσέγγιση, ανοίγοντας ευρύτερες προοπτικές για τη μελέτη των δικτύων κυκλοφορίας και προμήθειας των λίθινων υλικών.

- Z19. Van Wijngaarden G.J.M., Kourtessi-Philippakis G. & Pieters N., 2013. «New archaeological sites and finds on Zakynthos» (Νέες αρχαιολογικές θέσεις και ευρήματα στη Ζάκυνθο), στο A. Sotiriou & G.J.M. van Wijngaarden (επιμ.), *Archaeology on the Ionian Islands, Greece: New finds and interpretations*.**

Proceedings of a Conference held in 2009 at the Netherlands Institute, Athens, *Pharos* XIX.1, 127-159.

Η αρχαιολογία της Ζακύνθου είναι λιγότερο γνωστή από αυτή των λοιπών Ιόνιων νησιών. Το γεγονός αυτό οφείλεται κυρίως στην έλλειψη συστηματικής αρχαιολογικής έρευνας τουλάχιστον έως το 2006, οπότε δρομολογήθηκε το διεπιστημονικό πρόγραμμα έρευνας πεδίου Zakynthos Archaeology Project από τη ΛΕ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, το Ολλανδικό Ινστιτούτο Αθηνών και το Πανεπιστήμιο του Άμστερνταμ σε συνεργασία με το Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η δημοσίευση αυτή αποτελεί μια πρώτη σύνθεση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την εν λόγω έρευνα, η οποία διήρκεσε στο πεδίο έως το 2010. Παρά την αποσπασματικότητα της χρονοστρωματογραφικής ακολουθίας, η οποία οφείλεται κατά ένα μεγάλο μέρος σε φυσικούς παράγοντες όπως η έντονη διάβρωση, επιβεβαιώθηκε ότι η Ζάκυνθος είχε κατοικηθεί ήδη από τη Μέση Παλαιολιθική. Ενδείξεις αυτής της κατοίκησης αποτελούν οι λιθοτεχνίες που ήρθαν στο φώς στη θέση Μπρούμα, στο χωριό Μουζάκι, καθώς και στην περιοχή του Βασιλικού, στο νοτοανατολικό άκρο του νησιού. Εργαλεοτεχνίες περισυλλέχθηκαν και σε άλλες θέσεις, όπως στα Περγλάκια Κερίου, η μελέτη των οποίων βρίσκεται σε εξέλιξη. Η κατοίκηση αυτή συνεχίστηκε κατά τους μεταγενέστερους Προϊστορικούς και Ιστορικούς χρόνους, με έντονη αντιπροσώπευση της Εποχής του Χαλκού και κυρίως της Μυκηναϊκής εποχής (Αλυκανάς, Καλόγερος Βασιλικού, Καμαρωτή Λιθακιάς κ. α.), της Ελληνιστικής και της Ρωμαϊκής περιόδου (Βασιλικός, Παλαιόκαστρο). Στην παρούσα δημοσίευση γίνεται ιδιαίτερη μνεία και στα μνημεία των Μεσαιωνικών και Νεότερων χρόνων.

Z20. Kourtessi-Philippakis G., 2014. «Lithics in the Prehistory of Macedonia: Historical and methodological approaches» (Τα λίθινα στην προϊστορία της Μακεδονίας: Ιστορικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις) in E. Stefani, N. Meroussis, A. Dimoula (eds), *A Century of research in prehistoric Macedonia 1912-2012. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου «1912-2012. Εκατό χρόνια έρευνας στην προϊστορική Μακεδονία»*, Θεσσαλονίκη 22-24 Νοεμβρίου 2012. Θεσσαλονίκη: Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 113-122.

Στόχος της δημοσίευσης είναι να παρουσιάσει και να σχολιάσει την αντιμετώπιση της οποίας έτυχαν τα λίθινα πελεκημένα προϊστορικά εργαλεία σύνολα από τους ερευνητές που εργάστηκαν στη Μακεδονία τα τελευταία εκατό χρόνια. Ορίζονται και περιγράφονται τα στάδια που ακολούθησε η προσέγγιση αυτού του υλικού τα οποία είναι: 1. ευκαιριακή περισυλλογή των λίθινων τέχνηρων κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. από τους Traeger και Wace καθώς και από τους αρχαιολόγους της στρατιάς της Ανατολής 2. επιλεκτική αλλά εμπεριστατωμένη περισυλλογή κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του Μεσοπολέμου από τους Renaudin στο Ντικιλί Τας, Κεραμόπουλο στο Δισπηλιό, Μυλωνά στην Ολυνθο η ακόμα τον Heurtley), 3. τυπολογικές και λειτουργικές ταξινομήσεις από τη δεκαετία του 1960 και εξής από τους Rodden στη Νέα Νικομήδεια, Tringham στους Σιταγρούς, Σεφεριάδη στο Ντικιλί Τας κ.ά.) και 4. προσπάθεια αποκατάστασης της εγχειρηματικής αλυσίδας, παράλληλα με το ενδιαφέρον για την προέλευση των πρώτων υλών και την κατανομή των εργαλείων στο χώρο, ζητήματα που απασχόλησαν την έρευνα στο τέλος του 20ού αιώνα. Οι παραπάνω προσεγγίσεις συζητούνται και σχολιάζονται εδώ σε συνάρτηση με την εξέλιξη της έρευνας στη νότια Ελλάδα (C. Renfrew κ.ά.) και τις τάσεις που διαμορφώθηκαν την ίδια εποχή στη δυτική Ευρώπη (G. de Mortillet, H. Breuil, F. Bordes, J. Tixier, Διαδικαστική και Μεταδιαδικαστική Αρχαιολογία). Τέλος, αποτιμάται η συμβολή των αποτελεσμάτων στην κατανόηση της δομής και λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών στη Μακεδονία σε διαχρονικό άξονα.

- Z21. Kourtessi-Philippakis G. 2014. «Local vs exogène ? L'impact du milieu naturel sur la composition des assemblages lithiques néolithiques en Grèce» (Τοπικό vs. εξωγενές? Η επίδραση του φυσικού περιβάλλοντος στη σύνθεση των λίθινων νεολιθικών συνόλων στην Ελλάδα), in G. Touchais, R. Laffineur, F. Rougemont (eds) *Physis. L'environnement naturel et la relation homme-milieu dans le monde égéen protohistorique Actes de la 14e Rencontre égéenne internationale*, Παρίσι, 11-14 Δεκεμβρίου 2012. Leuven: Peters, *Aegaeum* 37, 15-22.**

Οι μελέτες των προϊστορικών λιθοτεχνιών, ιδιαίτερα αυτές που αφορούν τη Νεολιθική εποχή στην Ελλάδα, έχουν προσανατολιστεί, κατά ένα μεγάλο μέρος μέχρι σήμερα, στη χρήση και διακίνηση των «εξωτικών» πρώτων υλών, όπως του μηλιακού οψιανού και του ξανθού βαλκανικού πυριτόλιθου. Τα υλικά αυτά θεωρείται ότι είχαν αποκτήσει ένα ιδιαίτερο καθεστώς λόγω της εξαιρετικής ποιότητάς τους, η οποία διευκόλυνε την κατεργασία τους, αλλά και της περιεκτικότητάς τους σε πληροφορίες που αφορούν τη διακίνηση, την κατανομή και τις διακοινοτικές ανταλλαγές και σχέσεις. Στόχος της παρούσας δημοσίευσης είναι η μελέτη της επίδρασης του φυσικού περιβάλλοντος και της συμμετοχής των εντόπιων λίθινων πόρων στη σύνθεση των εργαλειακών συνόλων της Νεολιθικής. Σε ποιο βαθμό τα υλικά που προέρχονται από το λιθολογικό υπόβαθρο της περιοχής, στην οποία βρίσκονται οι υπό μελέτη θέσεις, συμμετέχουν στη σύνθεση ενός εργαλειακού συνόλου ή αποκλείονται από αυτό; Πώς συμπεριφέρονται τα τοπικά υλικά σε σχέση με άλλα, που προέρχονται από μακρινότερες περιοχές και θεωρούνται πολιτισμικά επικρατέστερα; Μέσα από ένα πλήθος παραδειγμάτων από τον αιγαιακό χώρο και πιο συγκεκριμένα από τη βόρεια και νότια Ελλάδα, επιχειρείται ο προσδιορισμός των κανόνων που διέπουν τη χρήση των τοπικών υλικών και η εκτίμηση της σημασίας των άλλων παραγόντων όπως η διαθεσιμότητα και η προσβασιμότητα στις πηγές, οι χώροι επικράτειας προμήθειας και κατανάλωσης, που διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στη σύνθεση των προϊστορικών εργαλειακών συνόλων.

- Z22. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2014. «Μελετώντας τα λίθινα στα Ιόνια νησιά: Η συμβολή του Σπ. Μαρινάτου» στο Ε. Μαντζουράνη & Ν. Μαρινάτου (επιμ.), *Σπυρίδων Μαρινάτος 1901-1974. Η ζωή και το έργο του. Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου στη μνήμη του Σπ. Μαρινάτου, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 22-23 Ιουνίου 2012. Αθήνα: Καρδαμίτσα, 265-283.***

Η δεκαετία του 1960 αποτέλεσε μία από τις σημαντικότερες περιόδους ανάπτυξης των προϊστορικών ερευνών στην Ελλάδα, στη διάρκεια των οποίων ξεκίνησε και η συστηματική μελέτη των λίθινων λαξευμένων εργαλαιοτεχνιών. Τόσο κατά τη διάρκεια των νέων ερευνών πεδίου και ανασκαφών που σηματοδότησαν τη γένεση της παλαιολιθικής αρχαιολογίας στη χώρα, όσο και κατά τη δρομολόγηση των μεγάλων ερευνητικών προγραμμάτων με στόχο την ανασκαφή σημαντικών θέσεων της Νεολιθικής εποχής, τα λίθινα βρέθηκαν στο επίκεντρο πρωτότυπων και εξειδικευμένων μελετών. Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών συνέβαλαν σημαντικά σε μια νέα, ευρύτερη προσέγγιση της οργάνωσης και λειτουργίας των προϊστορικών κοινωνιών που έζησαν στον ελλαδικό χώρο, φωτίζοντας τις σχέσεις του προϊστορικού ανθρώπου με το περιβάλλον του και τις στρατηγικές εκμετάλλευσης των ζωτικών πόρων, προσδιορίζοντας τα δίκτυα προμήθειας και διακίνησης των πρώτων υλών και τους χώρους επικράτειας, καθιστώντας κατανοητές τις τεχνικές δεξιότητες, τη χωροταξική οργάνωση των οικισμών και τις οικονομικές δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα σε αυτούς και τεκμηριώνοντας τις διακοινοτικές ανταλλαγές και σχέσεις σε ένα ευρύτερο γεωγραφικό και πολιτισμικό πλαίσιο. Μέσα από την ανάλυση του άρθρου του Σπ. Μαρινάτου «Λίθινα εργαλεία εκ Κεφαλληνίας» (ΑΔ 1960), η μελέτη αυτή αποσκοπεί

στην παρουσίαση μιας άγνωστης πλευράς της δραστηριότητάς του, η οποία αφορά το ενδιαφέρον του για τα λίθινα τέχνηρα και τον τρόπο με τον οποίο προσέγγισε, αντιμετώπισε και ερμήνευσε αυτή τη συγκεκριμένη κατηγορία αρχαιολογικού υλικού στο πλαίσιο της ευρύτερης προβληματικής που επικρατούσε εκείνη την εποχή. Ο σχολιασμός του δημοσιεύματος γίνεται σύμφωνα με τους τέσσερις άξονες που ορίζουν σήμερα οι σύγχρονες προδιαγραφές της έρευνας για τα λίθινα, δηλαδή τη μελέτη των πρώτων υλών, της τεχνολογίας, της τυπολογίας και της χρήσης των εργαλείων με στόχο να διακρίνουμε το κατά πόσον η προσέγγιση του ίδιου υπήρξε πρωτοποριακή για την εποχή του. Η ανάλυση αυτή εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της μελέτης των λίθινων στα Ιόνια νησιά, ούτως ώστε να εκτιμηθεί η συμβολή του ερευνητή.

- Z23. Σπηλιωτακοπούλου Ι. & Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. , 2015. «Λιθοτεχνίες της Πρώιμης εποχής του Χαλκού από τη Ν. και ΝΑ. Αττική: παλαιές και νέες προσεγγίσεις». Πρακτικά της ΙΕ' Επιστημονικής Συνάντησης ΝΑ Αττικής. Καλύβια Θορικού Αττικής: Εταιρεία Μελετών Νοτιοανατολικής Αττικής, 353-366.**

Τη δεκαετία του 1950 όταν έγιναν οι πρώτες ανασκαφές στην Αττική σε θέσεις της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, όπως η Ραφήνα, το Ασκηταριό και ο Άγιος Κοσμάς η μελέτη των λίθινων στη Ελλάδα ήταν ακόμη σχεδόν άγνωστη. Οι πρώτες προσεγγίσεις στα λίθινα εργαλεία σύνολα ήταν τυπομορφολογικές και περιορίζονταν στην κατάταξη των ευρημάτων σε τύπους εργαλείων. Οι σύγχρονες έρευνες προσεγγίζουν τα λίθινα μέσα από τη μελέτη των πρώτων υλών, της τεχνολογίας, της τυπολογίας και των ιχνών χρήσης. Στις πρόσφατες μελέτες λιθοτεχνιών από την Αττική συγκαταλέγεται η μελέτη μιας λιθοτεχνίας από το Ζαπάνι Κερατέας, που βασίστηκε την ανασύσταση της εγχειρηματικής αλυσίδας παραγωγής, που πρώτος ανέπτυξε ο Leroi – Gourhan ενώ παράλληλα μελετήθηκαν οι τεχνικές κατασκευής των εργαλείων και συζητήθηκε το θέμα των πρώτων υλών και της προέλευσης τους. Η μελέτη του υλικού από την Κερατέα έφερε στο φως μια πλήρη εγχειρηματική αλυσίδα παραγωγής εργαλείων από οψιανό. Σκοπός της παραγωγής ήταν κυρίως η παραγωγή πρισματικών λεπίδων πίεσης καθώς και διαφόρων εργαλείων τύπων σε υπόβαθρο φολίδων. Η τεχνική που έχει χρησιμοποιηθεί για την απόσπασή τους ήταν η πίεση, τεχνική ευρέως διαδεδομένη στον Αιγαϊακό χώρο κατά την ΠΕ II εποχή ενώ η έμμεση κρούση είχε χρησιμοποιηθεί κατά τα πρώτα στάδια της παραγωγής, δηλαδή κατά την αποφλοιώση της πρώτης ύλης και την διαμόρφωση των πυρήνων. Οι πυρήνες, που ανήκουν σε δυο τύπους, τον κωνικό και τον πλακοειδή. Η απολέπιση τους γινόταν συνήθως από μια κύρια επιφάνεια πίεσης ενώ σε κάποιες περιπτώσεις έχει χρησιμοποιηθεί και η διπολική κρούση. Τα εργαλεία sensu strictu δεν είναι πολλά, υπάρχει μια προτίμηση στη χρήση λεπίδων χωρίς επεξεργασία ενώ οι λεπίδες και οι φολίδες με επεξεργασία δεν δημιουργούν συνήθως τυποποιημένες μορφές και δηλώνουν χαμηλή επένδυση παραγωγικού χρόνου από τη μεριά των τεχνιτών. Τα πρώτα αποτελέσματα από τη μελέτη των λίθινων εργαλείων από το Ζαπάνι Κερατέας ήταν ενθαρρυντικά για τη συνέχιση της μελέτης και άλλων λιθοτεχνιών από την Αττική.

- Z24. Καραμανωλάκης Β & Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2017. «Το Ανθρωπολογικό Μουσείο του Πανεπιστημίου Αθηνών: φυλετισμός και παλαιολιθολογία στην Ελλάδα (τέλη 19ου-αρχές 20ου αιώνα)» στο Ε. Αβδελά, Δ. Αρβανιτάκης, Ε.-Α. Δελβερούδη, Ε. Ματθιόπουλος, Σ. Πετμεζάς & Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 81-98.**

Αντικείμενο της παρούσας δημοσίευσης αποτελεί το έργο του Ανθρωπολογικού Μουσείου του Πανεπιστημίου Αθηνών κατά τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του (1886-1915). Με διευθυντή τον ίδιο τον ιδρυτή του, καθηγητή της ιατρικής και αρχαιολόγο Στέφανο Κλών, το Μουσείο συγκρότησε συλλογές ανθρωπολογικών κατάλοιπων (κρανία, σκελετούς κλπ), από ανασκαφικές δραστηριότητες σε διάφορα μέρη της Ελλάδας χρονολογούμενες από τα προϊστορικά έως τα σύγχρονα χρόνια. Περισυνέλεξε επίσης αρχαιολογικό υλικό από όλο τον κόσμο με σκοπό τη συγκρότηση ενός προϊστορικού μουσείου. Το 1899 η μετονομασία του μουσείου σε *Μουσείον Ανθρωπολογικόν και των Αρχαίων Πατρίων Λειψάνων* αναδείκνυε μια από τις κύριες στοχεύσεις του, την απόδειξη της φυλετικής συνέχειας των Ελλήνων. Η προσέγγιση αυτή για πρώτη φορά γινόταν με βάση κρανιομετρικές ή άλλες μετρήσεις οστών οι οποίες αποσκοπούσαν στην συγκρότηση των μεθοδολογικών εργαλείων που θα επέτρεπαν τη μελέτη της φυλετικής συνέχειας. Η δημοσίευση επιχειρεί να προσεγγίσει το έργο του Μουσείου μέσα από διαφορετικούς άξονες όπως η σύνδεσή του με το τρίσημο σχήμα του Κωνσταντίνου Παπαρηγόπουλου και την προσπάθεια απάντησης για πρώτη φορά στις θεωρίες του Φαλμεράγιερ που αφορούσαν με την ανάδειξη της φυλετικής συνέχειάς του και με βάση επιστημονικές μετρήσεις και πορίσματα. Μέσα από το έργο του Μουσείου αναζητούνται έτσι οι πρώτες συστηματικές προσπάθειες για την ενσωμάτωση της προβληματικής της ανθρωπογένεσης στην αρχαιολογική σκέψη και στην ιστορική προσέγγιση του παρελθόντος στην Ελλάδα. Η μελέτη του έργου του Μουσείου και του ιδρυτή του θα ενταχθεί στο πλαίσιο των διεθνών εξελίξεων στην παλαιοανθρωπολογία εξετάζοντας τη φυλετική προσέγγιση των ανθρωπολογικών κατάλοιπων και αρχαιολογικών ευρημάτων της Παλαιολιθικής εποχής που ήλθαν στο φως με τις ανασκαφές εκείνη τη περίοδο.

Z25. Kourtessi-Philippakis G. (υπό δημοσίευση), « Les premières sociétés paléolithiques dans le monde égéen: Quelles approches, quels enjeux? » (Οι πρώτες παλαιολιθικές κοινωνίες στο Αιγαίο: Προσεγγίσεις και προκλήσεις), Actes de la 1e Journée d'études égéennes, Université de Genève, Département des Sciences de l'Antiquité, Γενεύη, 3 Νοεμβρίου 2012.

Στις αρχές του 21ου αιώνα, η προσέγγιση και η μελέτη των παλαιολιθικών κοινωνιών που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν στον ελλαδικό χώρο βρίσκεται σε καμπή. Ήδη από τη δεκαετία του 1960, χάρη στη δραστηριότητα των ξένων αρχαιολογικών σχολών, άρχισε να εντοπίζεται και να ανασκάπτεται μεγάλος αριθμός σπηλαίων και βραχοσκεπών, κυρίως στην ηπειρωτική χώρα, τα οποία περιέκλειαν κατάλοιπα της Παλαιολιθικής εποχής (λίθινα κατάλοιπα, σκελετικά κλπ.). Σήμερα τα διαθέσιμα δεδομένα επιτρέπουν τη συγκρότηση μιας χρονολογικής και πολιτισμικής ακολουθίας από την Πρώιμη έως και την Τελική Ύστερη Παλαιολιθική, στο πλαίσιο της οποίας διακρίνουμε την ανθρώπινη παρουσία, άλλοτε αποσπασματικά άλλοτε σε συνέχεια, σε όλες όμως σχεδόν τις περιοχές της χώρας. Η υπαρξιακή ανησυχία της δεκαετίας του 1980 περί του «αν έχουμε παλαιολιθικά» αντικαθίσταται πλέον από ανασκαφικά δεδομένα και επιστημονικά συμπεράσματα που προέρχονται από διεπιστημονικές και συχνότατα διεθνείς συνεργασίες. Παράλληλα με αυτές τις κατακτήσεις της έρευνας, είναι θεμιτό να αναρωτηθεί κανείς εάν ευρήματα και δεδομένα αντιμετωπίζονται όχι μόνο ως δείκτες χρονοπολιτισμικών κατατάξεων αλλά, μέσα από μια ευρύτερη ανθρωπολογική θεώρηση, προσεγγίζονται και ως λειτουργικά στοιχεία της οργάνωσης αυτών των πρώτων κοινωνιών κυνηγών-τροφοσυλλεκτών του ελλαδικού χώρου. Τα διαθέσιμα δεδομένα είναι ικανά να υποστηρίξουν μια τέτοια προσέγγιση ή απαιτούνται νέες μεθοδολογικές προσεγγίσεις προκειμένου να δοθούν απαντήσεις σε αυτού του είδους τα ερωτήματα και τις αναζητήσεις; Αυτά είναι τα θέματα που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη.

Δημοσιευμένες

- H1. Kourtessi-Philippakis G., 1996.** «Les industries lithiques taillées de Sovjan, Albanie du sud-est» (Τα λίθινα εργαλεία σύνολα του Σοβγιάν, νοτιοανατολική Αλβανία), στο P. Lera, Fr. Prendi, G. Touchais, «Travaux menés en collaboration avec l'École française en 1995, Sovjan (Albanie)», *BCH* 120, 1018.
Έκθεση των αποτελεσμάτων της μελέτης του έτους 1996.
- H2. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1999.** «Η νεολιθική λιθοτεχνία της θέσης Προμαχόνας-Τοπόλνιτσα: Τομή Ι», στο Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Ι. Ασλάνης, Φ. Κωνσταντοπούλου, Μ. Βάλλα, «Ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό Προμαχόνας-Τοπόλνιτσα κατά το 1999», *ΑΕΜΘ* 13, 114-115.
Σύντομη προκαταρκτική έκθεση των αποτελεσμάτων της μελέτης του αρχαιολογικού υλικού της τομής Ι.
- H3. Kourtessi-Philippakis G., 2001.** «Les industries lithiques taillées de Sovjan, Albanie du sud-est» (Τα λίθινα εργαλεία σύνολα του Σοβγιάν, νοτιοανατολική Αλβανία) με τη συνεργασία της L. Astruc, στο P. Lera, G. Touchais, «Travaux menés en collaboration avec l'École française en 2000, Sovjan (Albanie)», *BCH* 125, 722-727.
Έκθεση των αποτελεσμάτων της μελέτης του έτους 2000.
- H4. Van Wijngaarden G.J.M., Sotiriou A., Kourtessi-Philippakis G., Bogaard B., Bloemendaal P., Pieters N. & Stoker A., 2011-12.** «The Zakynthos Archaeology Project: Preliminary Report on the 2010 Season» (Το πρόγραμμα Zakynthos Archaeology Project: Προκαταρκτική έκθεση της περιόδου 2010), *Pharos* XVIII.2, 35-56.
Έκθεση των αποτελεσμάτων της ερευνητικής περιόδου πεδίου του 2010 και των προκαταρκτικών αποτελεσμάτων της μελέτης του αρχαιολογικού υλικού.
- H5 Kopanias K., Beuger C, Carter T., Fox S., Hadjikoumis A., Kourtessi-Philippakis G., Livarda A. & Macginnis J., 2013.** «The Tell Nader and Tell Baqrta Project in the Kurdistan Region of Iraq: Preliminary Report of the 2011 Season» (Το πρόγραμμα Tell Nader και Tell Baqrta στο ιρακινό Κουρδιστάν: Προκαταρκτική έκθεση της περιόδου 2011), *SUBARTU –Archaeological Journal of the Kurdistan Region of Irak*, 6-7, 23-57.
Η ανασκαφή στην προϊστορική θέση Tell Nader κοντά στην πόλη Ερμπίλ στο ιρακινό Κουρδιστάν που διεξάγεται στα πλαίσια της Αρχαιολογικής Αποστολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2011-2016) έφερε στο φως τμήμα μίας αρχαιολογικής θέσης που χρονολογείται από την 7η έως και την πρώιμη 1η χιλιετία π.Χ. Πρόκειται για μία από τις αρχαιότερες γνωστές θέσεις στην ΒΑ Μεσοποταμία και την μοναδική προϊστορική θέση που ανασκάπτεται συστηματικά. Η κύρια φάση κατοίκησης χρονολογείται στην ύστερη περίοδο Ubaid (ύστερη 5η χιλιετία π.Χ.) και στην πρώιμη περίοδο Uruk (πρώιμη 4η χιλιετία π.Χ.). Οι ανασκαφές του 2011 οδήγησαν στην αποκάλυψη μίας σειράς βιοτεχνικών εγκαταστάσεων, κατασκευασμένων από πηλό, οι οποίες χρησίμευαν στην παραγωγή κεραμικής, και

πιθανώς επίσης στην χύτευση χαλκού. Ηρθε επίσης στο φώς ένας μεγάλος αριθμός οστράκων αγγείων, πήλινα ειδώλια με παραστάσεις ζώων, πήλινοι ήλοι (τυπικά ευρήματα θέσεων Ubaid), χάνδρες, πήλινα και λίθινα υφαντικά βάρη, ένας ανθρώπινος σκελετός κ. α. Η μελέτη του αρχαιοβοτανικού υλικού κατέδειξε την ύπαρξη κυρίως σπόρων κριθαριού και σιταριού. Η μελέτη των οστών των ζώων έδειξε ότι αυτά ανήκαν κυρίως σε πρόβατα ή κατσίκες (47%), χοίρους (39%), βοοειδή (11%) και σκύλους. Για τον εργαλειικό εξοπλισμό των προϊστορικών κατοίκων του Tell Nader χρησιμοποιήθηκε κατά πλειοψηφία τοπικός πυριτόλιθος (94%) και κατά ένα μικρότερο βαθμό ο οψιανός (6%) ο οποίος προέρχεται από την ευρύτερη περιοχή της λίμνης του Βαν, κυρίως από το Bingöl και Nemrut Dag. Απαντούν επίσης λίγα τέχνηρα από χαλαζία. Η κατεργασία γινόταν επί τόπου όπως μαρτυρεί η παρουσία των κατάλοιπων των πρώτων σταδίων της εγχειρηματικής αλυσίδας (πολλοί πυρήνες, φολίδες με φλοιό καθώς και απορρίμματα). Η κατεργασία του οψιανού έγινε με την τεχνική της πίεσης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας συγκεκριμένος τύπος εργαλείου σε τμήμα λεπίδας στο οποίο έχει διαμορφωθεί ένα κυρτό μέτωπο στο άνω άκρο και μια ασύμμετρη εγκοπή στο κάτω άκρο. Η μια πλευρά του εργαλείου φέρει ίχνη στίλβης, τα οποία έχουν δημιουργηθεί από την κοπή φυτικών υλών, ενώ η άλλη πλευρά φέρει κατάλοιπα πίσσας που είχε χρησιμοποιηθεί για τη στειλέωση.

Αδημοσίευτες

- H6. Kourtessi-Philippakis G., 1996. *Les sites pré- et protohistoriques de la Bosnie-Herzegovine* (Οι προϊστορικές και πρωτοϊστορικές θέσεις της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης), Paris: UNESCO, 30 σελ., 5 χάρτες.**

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε κατόπιν αιτήματος της UNESCO στο πλαίσιο της επιστημονικής και τεχνικής βοήθειας που προσέφερε στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Η συμβολή μου συνίσταται στη συγκέντρωση, στο σχολιασμό και στη χαρτογράφηση των αρχαιολογικών θέσεων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης από την Παλαιολιθική εποχή έως την Εποχή του Σιδήρου. Οι θέσεις που μνημονεύονται και σχολιάζονται στην έκθεση ανέρχονται στις 147. Όσον αφορά την ιστορία της έρευνας στην περιοχή, διαπιστώνουμε ότι οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες ξεκίνησαν στο τέλος του 19ου αιώνα. Μεγάλες ανασκαφές έλαβαν χώρα σε νεολιθικές θέσεις όπως το Butmir, αλλά και σε άλλες θέσεις της Εποχής του Χαλκού και του Σιδήρου (Glasinac, Jejerine, Ripac, Ripic). Η αρχαιολογική δραστηριότητα συνεχίστηκε στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, με το ενδιαφέρον στραμμένο κυρίως στην Πρωτοϊστορία. Η διερεύνηση της Παλαιολιθικής εποχής άρχισε μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο και αναπτύχθηκε χάρη στη δραστηριότητα του Dj. Basler. Το χρονοπολιτισμικό σχήμα παρουσιάζει την παρακάτω εικόνα. Οι πιο παλιές ενδείξεις ανθρώπινης κατοίκησης στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη ανάγονται στη Μέση Παλαιολιθική (Crkvina, Gigica pecina). Ο Μουστέρσιος πολιτισμός, που επικράτησε σε όλη την Ευρώπη κατά τη Μέση Παλαιολιθική, εντοπίστηκε σε πολλές υπαίθριες θέσεις και σε σπήλαια. Πολλές είναι επίσης οι θέσεις που κατοικήθηκαν κατά την Ύστερη Παλαιολιθική (Badanj, Kadar, Londja, Bijambarske pecine). Οι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν την εποχή εκείνη εντάσσονται στο πλαίσιο αυτών που γνωρίζουμε στην υπόλοιπη Βαλκανική χερσόνησο. Η Μεσολιθική δεν έχει ακόμη εντοπιστεί, σε αντίθεση με τη Νεολιθική εποχή η οποία μελετήθηκε σε μεγάλο αριθμό θέσεων, συγκεντρωμένων κυρίως στην κοιλάδα του ποταμού Βόσνα. Στη χώρα αναπτύχθηκαν τοπικές παραλλαγές γνωστών πολιτισμών όπως αυτός του Stercevo ή της Vinča, άνθησαν όμως επίσης ντόπιοι πολιτισμοί όπως αυτός του Butmir. Κατά τη Χαλκολιθική άνθησαν οι πολιτισμοί του Baden, Kostolac και Vucedol. Η Εποχή του Χαλκού έγινε γνωστή από την ανασκαφή πολλών

οχρωμένων θέσεων, γνωστών με την ονομασία gradina. Το πλούσιο υπέδαφος και η γεωγραφική θέση της χώρας συνέβαλαν στην πρόωρη ανάπτυξη της μεταλλουργίας και των ανταλλαγών μεταξύ Βορρά και Νότου. Τέλος, παράλληλα με τις θέσεις κατοίκησης, πολλές είναι οι νεκροπόλεις με πλούσιο ταφικό υλικό, που ανασκάφηκαν και ανήκουν στην Εποχή του Σιδήρου. Επικρατούν συγκεκριμένες πολιτισμικές ομάδες όπως αυτή του Glasinac στα ανατολικά, του Donja Dolina-Sanski Most στα βόρεια, του Jarod στα βορειοδυτικά.

Η εργασία αυτή, η οποία υπεβλήθη στις 31 Ιανουαρίου 1997 στη Διεθνή Επιτροπή της UNESCO για τη διάσωση των εθνικών μνημείων της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, συνέβαλε στη λήψη των κατάλληλων μέτρων για την προφύλαξη και συντήρηση πολλών θέσεων. Επέτρεψε επίσης την ανάπτυξη, εκ μέρους της UNESCO, μιας πολιτικής διάσωσης της πολιτισμικής κληρονομιάς της χώρας που είχε υποφέρει λόγω της εμπόλεμης κατάστασης.

H7. Kourtessi-Philippakis G., 2003. Mission exploratoire dans l'île de Thasos, Grèce du nord (21-28 Οκτωβρίου 2002). Rapport de mission (Διερευνητική αποστολή στη Θάσο, βόρεια Ελλάδα, 21-28 Οκτωβρίου 2002, Έκθεση), 2 σελ.

Σύντομη έκθεση της προκαταρκτικής έρευνας πεδίου που διεξήχθη στη Θάσο το 2002.

H8. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., Ρήγιнос Γ., Chabrol A. & Σακκάς Δ., 2011. Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας. Έκθεση ερευνητικής περιόδου 2011, 12 σελ., 22 εικόνες.

Έκθεση των αποτελεσμάτων της πρώτης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2011.

H9. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., Ρήγιнос Γ., Chabrol A. & Σακκάς Δ., 2012. Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας. Έκθεση ερευνητικής περιόδου 2012, 12 σελ., 24 εικόνες.

Έκθεση των αποτελεσμάτων της δεύτερης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2012.

H10. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., Ρήγιнос Γ. & Σακκάς Δ., 2013. Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας. Έκθεση ερευνητικής περιόδου 2012, 9 σελ., 13 εικόνες.

Έκθεση των αποτελεσμάτων της τρίτης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2013

H11. Chabrol A., 2014. Έκθεση της γεωμορφολογικής έρευνας στη λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας κατά το 2014 (Ζώνη 4).

Έκθεση των αποτελεσμάτων της τέταρτης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2014

H12. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., Τουρλούκης Β., Σακκάς Δ. Μίχος-Ράμμος Φ., 2015. Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας. Έκθεση ερευνητικής περιόδου 2015, 12 σελ., 18 εικόνες.

Έκθεση των αποτελεσμάτων της πέμπτης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2015

H13. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ. & Τουρλούκης Β., 2016. Αρχαιολογική έρευνα επιφανείας στην λεκάνη του Μέσου Καλαμά Θεσπρωτίας. Έκθεση ερευνητικής περιόδου 2016, 10 σελ., 11 εικόνες.

Έκθεση των αποτελεσμάτων της πέμπτης ερευνητικής περιόδου πεδίου 2016

H14. Kourtessi-Philippakis G., 2016. Le matériel lithique taillé du secteur 1 de Kirrha (2009 & 2011). Rapport de mission, 4 pages.

Η λιθοτεχνία που έγινε αντικείμενο μελέτης κατά το 2016 αποτελεί ένα μικρό τμήμα του υλικού (n=70) και προέρχεται από τις ανασκαφές του 2009 και 2011 στον τομέα 1.

Θ - ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ

- Θ1. Kourtessi-Philippakis G., 1981-1982. «Les travaux du 11e Symposium International sur le Néolithique récent et l'Âge du Bronze» (Οι εργασίες του 11ου Διεθνούς Συμποσίου της Νεότερης Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού), *L'Anthropologie* 85, 129-131.

Το 11ο Διεθνές Συμπόσιο της Νεότερης Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού, που έλαβε χώρα στην Ξάνθη από τις 4 έως τις 10 Οκτωβρίου 1981, συγκέντρωσε 60 ειδικούς σε θέματα προϊστορικής αρχαιολογίας της Βαλκανικής χερσονήσου και του αιγαιακού χώρου, φυσικής ανθρωπολογίας και εθνοαρχαιολογίας. Το πρόβλημα της προέλευσης, των σχέσεων και των αλληλοεπιδράσεων των πολιτισμών που αναπτύχθηκαν στον βαλκανικό και αιγαιακό χώρο κατά τη διάρκεια της Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού αποτέλεσε και το κυρίως θέμα των ανακοινώσεων. Η χρονολογική τοποθέτηση των πολιτισμών, σύμφωνα με τα δεδομένα της σχετικής και της απόλυτης χρονολόγησης, οι μετακινήσεις των προϊστορικών πληθυσμών στην περιοχή, οι επαφές και ανταλλαγές των ανθρώπινων ομάδων υπήρξαν θέματα που απασχόλησαν τους ερευνητές. Οι ανακοινώσεις έθιξαν επίσης θέματα που αφορούν την κεραμική, την τέχνη, τα ταφικά έθιμα, τη μεταλλουργία. Τέλος, δόθηκε μια ιδιαίτερη θέση στις ανακοινώσεις που αφορούσαν την παρουσίαση των ελληνικών αρχαιολογικών θέσεων. Η παρουσίαση των εργασιών του 11ου Διεθνούς Συμποσίου της Νεότερης Νεολιθικής και της Εποχής του Χαλκού στη νοτιοανατολική Ευρώπη στο γαλλικό περιοδικό *L'Anthropologie* επέτρεψε στο επιστημονικό κοινό να ενημερωθεί γι' αυτή τη δραστηριότητα και για τον προσανατολισμό της προϊστορικής έρευνας στην περιοχή.

Kourtessi-Philippakis G., 1981-1982. Παρουσίαση των έργων:

- Trump D. H. (1980), «The Prehistory of the Mediterranean», London: A. Lane, *L'Anthropologie* 85, 152.
- Uerpmann H. P. (1979), «Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraums», Wiesbaden: L. Reichert, *L'Anthropologie* 85, 153.

I - ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΛΑΪΚΕΥΣΗ

- II. Kourtessi G., 1976. «Les fouilles préhistoriques en France» (Οι προϊστορικές ανασκαφές στη Γαλλία), *Horizons 112: Bulletin des étudiants étrangers, boursiers du gouvernement français*, αρ. 3 (Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος), 1 σελ.

Το άρθρο αυτό συντάχθηκε ειδικά για το τριμηνιαίο περιοδικό *Horizons 112: Bulletin des étudiants étrangers, boursiers du gouvernement français* (112 Ορίζοντες: Δελτίο των ξένων φοιτητών, υποτρόφων του γαλλικού κράτους). Πρόκειται για μια σύντομη παρουσίαση των στόχων, των προβληματισμών και των μεθόδων της σύγχρονης προϊστορικής έρευνας, έτσι όπως διεξάγεται στο πεδίο και στο εργαστήριο. Ύστερα από μια επισκόπηση της απαρχής της προϊστορίας στη Γαλλία, γίνεται αναφορά σε δύο από τις σημαντικότερες υπαίθριες θέσεις της Ύστερης Παλαιολιθικής, το Etiolles και το Pincevent, που βρίσκονται στην περιοχή του Παρισιού (Île de France) και στην ανασκαφή των οποίων συμμετείχα κατά το 1975 και το 1976 στο πλαίσιο των σπουδών

μου. Αναφορά γίνεται επίσης στα σπήλαια Lascaux, Niaux, Font-de-Gaume κ.ά., μοναδικά στο είδος τους για τις διάσημες βραχογραφίες τους. Υπογραμμίζεται, τέλος, η συμμετοχή στην έρευνα της Προϊστορικής εποχής των δύο μεγάλων μουσείων, του Musée de l'Homme και του Musée de Saint-Germain-en-Laye με τις πλούσιες συλλογές τους.

Το άρθρο αυτό παρέχει στοιχεία και πληροφορίες σχετικά με την ανάπτυξη της προϊστορικής έρευνας στη Γαλλία και συμβάλλει στην επικοινωνία μεταξύ των ξένων φοιτητών-υποτρόφων.

12. Kourtessi-Philippakis G., 1982. «La Préhistoire, une histoire moderne» (Η προϊστορία, μια μοντέρνα ιστορία). *Textes et Documents pour la Classe*, fasc. 281. Paris: Centre National de Documentation Pédagogique, 32 σελ.

Το τεύχος 281 του περιοδικού *Textes et Documents pour la Classe* (Κείμενα και ντοκουμέντα για την τάξη) κυκλοφόρησε στη Γαλλία τον Απρίλιο του 1982, με την ευκαιρία της προβολής του φιλμ του J.J. Annaud *Ο πόλεμος της φωτιάς*, που αναζωπύρωσε τη συζήτηση σχετικά με την προέλευση του ανθρώπινου γένους και τον τρόπο ζωής των προϊστορικών. Το Γαλλικό Εθνικό Κέντρο Παιδαγωγικής Τεκμηρίωσης μου ανέθεσε τη συγγραφή ενός κειμένου με στόχο την επιστημονική ενημέρωση των εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, όπου η προϊστορία έχει ενταχθεί στο επίσημο πρόγραμμα σπουδών. Στο τεύχος αυτό, που περιλαμβάνει πλούσια εικονογράφηση από γαλλικές και ελληνικές προϊστορικές θέσεις, αναπτύσσονται τα εξής κεφάλαια: «Τι είναι προϊστορία», «Οι μέθοδοι και οι τεχνικές της προϊστορικής έρευνας στο πεδίο και στο εργαστήριο», «Η καταγωγή και η εξέλιξη του ανθρώπου», «Η κατοικία», «Η φωτιά» και «Η τέχνη». Προσφέρεται επίσης μια ευρεία πληροφόρηση γύρω από βιβλία, άρθρα, οδηγούς, περιοδικά, σειρές διαφανειών, εκθέσεις, μουσεία, φιλμ, που μπορούν να βοηθήσουν τον εκπαιδευτικό στο καθημερινό του έργο.

Η δημοσίευση αυτή, η οποία κυκλοφόρησε ευρύτατα στη Γαλλία, συνέβαλε στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών στα θέματα της προϊστορίας και επέτρεψε την ανανέωση των γνώσεών τους μέσα από τα πιο σύγχρονα δεδομένα της προϊστορικής έρευνας.

13. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1991. «Η Εποχή του Λίθου και η Εποχή του Χαλκού στην Ελλάδα», στο *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια τ. 26*, Ελληνική Ιστορία, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 15-19 και 19-23.

Στο πλαίσιο της ετοιμασίας μιας επίτομης ελληνικής ιστορίας, συγγραφή δύο κεφαλαίων. Το κεφάλαιο «Η Εποχή του Λίθου στην Ελλάδα» αναφέρεται στην Παλαιολιθική, Μεσολιθική και Νεολιθική εποχή. Το κεφάλαιο «Η εποχή του Χαλκού στην Ελλάδα» αναφέρεται στην Πρώιμη, Μέση και Ύστερη Χαλκοκρατία, έτσι όπως αυτές διαμορφώνονται στο σύνολο του ελλαδικού χώρου. Στο πρώτο μέρος (Εποχή του Λίθου) παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ερευνών που αφορούν την Παλαιολιθική, τη Μεσολιθική και τη Νεολιθική εποχή. Η σπανιότητα των ευρημάτων που ανάγονται στη Πρώιμη Παλαιολιθική έρχεται σε αντίθεση με την αφθονία αυτών της Μέσης Παλαιολιθικής. Η Ύστερη Παλαιολιθική είναι περισσότερο γνωστή και τούτο χάρη στις ανασκαμμένες θέσεις, στα σπήλαια και στις βραχοσκεπές, που απαντούν κυρίως στην Ήπειρο και την Αργολίδα. Η Μεσολιθική εποχή (Φράγχθι, Σιδάρι) είναι ακόμη αποσπασματικά γνωστή. Η Νεολιθική εποχή παρουσιάζει μια συνεχή χρονοστρωματογραφική ακολουθία, που έχει συγκροτηθεί μέσα από τα αποτελέσματα ερευνών και ανασκαφών από τις οποίες οι πιο παλιές ανάγονται στις αρχές του 20ού αιώνα. Στο δεύτερο μέρος (Εποχή του Χαλκού), η υπογράφουσα παρουσιάζει τους

τρεις πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν στο Αιγαίο: τον Κυκλαδικό πολιτισμό, τον Μινωικό πολιτισμό και τον Μυκηναϊκό πολιτισμό.

Η δημοσίευση αυτή επιτρέπει να γίνει γνωστή στο ευρύτερο κοινό η Εποχή του Λίθου και κυρίως η Παλαιολιθική και η Μεσολιθική εποχή, που μέχρι σήμερα ήταν ανύπαρκτες σε εγκυκλοπαιδικές δημοσιεύσεις όπως η παραπάνω.

- I4. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 2003. «Η προϊστορική Ζάκυνθος: Απολογισμός της αρχαιολογικής έρευνας και προοπτικές», Τοπική εφημερίδα *Η Φωνή των Βολιματών* αρ. 51, Σεπτέμβριος-Οκτώβριος, 2 σελ.**

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει το ιστορικό της αρχαιολογικής έρευνας στη Ζάκυνθο και συνθέτει τα διαθέσιμα δεδομένα που αφορούν την ανθρώπινη κατοίκηση του νησιού από την αρχή της Παλαιολιθικής έως το τέλος της Εποχής του Χαλκού. Παρά τον εκλαϊκευτικό χαρακτήρα της εφημερίδας που φιλοξενεί το κείμενο, το άρθρο αυτό δεν επιδιώκει την απλούστευση των εννοιών και των όρων που χρησιμοποιεί η προϊστορική έρευνα, αλλά προχωρεί στην παράθεση των δεδομένων και θίγει τα καίρια θέματα που απασχολούν την έρευνα στη Ζάκυνθο: ποιες ήταν οι επιπτώσεις των μεταβολών της θαλάσσιας στάθμης στον τρόπο ζωής των Προϊστορικών; Ποιο ήταν το κλίμα, η βλάστηση και τα ζώα που έζησαν στο νησί κατά την Προϊστορική εποχή; Πώς και από πού έφτασαν στο νησί οι πρώτοι κάτοικοι; Ποια ήταν η επικοινωνία των νησιών μεταξύ τους και οι σχέσεις με τις απέναντι ακτές; Από πού προέρχεται ο οψιανός που απαντά στη Ζάκυνθο κατά τη Νεολιθική εποχή; Από το Αιγαίο ή από τη νότια Ιταλία και μέσα από ποιες διαδικασίες γινόταν ο εφοδιασμός του; Ποιος ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισε το νησί κατά τη Μυκηναϊκή εποχή; Τέλος, ενθαρρύνεται η ανάληψη μιας προγραμματισμένης και συστηματικής έρευνας με στόχο τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τη συμμετοχή των δεδομένων που θα προκύψουν στην προβληματική της αρχαιολογικής έρευνας στη περιοχή.

Το άρθρο αυτό όταν δημοσιεύθηκε αποτέλεσε τη μοναδική στη βιβλιογραφία πλήρη και εμπειριστατωμένη σύνθεση της προϊστορικής κατοίκησης της Ζακύνθου από την Παλαιολιθική έως την Εποχή του Χαλκού. Θίγει και αναπτύσσει τα βασικά προβλήματα της έρευνας κατά εποχή και προχωρεί σε προτάσεις για την περαιτέρω ανάπτυξή της.

Κ - ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- K1. Κουρτέση-Φιλιππάκη Γ., 1995. *Η Παλαιολιθική Εποχή: Συνοπτικές σημειώσεις. Χειμερινό εξάμηνο 1994-1995*, Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας, 48 σελ.**

Οι σημειώσεις αυτές συνόδευσαν τη διδασκαλία από εμένα του μαθήματος *Η Παλαιολιθική εποχή: Το περιβάλλον, ο άνθρωπος, ο πολιτισμός* στους τεταρτοετείς φοιτητές του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης κατά το χειμερινό εξάμηνο του ακαδημαϊκού έτους 1994-1995. Την εισαγωγή, όπου διευκρινίζεται η έννοια του όρου «παλαιολιθικός» καθώς και η χρονολογική και πολιτισμική του διάσταση, ακολουθούν τα κεφάλαια που αφορούν τη διερεύνηση της Παλαιολιθικής εποχής, τις μεθόδους χρονολόγησης, το περιβάλλον, την εμφάνιση και εξέλιξη του ανθρώπου, τα όρια και τις υποδιαίρεσεις της Παλαιολιθικής εποχής, τα λίθινα εργαλεία σύνολα, την οικονομία και την κατοίκηση, τις ταφές, την κόσμηση και την τέχνη. Η διδασκαλία αυτού του μαθήματος αποτέλεσε μία από τις πρώτες ολοκληρωμένες προσπάθειες διδασκαλίας της Παλαιολιθικής εποχής στην

ελληνική γλώσσα. Παράλληλα με τον συνθετικό τους χαρακτήρα, οι σημειώσεις αυτές συμβάλλουν στη διαμόρφωση της ειδικής ορολογίας στα ελληνικά, που απαιτείται για τη μελέτη της Παλαιολιθικής εποχής.

K2. Kourtessi-Philippakis G., 1996. *Le Paléolithique de la Grèce et des Balkans (Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα και τη Βαλκανική)*, polycopié des cours. Paris: Université Paris I-Panthéon-Sorbonne, U.F.R. d'Art et d'Archéologie, 15 σελ.

Οι σημειώσεις αυτές συνοδεύουν το μάθημα *Η Παλαιολιθική εποχή στην Ελλάδα και τη Βαλκανική* που δίδαξα από το 1989-1990 έως το 2006-2007 ως επιστημονική συνεργάτιδα και έκτοτε ως επισκέπτρια καθηγήτρια στους τριτοετείς φοιτητές (Licence) του Τμήματος Τέχνης και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου της Σορβόνης (Paris I-Panthéon-Sorbonne). Η απώτερη προϊστορία της Βαλκανικής χερσονήσου δεν είχε απασχολήσει ιδιαίτερα τη γαλλική έρευνα και το μάθημα αυτό, που διδάσκεται για πρώτη φορά σε γαλλικό πανεπιστήμιο, έδωσε τη δυνατότητα στους φοιτητές να εξοικειωθούν με την προβληματική της έρευνας στην Ελλάδα και τη Βαλκανική και να γνωρίσουν το ρόλο που διαδραμάτισε η περιοχή για την εποίκηση της Ευρώπης τόσο κατά την Πρώιμη όσο και κατά την Ύστερη Παλαιολιθική.